

L'Educació emocional a través de l'Art Teràpia

Avaluació de la implantació d'una dinàmica
art-terapèutica en un grup d'alumnes
de 4t E.S.O d'un CTE

Júlia Blas Canals

Educació Emocional

Tutora: Ana Iñesta Codina

Universitat Oberta de Catalunya

ÍNDEX

1. INTRODUCCIÓ	4
2. JUSTIFICACIÓ	5
3. PLANTEJAMENT DEL PROBLEMA	7
3.1 CONCRECIÓ I CONTEXTUALITZACIÓ	8
3.2 OBJECTIUS.....	8
4. HIPÒTESI.....	9
5. MARC NORMATIU	10
6. MARC TEÒRIC	15
6.1. ELS EFECTES DE L'ART TERÀPIA EN PACIENTS EN TRACTAMENTS TERAPÈUTICS:	20
6.1.1 LA INCLUSIÓ DE L'ART TERÀPIA EN CENTRES TERAPÈUTICS EDUCATIUS	21
6.2. APORTACIÓ A LA SOCIETAT I A L'ÈTICA PROFESSIONAL.....	22
7. MARC METODOLÒGIC	24
7.1 DISSENY I TIPUS D'INVESTIGACIÓ	24
7. 1.2 DISSENY D'INVESTIGACIÓ.....	26
7.1. 3 MARC TEÒRIC DE LA DINÀMICA	26
7. 1. 4 TIPUS DE DINÀMICA ART TERAPÈUTICA QUE S'HA DUT A TERME	29
7.2 CONTEXT	30
7. 3 IDENTIFICACIÓ, MOSTRA I SELECCIÓ DELS PARTICIPANTS	30
7.4 INSTRUMENTS DE RECOLLIDA D'INFORMACIÓ DE LA INVESTIGACIÓ	32
Taula 1 Relació de preguntes amb dimensions d'anàlisi	36
7.5 PROCEDIMENT D'ANÀLISI DE DADES	41
7.6 PLANIFICACIÓ I TEMPORITZACIÓ.....	44
Taula 2 Planificació i temporització de la dinàmica.....	44
8. ANÀLISI DE RESULTATS	47
8.1. PROCÉS DE RECOLLIDA DE DADES	47
8.2. TRACTAMENT DE LES DADES.....	48
8.3. RESULTATS	49
8.3.1. RESULTATS ENTREVISTES	49
Taula 3 Informació extreta de la 1 ^a i 2 ^a entrevista	53
8.3.2. Resultats fitxes d'observació	55

Taula 4 Resultats de les fitxes d'Observació	55
8.3.3. RESULTATS DE LES OBRES FINALS I COMENTARI DE LA 'DIALOGUE PHASE'	60
9. CONCLUSIONS I SUGGERIMENTS	79
9.1. ELS OBJECTIUS GENERALS I ESPECÍFICS	79
9.2. LA HIPÒTESI	83
9.3. LA COMPARACIÓ ENTRE EL MARC TEÒRIC I ELS RESULTATS OBTINGUTS EN RELACIÓ A LES PREGUNTES D'INVESTIGACIÓ REDACTADES	83
9.4. EL ROL DE L'ART TERAPEUTA:	86
9.5. ASPECTES COMPARABLES RESPECTE L'ACTITUD A L'AULA EN CONTRAPOSICIÓ A L'ACTITUD AL LLARG DE LA DINÀMICA	88
9.6. PERFILS QUE S'ESTABLEIXEN A PARTIR DE LA DINÀMICA ART TERAPÈUTICA	89
10. LIMITACIONS DE L'ESTUDI	94
11. LÍNIES DE TREBALL FUTURES	95
12. BIBLIOGRAFIA	97
13. WEBGRAFIA	99
ANNEX	101
ANNEX 1.....	101
ANNEX 2	102
ANNEX 3	103
ANNEX 4	108
ANNEX 5	109
ANNEX 6 Entrevista (anterior a la dinàmica art-terapèutica)	110
ANNEX 7	114
ANNEX 8.....	123
ANNEX 9.....	126

1. INTRODUCCIÓ

La gestió de les emocions, l'aprenentatge de reconèixer-les i saber-les expressar és una eina molt valuosa que tot alumne ha de tenir al seu abast o, com a mínim, que ha de tenir l'oportunitat de poder anar treballant al llarg del seu recorregut acadèmic. Estem parlant de la importància de treballar l'educació emocional amb els alumnes. L'educació emocional té com a objectiu el desenvolupament de les competències emocionals a través d'un procés educatiu que les considera essencials per al bon desenvolupament de l'ésser humà amb el fi de millorar el benestar personal i social (Bisquerra, 2008). Segons Bisquerra Alzina, R., García Navarro, E. i Ángel Castel, J. (2008) un alumne pot aprendre certs continguts concrets al llarg d'un semestre, però 'el que no aprendrà és a regular totalment les seves emocions. Això requereix una insistència i un entrenament al llarg de tota la vida.' És per aquest motiu que aquest treball d'investigació parteix de la idea que és essencial poder tractar i treballar l'educació emocional a l'aula.

L'educació emocional és entesa com una metodologia de prevenció primària, segons Bisquerra Alzina, R., García Navarro, E. i Ángel Castel, J. (2008) treballar l'educació emocional ens dona eines per a fer front a diverses situacions com ara l'alcoholisme, la depressió, l'estrès, la frustració o el consum de drogues. 'La prevenció primària inespecífica pretén minimitzar la vulnerabilitat de la persona a determinades disfuncions [...] o prevenir-ne l'ocurrència.' És per aquest motiu que en aquest projecte d'investigació ens centrarem en un grup mostra que configuren un conjunt d'alumnes d'un Centre Terapèutic Educatiu. Es tracta, doncs, d'un tipus d'alumnat que, si bé ja ha experimentat algunes de les situacions anteriorment mencionades, es troba en procés de tractament i prevenció de nous riscos en relació amb aquest àmbit. La investigació clínica ha posat de manifest la utilitat de l'aprenentatge, entrenament i pràctica de diverses habilitats emocionals, socials, cognitives i conductuals, en pacients amb tipus de trastorns psicopatològics (Ferran Salmurri Trinxet i Vania Skoknic Cvitanic, 2005)

La manera d'accedir a aquest tipus d'alumnat per a poder treballar les emocions és bastant difícil i per aquest motiu en aquest treball ens centrarem en una metodologia en concret que permet treballar l'educació emocional des de l'aula: l'art teràpia. L'art teràpia és, segons el Centre d'Estudis d'Art Teràpia una 'psicoteràpia per l'art i es defineix com un conjunt integrador de diverses formes de treball psicoterapèutic que, segons el context i el tipus

d'usuari, pren una forma o una altra. Es caracteritza per l'ús que fa dels mitjans i processos artístics propis de les Belles Arts per ajudar a resoldre els conflictes emocionals o psicològics de les persones.' En les properes línies expliquem per què hem escollit treballar l'educació emocional amb aquest tipus d'alumnat partint de l'origen del concepte i en quin context va néixer.

El concepte d'*art therapy* fou utilitzat per primera vegada per Adrian Hill -a mitjans dels anys 40- per descriure la feina que feia amb pacients amb tuberculosi. Mencionarem també l'exemple d'Edith Kramer (autora de *Art as Therapy with Children* el 1971) i Margaret Naumburg (qui va publicar el 1973 *An Introduction to Art Therapy*); ambdues 'paral·lelament van fer servir la mateixa paraula per definir la tasca que feien amb infants amb necessitats especials' (Moreno Conzález, A., 2004). Kramer va ser de les primeres professionals que va treballar els conflictes o dificultats personals amb pacients a través de l'Art i va fer-ho en un centre educatiu d'internament d'infants problemàtics a Nova York.

A part de tractar-se d'una metodologia que va néixer treballant amb pacients o alumnes conflictius, hem escollit l'art teràpia com a eina per gestionar l'educació emocional a l'aula perquè es tracta d'una metodologia relativament innovadora a Espanya i considerem important testejar-la i validar la seva utilitat amb la realització d'una recerca empírica. Si bé ja fa cinquanta anys que es va parlar per primera vegada d'art teràpia en aquest país (Moreno González, A., 2004) encara hi ha gent que la confon amb una teràpia alternativa. Per aquest motiu en aquest treball d'investigació i recerca es pretén realitzar una dinàmica dirigida a un grup reduït d'alumnes d'un Centre Terapèutic Educatiu i analitzar el compliment dels objectius que a continuació mencionarem, d'aquesta manera es pretén mostrar quins són els efectes sobre els alumnes d'un CTE d'una dinàmica d'art teràpia que té com a objectiu treballar l'educació i gestió emocional.

2. JUSTIFICACIÓ

Soc professora en un Centre Terapèutic Educatiu i treballo amb un tipus d'alumnat que necessita, sovint, atenció individualitzada no tan sols pel que fa als continguts que es treballen a l'aula, sinó també a l'hora de gestionar les seves situacions personals, les quals els impedeixen desenvolupar les tasques o activitats proposades a les classes. Amb el temps

m'he adonat que ser professor d'un alumnat amb aquestes característiques no només t'ensenya a cercar i descobrir noves activitats i dinàmiques de treball, també et convida a formar-te per poder oferir altres propostes que ajudin a l'alumne a estar millor a l'aula. Per exemple, si un estudiant té poca tolerància a la frustració i, per tant, quan un exercici no li surt o no l'entén, ho deixa estar i vol marxar de l'aula, serà molt important poder ajudar-lo a gestionar aquestes emocions i sensacions: identificar-les i avançar-se al moment àlgid de la frustració l'ajudarà a poder desenvolupar un exercici malgrat que en un primer moment no l'hagi entès.

L'experiència en aquesta feina m'ha obert moltes portes i maneres de treballar a l'aula, actualment jo exerceixo la docència junt amb un equip de clínics amb els quals estem en contacte constant. Durant aquest últim curs me n'he adonat que dedicar un espai exclusiu als alumnes per expressar-se de manera artística -a continuació veurem a què ens referim quan parlem d'art- els ha posat a l'abast noves maneres de mostrar-se enfront del grup-classe, així com he pogut veure com canviaven certs comportaments per part de cada individu o d'alguns grups dins l'aula.

Malgrat que no tots els CTE funcionen igual, els alumnes sí que tenen un denominador comú que els ha dut a residir o a estudiar en aquest tipus de centre. Per aquest motiu el meu grup mostra serà un grup reduït d'alumnes de 4t d'E.S.O d'un Centre Terapèutic Educatiu.

D'altra banda és important recordar els indicis que ens porten a centrar aquest projecte d'investigació en un grup d'alumnes d'un CTE i no d'una escola normalitzada: l'inici de l'Art Teràpia, com he mencionat anteriorment, se situa en un asil de malalts de tuberculosi, on Adrian Hill va denominar la feina que feia amb aquests pacients com *art therapy* i d'altra banda a Estats Units on Edith Kramer i Margaret Naumburg treballaven amb nois i noies amb necessitats especials. Kramer, com ens explica la Dra. Moreno González a *L'art teràpia i els inicis de la seva formació a Espanya* (2004), fou una de les primeres professionals a tractar les dificultats personals a través de l'art, de fet va publicar en forma de llibre la seva experiència de treball amb infants problemàtics de barris marginals de Nova York a través de l'Art. El fet que l'origen del terme i d'aquesta pràctica amb pacients a través de l'art se situï en un entorn on infants, joves o adults presenten dificultats o situacions fora de la normalitat, no exclou que no es pugui treballar l'art teràpia fora d'aquest àmbit, però sí que

és un bon punt de partida on aquesta pràctica pot esdevenir de gran necessitat en Centres Terapèutics, Hospitals o àmbits similars.

Com explica la Dra. Moreno González (2004) a Espanya, encara ara, quan es parla d'art teràpia molta gent la confon amb teràpies alternatives i 'no és així perquè l'art teràpia té més de cinquanta anys de trajectòria, s'ensenya a les Universitats i hi ha associacions professionals d'art-terapeutes [...]'. Malgrat que actualment a Espanya existeixen dos Màsters que treballen l'art teràpia, un a la Facultat de Belles Arts de la Universitat de Barcelona (es va iniciar el 1999) i l'altre a la Facultat d'Educació de la Universitat Complutense de Madrid (neix el gener del 2001) i es realitzen alguns cursos al respecte, a Espanya no hi ha una definició clara del que és l'art teràpia. Per tant, no es treballa de la mateixa manera ni es poden esperar els mateixos resultats. Per exemple, tal com diu la Dra. Moreno González (2004) segons el Centre d'Estudis on s'imparteix el Màster de Barcelona anteriorment mencionat, l'art teràpia s'entén com una forma de psicoteràpia. En canvi, segons la documentació informativa del Màster de la Universitat de Madrid, l'Art-teràpia posa l'accent en l'ajut que rep el pacient, no en la intervenció del psicoterapeuta. Aquesta situació, imprecisa i vaga, sobre el concepte d'art teràpia, demana que se'n faci més recerca i investigació. La possibilitat d'elaborar una dinàmica amb un grup d'alumnes concrets i treballar-ne els resultats pot ajudar a aclarir la funció del terapeuta -o psicoterapeuta, depèn de com es contempli el procés-, de l'alumne o pacient i dels beneficis i funcionalitat de la dinàmica.

3. PLANTEJAMENT DEL PROBLEMA

Una gran majoria de conflictes que tenen lloc a l'aula es poden, segons la meua experiència, anar treballant a poc a poc a través de la gestió i coneixença de les mateixes emocions. Per exemple, la negativa enfront de la resolució de problemes de matemàtiques -també denominada ansietat matemàtica-, la por a llegir en veu alta, la poca tolerància a la frustració, la manca d'acceptació de límits i normes, la poca tolerància a l'autoritat... Tots aquests exemples, tot i ser situacions que s'han de treballar de fons amb cada alumne, tenen lloc a l'aula i es poden gestionar a través d'activitats pensades especialment per a resoldre o fer front a aquestes dificultats (en aquest cas un espai dedicat a l'art teràpia). És essencial que els docents siguem conscients de la importància del problema, si no som

nosaltres els qui oferim un espai a la classe per dedicar-lo exclusivament al treball de la gestió de les emocions difícilment podem esperar que una sèrie de dificultats a l'aula desapareguin per si soles. Per tant, un cop som conscients que hi ha quelcom que s'ha de treballar ens haurem de fer la següent pregunta: a quin tipus de nois i noies va dirigida l'activitat? En quina situació es troben? Quines són les activitats més adequades per aquest tipus d'alumnat? Quins objectius ens mouen a triar una dinàmica en comptes d'una altra? Serà el mateix tipus de dinàmica per a tot el grup classe?

Per tant, la manca de gestió i coneixement de l'educació emocional és un problema que al llarg d'aquest projecte d'investigació es pretén abordar de manera teòrica i pràctica: dissenyant una dinàmica amb uns objectius concrets que pretenen millorar la gestió emocional dels alumnes d'un CTE i la posterior recollida de dades i anàlisi dels resultats obtinguts.

3.1 CONCRECIÓ I CONTEXTUALITZACIÓ

L'educació emocional es pot treballar, i és important fer-ho, des de les primeres etapes que conformen el recorregut educatiu dels alumnes. Però acostuma a ser al segon cicle de l'Educació Secundària Obligatoria quan algunes patologies desperten o poden ser més acuradament diagnosticades en els adolescents. Per aquest motiu és important tenir en compte que durant aquest segon cicle augmentarà la necessitat de treballar les emocions a l'aula.

Tot i que també treballo amb alumnes que cursen estudis Post-Obligatoris, és amb el grup de l'E.S.O amb qui més he vist la necessitat de treballar la gestió de les emocions a través de l'art. És per aquest motiu que es va aprofitar l'oportunitat de dur a terme a la praxi la proposta realitzada amb un dels grups reduïts de 4t d'E.S.O.

3.2 OBJECTIUS

Al llarg d'aquest projecte d'investigació s'ha volgut dissenyar una dinàmica que, a partir de la recerca d'informació sobre l'art teràpia i amb uns objectius clars per a resoldre els conflictes i dificultats en l'àmbit de l'educació emocional dels alumnes d'un CTE, es

pogués implementar en un grup mostra d'alumnes d'un CTE. A continuació s'ha fet una anàlisi de les dades recollides i s'ha avaluat fins a quin punt s'han complert els objectius marcats per poder-ne treure una sèrie de conclusions que aclareixin la funcionalitat de l'art teràpia per a treballar la gestió emocional i que siguin d'utilitat per a altres professionals de la comunitat educativa.

Segons la Guia del TFM la finalitat i l'objectiu d'aquest treball de recerca està en línia amb la modalitat B: l'avaluació d'una proposta pràctica o d'innovació que respongui a una necessitat detectada, investigada i corroborada, i en un sector professional concret.

A l'hora de concretar els objectius hem tingut en compte diversos aspectes, en primer lloc que en aquest treball d'investigació la dinàmica que s'ha dissenyat i a partir de la qual s'ha treballat i indagat estableix un clar lligam entre l'educació emocional i l'art teràpia. Per tant un dels objectius generals ha estat justificar i/o explicar aquesta relació.

Objectiu general: Identificar i caracteritzar els beneficis de l'art teràpia en el desenvolupament de les capacitats necessàries per a la gestió emocional en alumnes d'un Centre Terapèutic Educatiu.

Objectius específics:

-Analitzar la resposta dels alumnes de CTE davant la dinàmica d'art-teràpia.

-Identificar les dimensions en les que la dinàmica els aporta beneficis

-Caracteritzar les condicions necessàries per a que una dinàmica d'art-teràpia aporti majors beneficis als alumnes

4. HIPÒTESI

La hipòtesi amb què s'ha treballat és que la dinàmica d'art teràpia afavoriria les capacitats dels alumnes de 4t d'E.S.O d'un Centre Terapèutic Educatiu per gestionar les emocions.

5. MARC NORMATIU

A continuació es mencionen els aspectes legals, ordres, lleis i decrets que regeixen la situació de l'Educació a Catalunya i, per tant, tot el que en deriva en referència a la temàtica i als aspectes que es mencionaran o en els quals s'han recolzat els aspectes essencials d'aquesta recerca.

La Llei del 12/2009 del 10 de Juliol d'educació a Catalunya menciona al Títol 1, Article 2. Principis rectors del sistema educatiu, punt 2:

‘El sistema educatiu es regeix pels principis específics següents: a) La formació integral de les capacitats intel·lectuals, ètiques, físiques, **emocionals** i socials dels alumnes que els permeti el ple desenvolupament de la personalitat, amb un ensenyament de base científica, que ha d'ésser laic, d'acord amb l'Estatut, en els centres públics i en els centres privats en què ho determini llur caràcter propi.

b) La vinculació entre pensament, **emoció** i acció que contribueixi a un bon aprenentatge i condueixi els alumnes a la maduresa i la satisfacció personals.’ (Títol I. Capítol I. Art. 2. Llei d'educació de Catalunya, 2009).

Al punt 3 del mateix Article 2 es menciona:

‘3. El sistema educatiu es regeix pels principis organitzatius següents: a) El funcionament integrat i la gestió descentralitzada. b) **La flexibilitat suficient per anar-se adequant a les necessitats canviants de la societat.**’ (Títol I. Capítol I. Art. 2. Llei d'educació de Catalunya, 2009).

No sembla haver-hi una cita o dedicació especial a l'*educació emocional* però sí que se'n extreu la necessitat d'educar aquests aspectes a tots els infants, joves i adults de Catalunya.

Al Títol III. De la comunitat educativa Capítol I. Disposicions generals. Al punt 2 de l'Article 19. **Comunitat educativa i comunitat escolar** s'especifiquen els professionals, alumnes, pares i tutors que conformen aquesta i com tots intervenen en el funcionament d'ensenyament el centre.

Malgrat que en aquest projecte de recerca el grup mostra és un grup d'alumnes d'un Centre Terapèutic Educatiu és important tenir clars quins són els professionals que hi treballen, ja que els requisits d'un Centre Terapèutic Educatiu comparteixen valors i exigències amb els Centres Educatius de Catalunya.

En el Capítol IV. El professorat. A l' Article 28. Exercici de la funció docent en el primer punt explicita:

‘1. Els mestres i els professors són els professionals que exerceixen la responsabilitat principal del procés educatiu i l'autoritat que se'n desprèn. Aquesta responsabilitat, en el marc definit per l'article 104, inclou la transmissió de coneixements, destreses i valors.’ (Títol III. Capítol IV. Art. 28. Llei d'educació de Catalunya, 2009).

Altra vegada no s'explicita quin tipus de valors i perquè l'educació emocional és essencial, però és responsabilitat del professorat i del tutor la transmissió d'aquests, nosaltres tenim en compte que ho és també l'educació de la gestió emocional.

Capítol V. La convivència. A l' Article 30. Dret i deure de convivència. En el punt 5 es menciona:

‘5. Els centres han d'establir mesures de promoció de la convivència, i en particular mecanismes de mediació per a la resolució pacífica dels conflictes i fórmules per mitjà de les quals les famílies es comprometin a cooperar de manera efectiva en l'orientació, l'estímul i, quan calgui, l'esmena de l'actitud i la conducta dels alumnes en el centre educatiu.’ (Títol III. Capítol V. Art. 30. Llei d'educació de Catalunya, 2009).

En el nostre cas treballarem amb un grup mostra d'un Centre Terapèutic Educatiu, en aquests hem de tenir sempre molt en compte els passos a seguir a l'hora de resoldre els conflictes que poden anar sorgint.

A l'Article 40. Plans i programes socioeducatius. A l'apartat 1 es menciona:

'1. Els centres i els ajuntaments, per iniciativa de dos o més centres o per iniciativa de l'ajuntament corresponent, poden acordar d'elaborar conjuntament plans o programes socioeducatius que afavoreixin la major integració possible en l'entorn social dels objectius educatius i socials del centre i una millor coordinació entre els recursos de les diferents administracions i dels centres mateixos. Correspon al Govern d'establir les condicions mínimes per a la formalització dels convenis que concretin aquests plans i programes.' (Títol III. Capítol V. Art. 40. Llei d'educació de Catalunya, 2009).

Com veiem, ens està permès elaborar un nou programa socioeducatiu per a millorar la vida i l'experiència acadèmica dels nostres alumnes, en aquest cas ho farem a través de l'Art 40 treballant l'educació emocional. De fet, si avancem en la lectura veiem que a l'Article 84. Projectes d'innovació pedagògica, primer apartat es dicta:

'El Departament ha d'afavorir les iniciatives de desenvolupament de projectes d'innovació pedagògica i curricular que tinguin l'objectiu d'estimular la capacitat d'aprenentatge, les habilitats i potencialitats personals, l'èxit escolar de tots els alumnes, la millora de l'activitat educativa [...].' (Títol III. Capítol V. Art. 84. Llei d'educació de Catalunya, 2009).

Al Títol V. Ordenació dels ensenyaments. Capítol I. Disposicions de caràcter general. A l' Article 52. Currículum. Al segon punt es menciona:

'2. El currículum s'orienta, entre altres finalitats, a la consecució dels objectius següents:

a) **Desenvolupar la personalitat, les aptituds i les capacitats generals dels alumnes** perquè adquireixin les competències i assoleixin el domini dels continguts que es determinin.

b) Capacitar els alumnes **per a comprendre llur entorn i per a relacionar-s'hi d'una manera activa, crítica, cooperativa i responsable.**

c) Aconseguir que els alumnes assoleixin **el coneixement de les característiques socials, culturals, artístiques**, ambientals, geogràfiques, econòmiques, històriques i lingüístiques del país, i també el coneixement d'altres pobles i comunitats.

d) Aconseguir que els alumnes adquireixin unes **bones habilitats comunicatives, una expressió** i comprensió orals, una expressió escrita i una comprensió lectora correctes i el domini dels nous llenguatges.' (Títol V. Capítol 1. Art. 52. Llei d'educació de Catalunya, 2009).

Trobem molt important destacar en aquest punt de menció al currículum que sí que s'espera que l'alumne treballi les capacitats personals i socials que li permetran relacionar-se amb el seu entorn i els altres però malgrat tot fins al moment no s'ha mencionat explícitament la necessitat de l'educació emocional. Tot i això les cites mostren la necessitat de treballar les emocions per obtenir els objectius mencionats en aquests apartats.

Al Capítol II. Ensenyament de règim general. A l'Article 59. Educació secundària obligatòria. El punt 2, apartat a) i menciona els objectius que ha d'assolir l'alumne, tla i com 'Assegurar un desenvolupament personal i social sòlid amb relació a l'autonomia personal, la interdependència amb altres persones i la gestió de l'afectivitat'.

Aquests són valors que se citen especialment en l'apartat d'ensenyament de l'E.S.O i que es poden treballar a partir de l'educació emocional. De fet en l'apartat b) en un tercer lloc es menciona la 'la sensibilitat artística i la creativitat' obrint les portes a poder treballar tot el que s'ha mencionat fins al moment a través de l'art.

Ens agradaria destacar que en el Capítol III. Ensenyaments de règim especial. Secció segona. Ensenyaments artístics Article 65. Regulació dels ensenyaments artístics. No es menciona en cap moment cap visió terapèutica en el currículum de l'alumnat. Tan sols es fa referència als continguts des d'una perspectiva de recerca professional.

Al Títol VI. Dels centres educatius Capítol I. Normes generals. Article 81. Criteris d'organització pedagògica dels centres per a l'atenció dels alumnes amb necessitats educatives específiques s'especifiquen els objectius dels projectes d'aquests centres, que s'entén per alumnes amb necessitats educatives especials i quins drets i garanties tenen¹.

A l' Article 96. Autonomia pedagògica i organitzativa dels centres privats no sostinguts amb fons públics. Es parla del funcionament i els requisits dels Centres Privats. En aquest cas, la nostra dinàmica s'implementarà en un CTE privat, per tant ho haurem de tenir en compte².

Al Títol VIII. Del professorat i altres professionals dels centres Capítol I. Exercici de la professió docent. L'Article 113 dicta:

‘Professorat especialista.

Excepcionalment, per a impartir determinats mòduls o determinades matèries dels ensenyaments de formació professional, dels ensenyaments artístics, dels ensenyaments artístics superiors [...] es poden contractar en règim laboral o administratiu com a professorat especialista, atesa llur qualificació i les necessitats del sistema educatiu, professionals no necessàriament titulats que exerceixin llur activitat en l'àmbit laboral. [...].’
(Títol VIII. Capítol 1. Art. 113. Llei d'educació de Catalunya, 2009).

¹ Annex 1. Al Títol VI. Dels centres educatius Capítol I. Normes generals. Article 81. Criteris d'organització pedagògica dels centres per a l'atenció dels alumnes amb necessitats educatives específiques.

² Annex 2. Article 96. Autonomia pedagògica i organitzativa dels centres privats no sostinguts amb fons públics. Es parla del funcionament i els requisits dels Centres Privats.

Ho haurem de tenir en compte quan parlem de la persona -terapeuta, psicoterapeuta, professor, ...- que ha d'acompanyar a l'alumne o pacient al llarg de la dinàmica.

6. MARC TEÒRIC

En aquesta investigació i per complir els seus objectius, hem abraçat tota aquella informació teòrica, estudis, tesis i articles que ens han servit com a suport a l'hora de plantejar el problema, dissenyar la dinàmica d'art teràpia i extraure unes conclusions adequades al context d'educació en el qual ens trobem.

En primer lloc, és essencial comprendre **la importància de les emocions** i com aquestes tenen un paper primordial a l'aula. Malgrat que donem per entès el concepte d'emoció, m'atreviria a dir que molt pocs sabríem definir-lo. Tot i això, si ens centrem a definir quin és el procés que té lloc al nostre cos quan experimentem o sentim quelcom podrien començar a sorgir diferències a l'hora de donar una definició exacta o acurada sobre el terme. Segons William James (1884) l'escorça cerebral rep una sèrie d'estímuls sensorials que interpreta i que provoquen en el nostre cos el que anomenem emoció, produint canvis a través del sistema nerviós. Posteriorment, però, Magda B. Arnold proposa el 1960 la que anomenarà 'teoria de la valoració automàtica'. Aquesta teoria proposa una nova mirada: comprendre l'emoció com quelcom posterior al canvi físic i anterior a la nostra resposta emocional (aquesta més conscient que l'anterior). És a dir, abans de sentir una emoció és necessària una valoració per part del subjecte sobre si un estímul extern ens afecta d'una manera o d'una altra. Per tant, la importància de la valoració de la situació és clau a l'hora de deixar aflorar les emocions i inclòs de gestionar-les d'una manera o una altra. Com expliquen Bisquerra Alzina, R., García Navarro, E., i Ángel Castel, J.C. (2008) 'Quan un esdeveniment és valorat que pot afectar la meua supervivència o el meu benestar (o el de les persones properes), s'activa la resposta emocional. Es tracta d'una valoració automàtica tan ràpida que, en general, no en som conscients.'

És important considerar aquesta informació de recerca perquè ens obre les portes a una situació que requereix el treball de la gestió emocional a l'aula. La necessitat de treballar la gestió de les emocions, de donar un espai a l'aula exclusivament dedicat a l'educació emocional, implica comprendre les emocions tal com proposa Magda B. Arnold a

Emotion and Personality (1960) qui sosté que existeix un espai de temps per a la valoració d'una situació o objecte abans de determinar si ens afecta d'una manera o d'una altra.

Sense aquesta proposta no hi hauria la possibilitat de gestionar les emocions, de treballar-les o inclòs d'anticipar-nos a elles, ja que tal com es creia anteriorment l'emoció no és la primera resposta al cos davant una situació, sinó a la inversa i, per tant, podem oferir a les aules activitats i dinàmiques que treballin l'educació emocional per tal de millorar la vida dels nostres alumnes.

Dediquem un espai a reflexionar sobre el **concepte d'art teràpia** del qual ens servirem al llarg d'aquest projecte d'investigació.

La Dra. Mª Dolores Martínez López explica a la seva tesi *La intervención arteterapéutica y su metodología en el contexto profesional español* (2009) que les paraules 'art' i 'teràpia' confonen bastant segons sosté Malchiodi (1998), ja que ambdós conceptes susciten un gran ventall de significats. D'altra banda Wood (1987) i Da Silveira (2006) estan d'acord que 'art' no és un concepte molt encertat, ja que el terme suscita cert judici de valor estètic. I com sabrem més endavant, el més important en l'art teràpia és el procés de creació de l'obra per part del pacient, i no l'obra en si.

Com bé expliquen Pain i Jarreau (1995) s'ha de comprendre el significat d' 'art' i 'teràpia' des d'un punt de vista contemporani. El concepte, que sorgeix a mitjans del s. XX, neix en un moment on l'art ja ha abandonat la seva concepció més academicista. D'altra banda, el sentit contemporani de teràpia també s'ha estès i contempla l'exercici de la teràpia més enllà de l'acció psiquiàtrica. Aquest és el context on, doncs, hem de situar el significat d'art teràpia.

És complicat situar en el marc acadèmic i professional espanyol el concepte d'Art teràpia. Això és, segons López Martínez (2009) perquè a Espanya l'art teràpia sorgeix com implantació en l'àmbit acadèmic i no com a pràctica professional -així ho farà a finals dels anys noranta-.

Tal com cita López Martínez (2009) en la seva tesi, segons Hernández Merino (2000) a Espanya l'art psicopatològic s'ha concebut més des d'una percepció clínica que com una expressió de la malaltia o com a forma de psicoteràpia artística. Tampoc va tenir gaire repercussió en els ambients de les avantguardes artístiques espanyoles. Tots aquests fets, sumats a l'ambient conservador i a les deficiències en el sector de l'assistència psiquiàtrica fins als anys setanta, dificulten l'avanç de l'art teràpia i inclòs la possibilitat de trobar bibliografia que no sigui sota el nom de teràpia o teràpia ocupacional. Segons Merino (2000) hi ha una excepció que estableix un origen de referència de l'aparició de l'art teràpia a Espanya: la implantació dels primers estudis universitaris sobre aquest tema Barcelona, amb la formació del *Màster d'art teràpia, aplicacions psicoterapèutiques de la pràctica artística* l'any 1999. Aquest màster s'ofereix a la Universitat de Belles Arts de Barcelona. El crearen Joaquim Català i Carles Ramos, els quals van estar en contacte amb centres terapèutics a Anglaterra. En tornar a Barcelona Ramos descobreix que hi ha inquietud i ganes de treballar amb aquests mitjans artístics i que, de fet, molts professionals sense la titulació d'art terapeutes exerceixen aquesta professió. És per aquest motiu que els sorgeix la necessitat d'implantar estudis sobre Art teràpia. Més tard, després d'aquest primer màster, sorgiren més formacions a les comunitats de Madrid, Murcia i a Girona. Com continua explicant López Martínez (2009), a part dels màsters universitaris també s'ofereixen cursos i assignatures en aquestes que s'inclouen en els estudis de postgrau.

Respecte a l'àmbit d'investigació, l'autora ens explica que comencen a realitzar-se les primeres tesis doctorals on predominen els treballs empírics. Fou Elvira Guitiérrez qui realitza la primera tesi doctoral sobre art teràpia a Espanya, *Art teràpia amb orientació gestàltica* (1999). D'aquesta tesi n'extraurem una de les definicions d'aquesta disciplina, que confrontarem seguidament amb d'altres sorgides anteriorment.

Hem de tenir en compte, doncs, que aquí a Espanya, no hi ha una definició única i clara sobre el terme, fet que justifica la necessitat de parlar-ne i tractar amb profunditat el tema, per aquest motiu ens nodrirem de les fonts -que són escasses- d'estudis, articles i universitats que ofereixen la seva perspectiva sobre el terme.

Tal com citen Expósito Comino, A. i Reinoso Bernuz, M. a *La Arteterapia con niños y jóvenes: desarrollar las capacidades creadoras para la integración emocional* (n.d) 'L'art teràpia és una disciplina que té per objectiu la integració emocional en la persona mitjançant allò que li és més genuí, les seves capacitats de creació' (Izuel, 2004, 2005). Ara bé, segons la definició que ofereix el Màster de la Facultat de Belles Arts de la Universitat de Barcelona, com hem vist, el primer que neix a Espanya sobre art teràpia, veurem que apareixen certs matisos que haurem de tenir en compte a l'hora de desenvolupar aquest treball d'investigació: 'l'art teràpia és la psicoteràpia per l'art i es defineix com un conjunt integrador de diverses formes de treball psicoterapèutic que, segons el context i el tipus d'usuari, pren una forma o una altra.' Segons aquesta documentació informativa l'art teràpia es caracteritza per l'ús dels processos artístics propis de les Belles arts i ajuda a resoldre conflictes emocionals o psicològics, 'La persona que fa el tractament produeix objectes artístics i imatges en un entorn concret i en presència de l'art terapeuta'. Tal com ens explica Moreno González (2004), entenem que l'art teràpia és una forma de psicoteràpia, que ajuda a resoldre conflictes emocionals i psicològics i, sobretot, es concep dins d'un marc i context terapèutic.

En canvi, segons la documentació informativa que ofereix el Màster d'art teràpia de la Universitat Complutense de Madrid, l'art teràpia sembla abraçar una concepció més àmplia quan llegim que 'L'art teràpia és una disciplina que capacita per a l'ajuda humana utilitzant els mitjans artístics, les imatges, el procés creatiu i les respostes del pacient als productes creats. A través del procés creador, es reflexiona sobre el desenvolupament del pacient, i sobre els seus conflictes personals i interessos.' Sembla, doncs, que aquí també s'hi posa l'accent en el procés d'ajut durant aquest tipus de teràpia i no tant en la intervenció psicoterapèutica. Però comparteix la percepció que aquesta dinàmica terapèutica té 'l'objectiu d'ajudar en els casos de conflictes emocionals, deficiències psíquiques i socials, autoestima i des-estructuració personal i familiar i altres problemes socials i psicològics'.

Considerem ara algunes tesis doctorals que podran ser-nos d'ajut per acabar de concebre amb més exactitud el terme d'art teràpia. Comencem amb la primera de totes, la tesi doctoral d'Elvira Gutiérrez Rodríguez, *Arte teràpia con orientación gestáltica* (1999) que explica que l'art teràpia és:

‘[...]la utilització de mètodes artístics, relacionats amb les arts plàstiques, la música, el teatre, l'escriptura, etc., en un context terapèutic o de tractament, en el qual, segons la tendència tècnica del/de la terapeuta, es presta més o menys atenció al producte final i, sempre, al procés d'execució, i a les relacions que s'estableixen, com les transferències i les contratransferències que tenen lloc i que en alguns casos es posen el joc a través del mateix mitjà artístic.’ (Gutiérrez Rodríguez, E., 1999, 32).

Com bé ens ajuda a entendre Moreno González (2004), al parlar dels conceptes de transferència i contratransferència aquí s'està entenent l'art teràpia des d'una perspectiva i orientació psico-dinàmica. D'altra banda, Carmen Alacaide Spirito en la seva tesi *Expresión plàstica y teràpia* (2001) de la Universitat Complutense de Madrid ens ajuda a distingir quelcom que haurem de tenir molt en compte: que les propietats terapèutiques de l'art no són el mateix que l'art teràpia. Això és, si una persona troba calma i descans anant dos dies a la setmana a classes de dibuix no podem considerar que està fent art teràpia, ja que com diu l'autora l'art teràpia és ‘la utilització de l'art amb propòsit de tractament terapèutic, en un espai i amb un temps’ (Alacaide Spirito, C., 2001, 29). Aquest aclariment és especialment important, ja que ens ajuda a col·locar l'Art-teràpia en el lloc que li pertoca.

En tot cas, i finalitzant la recerca de l'exactitud del terme, veiem que totes les concepcions comparteixen un denominador comú: mitjançant l'art teràpia s'ofereix un espai exclusiu per tractar conflictes emocionals i/o psicològics amb una persona -terapeuta o psicoterapeuta- que guia el procés amb el pacient durant la dinàmica.

Llegim ara a María Vassiliadov Yiannak en la seva tesi *La expresión plástica como alternativa de comunicación en pacientes esquizofrénicos* (2001) de la Universitat Complutense de Madrid. Ella va decidir servir-se de la definició de la professional que hem mencionat anteriorment, Edith Kramer, i escriu: ‘El terapeuta també es comunica amb els seus alumnes mitjançant les pintures que aquests fan, i aquesta comunicació té valor terapèutic. Observa i avalua la conducta dels seus alumnes i la seva producció, i la seva observació contribueix a la comprensió de la personalitat total de cadascun d'ells.’ Segons *Vassiliadov Yiannaz* (2001), M., Edith Krammer sosté que a l'art teràpia no hi

intervé un psicoterapeuta ni es pretén avaluar el resultat final dels seus *alumnes*, sinó que el terapeuta se centra en el *mitjà*, en fer accessibles a persones amb dificultats ‘el goig i la satisfacció que la tasca creativa pot proporcionar, i per la seva percepció i destresa terapèutica, fer que aquestes experiències siguin significatives i valuoses per a la personalitat total’ (Vassiliadov Yiannak, 2001, 13).

6.1. ELS EFECTES DE L’ART TERÀPIA EN PACIENTS EN TRACTAMENTS

TERAPÈUTICS:

Wehling i Talsky (1987) al seu estudi *Group Art Therapy as an Adjunct to Treatment for Chronic Outpatients* expliquen que van realitzar un assaig amb una mostra de pacients crònics de psiquiatria. De manera aleatòria es van designar la meitat d’aquests pacients a assistir durant un període de deu setmanes a una teràpia de grup de suport basada en l’art teràpia -com a complement del tractament-. L’altra meitat esdevenia, doncs, grup de control. Segons Wehling i Talsky (1987) els pacients del grup de tractament van manifestar una millora important en la seva actitud envers ells mateixos -mesurades pel que anomenaven *Progress Evaluation Scales*-. També els va ajudar, doncs, a millorar les seves capacitats socials. Aquest estudi demostra els efectes de l’art teràpia com a teràpia en un curt període de temps i com a suport d’una teràpia principal, però va obrir les portes a dedicar més temps a aquest tipus de dinàmiques i a analitzar els seus efectes en un període més de temps més llarg.

Koerlin, Nybaek i Goldberg (2000) van estudiar els efectes de l’art teràpia amb un grup mostra de 58 pacients amb diversos símptomes psiquiàtrics durant quatre setmanes. Finalment van detectar un clar descens en les simptomatologies en un 88% dels pacients. Tot i això, no es pot demostrar d’una manera total aquesta efectivitat, ja que en les delimitacions de l’estudi es menciona la falta d’un grup de control.

Cada vegada més professionals donen veu a l’art teràpia, estudien o implementen aquesta dinàmica en les seves sessions. Per exemple, la Dra. Natalie Rogers explica en una entrevista el novembre de 2003 que:

‘La combinación de las ‘artes expresivas’ con el enfoque centrado en la persona es una evolución natural. En un encuadre terapéutico, las artes

expresivas son el medio para aproximarse al miedo, la vergüenza, la culpabilidad o el enojo, inconsciente o no expresado, que frecuentemente nos ata a un patrón de silencio. La expresión creativa, que se acepta y comprende puede ayudar al participante a enfrentar estos sentimientos oscuros y tender un puente a la alegría, la sensualidad, el amor y la compasión. (Rogers, N, 2003)'

En l'estudi dut a terme per D. K. West Linn *Art therapy in a socialization program for children with attention deficit hyperactivity disorder* (2004) es planteja una dinàmica durant la qual al llarg d'uns dies un alumne de cinc anys que presenta característiques clares de manca d'atenció, falta de concentració i, en general, dificultats d'integració sensorial, realitzarà una sèrie de dinàmiques art terapèutiques.

Finalment el professor de l'alumne que participa en les sessions d'art teràpia indica que millora el comportament de l'alumne a l'aula. Segons explica el seu professor, els dies que comença amb una activitat art terapèutica manté més bona actitud i afirma que, en general, l'actitud negativa apareix més puntualment. També admet que un sol cas d'estudi no pot generalitzar-se, però que dona pas a continuar indagant en aquesta direcció; deixa oberta, doncs, la possibilitat que, si bé les dinàmiques artístiques estimulen la creativitat i en aquest cas aquesta ha funcionat, potser altres activitats que també li donin ales a aquesta capacitat anirien bé en casos d'alumnes amb trastorns de dèficit d'atenció.

6.1.1 LA INCLUSIÓ DE L'ART TERÀPIA EN CENTRES TERAPÈUTICS EDUCATIUS

Amb un bon marc informatiu que sosté i dona suport a l'art teràpia com a dinàmica per afrontar conflictes personals i emocionals, podem observar com centres educatius involucren el tractament terapèutic a través de l'art a les seves aules, unint així el concepte d'art teràpia dins l'àmbit de l'educació i tancant el cercle de conceptes a tractar en aquest projecte d'investigació que hem iniciat amb la paraula *emoció*.

Per exemple, en el Centre Educatiu CREI-Sants es va dur a terme un projecte de treball terapèutic a través de l'art i la creativitat i sostenen la viabilitat, no tan sols d'educar a través de l'art, sinó d'aplicar les tècniques artístiques en educació i teràpia. Expliquen:

‘L’art és emoció motivadora de llenguatges que creen nous llenguatges, sentiments i pensament, que ajuda a conèixer el món que ens envolta i a madurar a través de l’acte comunicatiu. L’art és material transformat i, sobretot, actitud, conducta canviant a través del coneixement del propi cos, de la seva identitat. Amb la utilització de diferents suports i materials, el nen comunica la seva personalitat autèntica i només així pot arribar a una veritable socialització, a una integració on no es produeixin situacions d’excessiva dependència. (Feliciano Castillo Andrés, F., Escudero Gallego, F. 1993)

La necessitat d’incloure a les aules dinàmiques art terapèutiques com la que es proposa en aquesta recerca té per objectiu millorar la vida dels estudiants i la seva situació a l’aula. D. K. West Linn explica a *Art therapy in a socialization program for children with attention deficit hyperactivity disorder* (2004) que són un gran nombre d’educadors els que detecten problemes de conducta a l’aula per part d’estudiants que, generalment, tenen dificultats d’integració sensorial. Com diu Mauer (1999) aquesta capacitat és la que permet organitzar, integrar i utilitzar tota la informació sensorial des del mateix cos al context on se situa l’alumne. Com ens explica D. K. West Linn (2004), Kranowitz (1998) sosté que aquest tipus de dificultats d’integració sensorial es troben en alumnes sense cap dificultat o diagnòstic aparent però també en estudiants amb un desordre hiperactiu del dèficit d’atenció, desordre del dèficit d’atenció, diagnòstic de l’espectre autista i síndrome alcohòlic fetal.

6.2. APORTACIÓ A LA SOCIETAT I A L’ÈTICA PROFESSIONAL

Com a professionals de l’educació sempre tenim cura dels aspectes més comuns en relació amb la privadesa dels nostres alumnes i les seves famílies. Per exemple, no expliquem la situació familiar privada d’un alumne a cap altre, mantenim en privat la informació que com a tutors ens arriba i se’ns facilita o vigilem -tant com podem- que els mateixos alumnes prenguin exemple d’aquesta manera de fer. Ara bé, segons la meua experiència, no hem normalitzat prou el que un dibuix deixat en un calaix d’una taula, un poema escrit al marge d’un llibre o uns apunts amb la lletra molt petita, poden arribar a desvelar d’un dels nostres estudiants. Moltes vegades agafem un full, pensant que tan sols hi ha quelcom escrit o dibuixat i molt ràpidament una persona ens el treu de les mans. No és per

vergonya, no es tracta que a la persona li sàpiga greu que algú digui que no dibuixa o escriu bé, el fet és que es tracta de quelcom *íntim*. Crec amb molta fermesa que els infants i els joves s'expressen de manera artística -que no sempre és el dibuix- molt més del que ens pensem: prendre consciència d'aquest fet i, per tant, tenir en compte la privadesa i la cura que hem de tenir envers aquestes expressions ens ajudarà a adonar-nos-en de la importància de dedicar un espai a l'art en les nostres aules i -arran d'aquest treball- a considerar l'art-teràpia com quelcom més que una teràpia alternativa.

Com dicta el comunicat informatiu sobre el *consentiment informat* per a dur a terme aquest treball d'investigació serà necessari que els alumnes -menors- i per tant els seus pares llegeixin i estiguin d'acord en la participació dels seus fills i filles en la dinàmica proposta. Això és important no tan sols perquè els pares i/o tutors dels alumnes sàpiguin que aquests participaran en la dinàmica, sinó perquè nosaltres, posteriorment, durem a terme una recollida de dades. Quan nosaltres obtinguem la valoració sobre la dinàmica per part de cada individu estarem servint-nos de la seva experiència i/o opinió, això és: encara que no en registrem imatges o encara que no els féssim enquestes, el *consentiment informat* es refereix a totes aquelles persones que esdevenen *participants* de la nostra tasca d'investigació.

És molt important que tinguem en compte que no estarem duent a terme una dinàmica dins d'un entorn educatiu normalitzat, sinó que el nostre grup mostra és un grup reduït d'estudiants d'un Centre Terapèutic Educatiu. Per experiència personal i professional, m'agradaria posar èmfasi en la importància de prendre cura, no tan sols de les dades personals d'aquestes persones, sinó també de les seves respostes i reaccions durant la dinàmica. Hem de tenir en compte la situació personal i privada que no tan sols viuen els estudiants amb els quals treballarem, sinó les seves famílies, les quals moltes vegades es mostren molt curoses amb tot el que envolta la situació dels seus familiars.

Pel que fa al desenvolupament i sobretot a la implantació del disseny de la dinàmica art-teràpica és important tenir en compte que 'l'art terapeuta troba el seu fonament i la seva raó d'intervenir en l'autorització de la persona que fa la petició d'ajuda', (Expósito Comino, A. I Reinoso Bernuz, M., n.d) Però també es contempen altres aspectes ètics que van més enllà de l'àmbit legal, com és per exemple la posició actitudinal del

professional al llarg de la dinàmica, segons Comino, A. i Reinoso Bernuz, M. (n.d) aquests han d'evitar sentir-se *al servei de l'altre* perquè és aleshores quan no podran reconèixer si estan essent prou objectius o no. Això no vol dir, però, que la posició entre art terapeuta i *pacient* hagi de ser d'igual a igual, de fet ha de ser asimètrica, però no jeràrquica: hem de tenir en compte que cadascú desenvolupa un rol diferent al llarg del procés.

Com bé continuen explicant Expósito Comino, A. i Reinoso Bernuz, M. (n.d) durant la sessió s'ha de procurar 'un espai d'escolta activa i pausada', això és: l'art terapeuta registrarà el què passa per estudiar-ho posteriorment, per tal de facilitar durant el procés la llibertat del *pacient* per treballar les seves qüestions emocionals. És important tenir clar que els silencis i les pauses tenen un lloc molt important al llarg d'aquesta dinàmica, i és per aquest motiu que el professional s'ha de deixar guiar per les interrogacions obertes i tenir en compte que les situacions 'aparentment negatives, com les resistències i les absències, considerades com mecanismes de defensa' (Expósito Comino, A. I Reinoso Bernuz, M. n.d) també tenen cabuda al llarg de la sessió. És essencial diferenciar la moral de l'ètica del professional: la primera no desenvolupa cap rol durant l'art teràpia -no es jutjarà si quelcom és bo o dolent- la segona ajudarà al professional a treballar adequadament amb el pacient i a reconèixer quan s'ha d'excloure què de la sessió: la violència i el sexe.

7. MARC METODOLÒGIC

7.1 DISSENY I TIPUS D'INVESTIGACIÓ

El tipus d'investigació que s'ha seguit al llarg d'aquest treball serà qualitativa. Com bé s'explica en l'*Informe d'Investigació* de David Rodríguez (2018) fou a inicis del segle XX quan sorgiren aquestes metodologies de la mà de l'antropologia cultural i la sociologia que se centraven, sobretot, en la comprensió dels fenòmens humans. Les metodologies qualitatives 's'interessen per la «realitat» tal com la interpreten els subjectes, respectant el context en què aquesta «realitat social» és construïda.' (David Rodríguez, 2018).

Tenint en compte el nostre objecte d'investigació, la modalitat qualitativa ens ajuda a posar especial atenció en cada individu del nostre grup d'estudi per tal de poder obtenir – ignorant els coneixements i judicis anteriors- nova informació respecte als grups mostra en un escenari i context espai-temps concrets. Com bé explica la Dra. Mª Dolores López Martínez (2009) l'avaluació qualitativa ens permet treballar amb més cura els matisos, raons i d'altres motius del procés terapèutic d'una manera oberta, tot i que, sosté, que sovint resulta més complex sistematitzar i categoritzar les dades recollides.

Segons la Universitat de Lleida (n.d) l'objectiu dels estudis qualitius és el de cercar una descripció acurada d'una situació que volem estudiar, analitzar amb profunditat un grup petit en un escenari escollit o una dinàmica implantada amb la finalitat d'extreure informació especificada d'aquesta realitat observada. És important tenir en compte que els estudis realitzats en un paradigma qualitatiu no acostumen a tenir com a fi demostrar una hipòtesi o invalidar-a, sinó més aviat generar-ne.

Aquest estudi d'investigació s'ha realitzat a partir d'un estudi de cas i utilitzant instruments com les entrevistes, l'enregistradora i la metodologia observacional s'han perseguit els objectius generals i específics mencionats anteriorment. Presentem aquest treball d'investigació com un estudi de cas perquè, tal com explica David Rodríguez (2018) a *Projecte d'Investigació*, l'estudi de cas és de les metodologies més adequades quan es vol fer una descripció acurada i profunda d'una situació social concreta. En aquest escenari el nostre objectiu ha estat el de realitzar una recerca inicial que ens ha ajudat a obtenir dades sobre els beneficis de la utilització d'una dinàmica a l'aula amb alumnes de CTE. Segons la descripció de Stake (2005) citat al *Projecte d'Investigació* aquest estudi és el d'un cas *múltiple o col·lectiu*: hem estudiat a l'hora els casos d'un grup d'individus que comparteixen un denominador comú -alumnes de 4t d'E.S.O d'un CTE- amb l'objectiu d'extreure dades d'un mateix fenomen en un escenari concret.

S'ha de tenir en compte que la finalitat de la nostra investigació és identificar i caracteritzar els beneficis de l'art teràpia en el desenvolupament de les capacitats necessàries per a la gestió emocional en alumnes d'un Centre Terapèutic Educatiu. L'assoliment d'aquest objectiu general s'ha analitzat mitjançant dues entrevistes per subjecte, una realitzada abans de la dinàmica i l'altre després. D'altra banda per analitzar

la resposta dels alumnes durant la realització de la dinàmica s'han utilitzat les fitxes d'observació. Aquests dos instruments ens han ajudat a identificar en quines dimensions aporta més beneficis la dinàmica i quines són les condicions necessàries per a fer-ho.

Un dels motius pels quals s'ha triat un grup reduït de 4t d'E.S.O de CTE per a realitzar aquesta investigació ha estat perquè molts d'aquests alumnes tenen dificultat per expressar-se verbalment o per gestionar les seves emocions, tenint en compte l'abast de la investigació i el seu context ha sigut molt important poder dur a terme una observació pautaada. D'altra banda és important comentar que, com que aquest CTE no és molt gran, el grup mostra forma part del mateix grup classe del que és professora la persona investigadora. Per aquest motiu s'ha decidit realitzar la dinàmica amb una companya clínica, per tal de desviar el focus de l'activitat de la mateixa professora, així doncs, les entrevistes les ha dut a terme també la professional clínica i, a l'hora de recollir i analitzar les dades, s'ha posat en comú tota la informació que ha sorgit de les fitxes d'observació abans de classificar-la. L'objectiu era que el grup mostra fos tan sincer i honest com pogués, sense sentir-se afectats per la presència de la professora en relació amb aquesta activitat, i d'altra banda que l'anàlisi de les dades es dugués a terme de la manera més objectiva possible.

7.1.2 DISSENY D'INVESTIGACIÓ

Per a elaborar la dinàmica d'art teràpia ha estat positiu deixar-se aconsellar per tots els professionals que han estudiat i desenvolupat una gran quantitat de sessions amb anterioritat. Malgrat tot, s'ha hagut de tenir en compte el context en el qual s'ha treballat, amb quins participants i quines eren les possibilitats que s'han tingut a l'abast. A l'hora de dissenyar la dinàmica era important ser realista i intentar establir una sèrie d'objectius que fossin assequibles a l'hora de dur la proposta a la pràctica per tal d'evitar una situació que no permetés aplicar la dinàmica dissenyada i veure's obligats a improvisar.

7.1.3 MARC TEÒRIC DE LA DINÀMICA

Hem estructurat la nostra dinàmica com, segons Liebmann, M. explica a *Art Game and structures for groups* (1982) que fan la majoria d'art terapeutes, en tres fases diferents: introducció, activitat plàstica i final -debat entorn l'obra-. Marian Liebmann sosté a *Art*

Game and structures for groups (1982) que, segons el tipus de centre on es treballi pot variar el grau de definició de les sessions. Per exemple, explica, pot succeir que als hospitals psiquiàtrics o centres de dia sigui més adequat preparar una dinàmica de caràcter més obert. En el nostre cas, hem treballat amb un grup d'un Centre Terapèutic Educatiu, podria ser que alguns alumnes vinguessin a la primera sessió però faltessin a l'última o que algun altre s'incorporés més tard que la resta a l'aula. Malgrat que hem tingut en compte aquest factor, hem pensat que era preferible establir certs límits i estructurar de manera clara cada sessió de la dinàmica, d'aquesta manera, com sosté Bruscia (1999), les sessions han estat més útils en tenir els objectius més ben definits. A més a més, amb un tipus d'alumnat com el del CTE del nostre grup mostra, és bo tenir clares les finalitats de les activitats que es duen a terme i fer-los a ells coneixedors d'aquestes, així també se'n fan partícips i se senten més còmodes amb els límits clars.

La Doctora Aina O. Nucho a *The Psychocybernetic Model of Art Theraphy* (2003) anomena la primera fase de la dinàmica *Unfreezing Phase*. L'objectiu és el d'explicar què es farà durant aquesta dinàmica, quina és la finalitat i, sobretot, trencar el gel. És important poder comunicar al grup que la fi d'aquestes sessions no és la d'obtenir una obra estètica, sinó que la tècnica esdevé el mitjà per treballar altres aspectes. És el moment de fer fora els prejudicis i de desempallegar-se de la vergonya.

És per aquest motiu que s'han utilitzat algunes de les propostes de Florence Cane (1983) com la *The Free Flow Technique*, l' *Squiggle Game* de Winnicott (1971) o *The Wartegg Technique* de Hammer (1958).

Per tant, durant la **Primera Sessió** s'ha dedicat un espai a treballar el traç i el color.

Després d'haver fet l'entrevista inicial s'ha realitzat una breu explicació de com s'utilitzen les aquarel·les o de quins instruments utilitzarem per dibuixar -llapis, carbonet, goma de pa, goma de precisió, tipus de fulls, bolígrafs de tinta xinesa...-.

L'Aquarel·la no és una tècnica fàcil, es pot realitzar com si es tractés de tinta de color o bé se li pot treure partit jugant amb l'aigua, creant colors i fent difuminat.

Un cop explicada la tècnica i com s'utilitzava cada eina, tocava analitzar la situació tenint en compte les explicacions de Nucho (2003) i decidir el rol de l'art terapeuta en cada cas: manifestant-se de manera més o menys directiva. L'autora explica que normalment els subjectes que se senten més segurs davant aquest tipus d'activitat i que mostren més confiança necessiten una activitat menys directiva, al contrari d'aquells que semblen tenir menys confiança i més vergonya durant la realització d'aquestes dinàmiques. En el nostre cas, la persona investigadora i la professional clínica han adaptat el seu rol a cada participant i a cada sessió, ja que al llarg de les sessions podia succeir que un subjecte que a l'inici necessitava més acompanyament acabí sense fer-ho.

En aquest cas, alguns dels alumnes han necessitat servir-se de propostes com la de Florence Cane (1983) *The Free Flow Technique* però d'altres s'han llençat sense por a provar la tècnica amb pinzells.

Durant la mateixa primera sessió s'ha donat pas a l'anomenada tasca plàstica, segons Nucho (2003) la *Doing Phase*. Durant aquesta fase les activitats tenien com a objectiu la realització de les obres per part dels subjectes que formen part del grup i a través de la realització de les quals els alumnes del CTE han tingut la possibilitat d'expressar tot allò que sentien de manera conscient o inconscient en relació amb les situacions o persones de la seva vida. El rol de l'art terapeuta era el d'observar i arribar a entendre la manera d'actuar de cada subjecte durant aquestes sessions, s'ha de poder captar quines emocions sorgeixen i també com és la relació dels alumnes amb la resta del grup durant el desenvolupament d'aquestes.

A més a més, i com la mateixa autora explica, les dinàmiques d'orientació psicoeducatives -conductuals i cognitives- tendeixen a tenir major inclinació cap a la directivitat. Com hem mencionat a l'inici de la nostra recerca, s'ha considerat enfocar la nostra dinàmica en aquesta direcció tenint en compte el grup mostra amb el qual treballem.

Fem referència ja a les propostes realitzades durant la *Doing Phase*.

Body Self a través de l'activitat Body Domain: realització d'un autoretrat -realista o abstracte- de com es veuen ara, i de com eren abans.

Main Domain: què mostro als demés de mi mateix? Què no deixo veure?

Interpersonal self a través de Interpersonal Domain: realització d'un retrat de la família, de com eren abans, de com són ara. D'un millor amic.

Achievement self a través d' Achievement Domain: qui seria si pogués? Què podria ser que els meus pares aprovessin? Situació difícil que hagi superat.

Pel que fa a l'última fase de la dinàmica, la **Dialogue Phase**, seguint amb les indicacions de Nucho (2003) s'ha donat un espai al grup per poder expressar què han sentit mentre realitzaven la seva obra, què n'explicaven i què en percebien els demés. El rol de l'art terapeuta fou molt important aquí, ja que l'exposició verbal per part del pacient de la seva obra i del que ha sentit o volgut expressar fent-la permet a l'art terapeuta observar a través del diàleg amb el pacient sobre la seva obra. A aquesta metodologia se l'anomena *art work* o ipsomàtica.

Posteriorment es pot proposar l'elecció d'un títol. Aquí Nucho (2003) parla de la *Consolidació o tancament*, però amb el nostre grup no ho hem dut a terme. Tan sols s'ha proposat exposar la seva opinió, enfront al grup, de com ha anat la sessió i de com s'han sentit.

7. 1. 4 TIPUS DE DINÀMICA ART TERAPÈUTICA QUE S'HA DUT A TERME

És important indicar que dels diferents tipus de propostes art terapèutiques es creu que la més indicada per a aquesta recerca era l'anomenada cognitivo-conductual, aquesta és, segons López Martínez (2009) la proposta que té en compte que els processos cognitius influeixen en la conducta de l'individu i que aquesta dinàmica pot afectar a les emocions, pensaments disfuncionals i percepcions que els participants del nostre grup poden tenir sobre el context que els envolta i ells mateixos. La finalitat d'una dinàmica d'art teràpia

cognitivo-conductual és la de poder tenir en compte els esquemes cognitius dels participants i poder oferir noves opcions i mètodes amb l'ús dels mitjans artístics.

Com explica Carnes (1979) les activitats artístiques ofereixen alternatives al llenguatge verbal i permeten expressar i explorar dimensions perquè els constructes personals estan construïts per informació de caràcter visual.

7.2 CONTEXT

La investigació es s'ha dut a terme amb un grup mostra que configuren un conjunt d'alumnes de 4t d'E.S.O d'un CTE.

És important destacar que es tracta d'una entitat privada i concertada amb l'administració pública. Equiparable a una escola concertada o centre residencial que concerta places públiques, en el cas d'aquest CTE les places residencials concertades suposen aproximadament un 40%. És per aquest motiu que la majoria de les famílies d'aquest Centre Terapèutic Educatiu són econòmicament ben estants.

En aquest CTE hi treballen sis professionals (un educador, tres professors i dos clínics) i 21 pacients.

7. 3 IDENTIFICACIÓ, MOSTRA I SELECCIÓ DELS PARTICIPANTS

No s'ha partit del principi d'equiprobabilitat (no tots els subjectes de la població tenien la mateixa probabilitat d'esdevenir part de la mostra). Per aquest motiu el nostre mostreig forma part de l'anomenat *Mostreig No Probabilístic* de tipus Causal i Intencional. Això és, en primer lloc el grup mostra s'ha seleccionat, a part de d'acord amb els objectius de la nostra recerca, també tenint en compte la facilitat d'accés que s'hi té: són alumnes del CTE on la persona que investiga hi treballa. D'altra banda es considera que el mostreig és intencional, ja que abans de triar la temàtica del treball tan sols es tenia en compte que aquest tractaria de la gestió emocional, més tard es va considerar l'art teràpia com a proposta a partir de la qual treballar el desenvolupament de les capacitats de la gestió emocional i es va trobar més que pertinent considerar un grup mostra

d'alumnat d'un CTE -tenint en compte que part d'aquest alumnat té o ha tingut problemes de gestió emocional-.

El grup mostra consta de 10 participants, tres dels quals són noies i set són nois. Tots estan cursant el tercer trimestre de 4t d'E.S.O i, per tant, tenen entre 15 i 16 anys (els compleixen aquest any).

Es tracta d'un grup de nois i noies amb dificultats de gestió emocional, ingressant al CTE per conductes de risc -com pot ser l'addicció al tabac, cànnabis o alcohol- i per conductes desafiants a casa o a l'escola així com alguns problemes cognitius. Ara, al trobar-se a l'Escola Terapèutica de la mateixa casa, compaginen l'estada de 9h a 17h al Centre Terapèutic amb la tornada a la vida *normalitzada* amb les seves famílies.

Aquest grup mostra forma part del grup classe de la professora -que és persona investigadora d'aquesta recerca- i per aquest motiu el rol de la professora ha estat el de facilitadora de la dinàmica i observadora, mentre que la professional clínica ha realitzat les entrevistes i ha estat coordinadora de la dinàmica d'art-teràpia.

7.4 INSTRUMENTS DE RECOLLIDA D'INFORMACIÓ DE LA INVESTIGACIÓ

INSTRUMENTS

Com bé hem mencionat al primer apartat, s'han utilitzat dues entrevistes per subjecte, una fitxa d'observació i el registre de les sessions com a instruments de recollida d'informació. Hem tingut en compte les especificacions de Sabatella (2003) pel que fa als *moments de l'avaluació* mencionats en la seva investigació sobre els processos d'avaluació en l'àmbit de la musicoteràpia i hem escollit, en conseqüència, els instruments mencionats.

L'autora sosté que els tres moments d'avaluació tenen les seves funcions concretes. Aquests tres moments són: l'avaluació inicial, l'avaluació contínua i l'avaluació final. La primera entrevista s'ha dut a terme abans de les primeres sessions, segons Sabatella (2003) l'objectiu era conèixer les necessitats i potencialitats del pacient, en el nostre cas, ja coneixem al nostre alumnat, per tant la finalitat ha estat detectar els aspectes més estretament relacionats amb la gestió emocional i la seva relació amb l'art i la dinàmica que volíem dur a terme. Pel que fa a l'avaluació contínua, s'ha utilitzat el registre de cada sessió i les fitxes d'observació, l'objectiu era el de poder observar el progrés i el desenvolupament del pacient al llarg de la dinàmica. Segons Sabatella (2003) aquest moment de l'avaluació també indica a l'art terapeuta quan anar finalitzant amb la dinàmica i com anar-la conduint. Pel que fa al moment final de l'avaluació Sabatella (2003) fa referència a la recollida de dades, la seva anàlisi i a l'elaboració d'unes conclusions i recomanacions; en el nostre cas, però, com que l'objectiu de l'estudi és analitzar el progrés i l'experiència dels pacients en relació amb les capacitats de gestió emocional, s'ha realitzat una entrevista per a poder valorar tot això mencionat anteriorment.

Passem ara a parlar dels instruments de recollida de dades triats per a cada moment de l'avaluació i del perquè d'aquesta elecció.

1) Observació Participant³

Com bé explica Mª Dolores López Martínez (2009) un dels instruments més utilitzats en la metodologia qualitativa són la Observació i el Registre de les sessions. La importància d'aquest, segons López Martínez, és causada per l'escenari on té lloc aquesta font primària de dades 'l'ambient natural en el qual es desenvolupa tot el procés art-terapèutic' (2009). Hem de tenir en compte, però, que es tracta d'una recollida de dades molt complexa, ja que l'observador ha de saber percebre diferents dimensions del comportament humà així com dels 'fenòmens generats durant la interacció del grup, respecte la tasca pràctica a realitzar[...]' (2009). També ens indica que al finalitzar cada sessió podem fer fotografies de les obres i organitzar tota la informació més rellevant de la jornada.

Tenint en compte l'abast del nostre projecte, el seu context i sobretot el grup mostra, ha estat molt important realitzar una observació pautaada. Un dels motius pels quals s'ha triat un grup reduït de 4t d'E.S.O de CTE per a dur a terme aquesta investigació és perquè molts d'aquests alumnes tenen dificultat per expressar-se verbalment o per gestionar les seves emocions; és per això que ha estat molt important poder realitzar una observació acurada de cadascun dels individus durant la realització de la dinàmica art terapèutica. Com s'explica en la *Guia del Projecte d'Investigació* durant el procés observacional no es manipula cap aspecte conductual del grup mostra, tan sols es registra i s'observa el comportament o els canvis d'aquest durant l'escenari exposat. En aquest cas els alumnes del grup mostra sabien que aquesta dinàmica formaria part d'un treball d'investigació (TFM) i també que el rol del professional i art terapeuta implicava una observació del seu desenvolupament, l'observador ha estat participant de l'activitat introduïda en el context de la dinàmica i així ha pogut analitzar i registrar les dades més fàcilment.

Per a elaborar la fitxa d'observació ens hem servit dels dissenys de l'art terapeuta Alba Delgado (2004) que menciona López Martínez (2009) en la seva tesi⁴

³ Per consultar la Fitxa d'Observació consultar Annex 5

⁴ Veure model de fitxa d'observació d'Alba Delgado (2004) a l'Annex 4

Aspectes que s'han tingut en compte a l'hora d'elaborar la fitxa d'Observació:

- Lloc d'observació: aula de l'E.S.O
- Persones observades: el grup mostra, grup reduït de 4t d'E.S.O d'un CTE.
- Rol d'Observadors Participants -la persona que realitza el treball i una companya clínica dirigiran la dinàmica-.
- Les observacions prèvies es consideren preses -el grup mostra és el grup d'alumnes de l'E.S.O de la persona que realitza aquest treball-.
- Per complir els aspectes ètics s'avisarà als alumnes que la professora (persona que elabora aquest treball) observarà com ells desenvolupen la dinàmica.

L'Observació ha estat semiestructurada. S'han utilitzat unes fitxes per a recollir les dades d'una manera ordenada i pautaada però tan sols per orientar l'observació i fer-ne més fàcil la seva lectura i organització posterior de dades. Ha estat la professora qui ha anat escrivint les notes, la mateixa persona que realitza aquest treball, per tant s'ha tingut en compte que també estava present a l'aula i que ha format part de la dinàmica.

Per veure la Fitxa de registre d'Observació vegeu l'Annex⁵.

2) Entrevista⁶:

Per analitzar la resposta dels alumnes del CTE al llarg de la dinàmica d'art teràpia es requereix l'ús de les entrevistes, elements de metodologia qualitativa que han facilitat la recollida de les nostres pròpies dades. A través de les entrevistes s'ha pogut recollir informació sobre les impressions i les experiències de cada individu que ha format part del grup mostra per tal de comparar i analitzar elements. En aquest cas s'ha elaborat un estudi longitudinal o panel: l'objectiu era recollir dades d'un mateix grup mostra en moments diferents (abans i després d'haver realitzat la dinàmica). La finalitat ha estat la d'identificar algun canvi o element interessant que hagi sorgit o que han experimentat els individus del grup mostra en relació amb la situació anterior a realitzar la dinàmica. La realització d'ambdues entrevistes ens ha ajudat a situar de forma més acurada la

⁵ Veure fitxa de registre individual i grupal veure Annex 5

⁶ Per consultar la Primera i la Segona entrevista consultar Annex 6

informació rebuda: ja que podem comparar la situació d'un individu X respecte a Y factors abans i després de la dinàmica.

S'ha considerat pertinent utilitzar aquesta tècnica per poder aproximar-se de la manera més detallada possible a la informació que ens ha pogut aportar cadascun dels participants de la mostra enfront de la dinàmica d'art teràpia. Malgrat que un dels desavantatges més comuns és el fet que la informació pot ser clarament afectada per la perspectiva dels participants, això, en el cas que ens ocupa, no ha esdevingut un conflicte important, ja que la percepció i sensació de l'individu és exactament allò que hem cercat al llarg d'aquest projecte. D'altra banda, segons López Martínez (2009), Quail i Peavy (1994) i Fenner (1996) apliquen entrevistes no estructurades a l'hora d'avaluar les sessions d'artteràpia, mentre que Silver R. A. (DAS, 1988, 1993, 2002) realitza entrevistes semi estructurades. Tot i això, l'autora considera que s'ha demostrat que hi ha pocs mètodes d'avaluació basats en entrevistes normalitzades i que la majoria de professionals elaboren els seus.

3) Enregistradora

Hem d'afegir que s'ha utilitzat una gravadora de veu per a enregistrar el diàleg durant l'última fase de la dinàmica anomenada *Dialogue Phase*. L'objectiu ha estat enregistrar els comentaris dels alumnes i evitar perdre el màxim d'informació essent en tot moment el màxim d'objectius possibles. Un cop bolcada tota la informació s'han eliminat els arxius. De totes maneres s'ha informat als participants del grup mostra del procediment, s'ha demanat permís, i qui no se sentia còmode ha explicat la seva obra sense ser gravat. En aquest últim cas no s'ha pogut transcriure en primera persona i literalment el que han explicat, però s'ha intentat mantenir el màxim d'objectivitat possible.

Nosaltres hem elaborat la nostra entrevista a partir de les consideracions següents:

(No incloem les preguntes inicials sobre les opinions personals de la gestió de la dinàmica ni les d'opinió sobre què canviarien d'aquesta)

Taula 1 Relació de preguntes amb dimensions d'anàlisi			
Pregunta	Autors que en parlen	Dimensió d'anàlisi	Objectiu de recerca
6. Ha canviat algun aspecte de la primera sessió a la última?	Levens (1990, og 283, 284)	- Psico-social / '- Comunicatiu	Detectar l'evolució i canvis dels beneficis de la dinàmica al llarg de les sessions
7. Consideres que amb un període més llarg de temps t'hagués pogut ajudar més?	Levens (1990, og 283, 284)	- Psico-social / '- Comunicatiu	Valorar l'ajust de la temporalitat de la dinàmica des de la perspectiva dels participants

<p>8. Durant la dinàmica d'art teràpia has notat que podries expressar-te d'alguna manera diferent a com has fet sempre fins ara?</p>	<p>Pérez Fariñas, R. (2004, pg 249) (un espai on la flexibilitat, acceptació, confrontació amb les seves emocions i tolerància son reals) / Coll (2006) (un espai amable per a la resolució de les dificultats)</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Emocional - Psico-social - Creatiu 	<p>Detectar la possibilitat d'emprar noves maneres d'expressió a partir de l'art teràpia</p> <p>Cercar indicadors que l'escenari possibilita un espai de reflexió i adaptació</p>
<p>9. Creus que t'ha ajudat a expressar-te o a treballar aspectes emocionals?</p>	<p>Pain, S., Jerreau, G. (1995) (és molt important tenir els mitjans per simbolitzar els conflictes, els obstacles estan lligats, inconscientment, al conflicte mateix)</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Emocional - Psico-social - Creatiu 	<p>Assenyalar els aspectes relacionats amb la gestió emocional o d'expressió que s'han pogut treballar a través de la dinàmica</p> <p>Cercar indicadors que mostrin el treball d'obstacles i conflictes personals durant la dinàmica</p>

9.1- Si és que si, en què?			Assenyalar els aspectes relacionats amb la gestió emocional treballats durant la dinàmica
9.2 Perquè creus que t'ha ajudat?			Conèixer amb exactitud quins aspectes ha ajudat als participants –des del seu punt de vista- a expressar-se al llarg de la dinàmica
10 . Què has après?	Klein (2006) (exterioritzar els aspectes de la persona que han estat allà de manera potencial)	- comunicatiu - psico-social - creatiu	<p>Detectar valors o tècniques que els participants consideren que han après</p> <p>Comparar si allò que els participants havien indicat que necessitaven continuar treballant a nivell emocional coincideix amb el que ara indiquen que han après</p>
11. Creus que el que has après et servirà per més	Coll (2006) (el treball terapèutic s'esforça en facilitar la trobada i elaboració d'imatges pròpies	- Emocional - psico-social	Conèixer la utilitat de la dinàmica i de tot allò après durant la seva realització

endavant? 11.1 En què?	perquè la persona pugui establir per si mateixa una relació amb el seus conflictes interns)	- creatiu	Detectar en quines situacions els participants se serviran de tot el que han après durant la dinàmica
-------------------------------	---	-----------	---

És per aquest motiu que l'entrevista ha estat semiestructurada, per poder seguir un guió i assegurar extreure tota la informació necessària i no obviar cap aspecte essencial que durant la conversa pogués passar per alt a alguna de les dues parts. D'altra banda s'han plantejat altres preguntes obertes per tal que l'individu entrevistat pogués expressar-se lliurement i de manera acurada sobre cada aspecte a analitzar.

D'altra banda, les entrevistes les ha realitzat una professional clínica, fet que ha intentat evitar que els alumnes es poguessin sentir jutjats si opinaven diferent del que potser creien que espera la seva professora -investigadora del treball-.

Primera entrevista: S'ha dut a terme abans de realitzar la dinàmica i després d'haver presentat a tot el grup mostra com seria el treball i d'haver entregat el full informatiu de consentiment informat als individus i haver rebut el document firmat pels seus tutors legals.

Asseguts en una segona aula –on no s'ha dut a terme la dinàmica- la professional clínica ha realitzat l'entrevista amb cada individu del grup mostra de manera individual. Com que l'entrevista era semi estructurada, algunes es van allargar més que d'altres, depenent de com es volgués explicar cada alumne al llarg d'aquesta.

Segona entrevista: S'ha dut a terme després de realitzar la dinàmica. Asseguts en una segona aula, la professional clínica ha realitzat l'entrevista amb cada individu del grup mostra de manera individual. Com que l'entrevista era semi estructurada i com que s'ha fet referència a la dinàmica anteriorment viscuda, aquesta entrevista ha durat una mica més temps que la primera. A més a més la professional que l'ha realitzada ha permès que els individus es puguin esplaiar amb calma i explicar amb les seves pròpies paraules els aspectes tractats a l'entrevista respecte de l'experiència de la dinàmica.

Registre d'Observació: Els apunts de l'investigador que conformen el registre d'observació s'han pres durant les sessions 3, 4 i 5, que comprenen la primera, segona i tercera dinàmica d'art teràpia. La professora –i investigadora- i una companya de l'equip clínic han dirigit la dinàmica, ha estat la professora qui ha tingut més temps per registrar la informació, però la professional clínica també ha utilitzat les fitxes d'observació adjents

per registrar quelcom que ha identificat com a destacable. D'aquesta manera, un cop finalitzades les tres sessions que comprenen l'activitat de l'art-teràpia, s'han extret les observacions que -si bé normalment passen pel filtre de la subjectivitat de qui pren les notes- que no han estat úniques, sinó que s'han comparat amb la d'una altra professional.

Així doncs, junt amb les fitxes d'observació, les entrevistes ens han ajudat a identificar en quines dimensions l'art-teràpia aporta beneficis als alumnes del CTE i a detectar les condicions perquè la dinàmica pugui aportar major benefici.

DOCUMENTS

Declaració de Consentiment Informat per a menors -majors de catorze anys-.⁷

La declaració de consentiment informat, en l'àmbit que ens escau, és un document a través del qual una persona accedeix a formar part de manera voluntària i a participar en aquest treball final de màster així com a què s'inclogui el que ha fet o dit durant aquest període (recordem que la utilització d'aquesta informació serà sempre amb finalitats d'estudi docent).

És molt important que els menors, majors de catorze anys, puguin llegir i consultar el 'Full informatiu sobre el consentiment informat per a menors de més de catorze anys'. Encara que qui signi hagi de ser el tutor legal el menor –major de catorze anys- té dret a decidir en última instància si vol o no participar en l'estudi.

7.5 PROCEDIMENT D'ANÀLISI DE DADES

Les dades s'han extret d'ambdues entrevistes i de la Fitxa d'Observació.

Durant la recollida de la informació així com durant la posterior anàlisi de dades, aquestes s'han tractat amb total anonimat: s'han evitat els noms propis i els codiplans -sobrenom que s'utilitza en el CTE per mantenir la privacitat- de la mateixa manera que al llarg del

⁷ Veure la Declaració de Consentiment Informat a Annex 3

treball d'investigació s'ha posat molta cura en anar eliminant tot allò que ja hagi perdut ús. L'objectiu és el de mantenir en tot moment l'anonimat i privacitat del grup mostra.

En aquesta anàlisi de dades s'han utilitzat les fitxes d'observació que s'han anat emplenant a mà al llarg de les sessions d'art teràpia i les entrevistes realitzades abans i després de la dinàmica. Un cop recopilades totes les dades sí que s'ha fet ús d'un ordinador amb la finalitat d'estudiar i analitzar les dades a partir de matrius -s'explica a continuació- que prèviament s'han estat treballades dins d'un paradigma qualitatiu.

Un cop teníem les dades extretes de les entrevistes l'objectiu ha estat identificar les categories amb les quals treballaríem d'ara en endavant. A partir dels conceptes o categories que s'han establert s'han elaborat subtemes o categories superiors amb l'objectiu de treballar amb més facilitat. Per tant, la finalitat ha estat la de realitzar una aproximació a les dades a partir de l'anomenada *anàlisi bottom-up*, és a dir, a partir d'una anàlisi inductiva d'aquestes: malgrat que teníem clares algunes categories amb les quals treballar o algunes dimensions a tractar, a mesura que hem anat estudiant les dades extretes hem anat configurant noves temàtiques a estudiar.

Segons la Universitat de Lleida (n.d), és a través d'un procés inductiu -utilitzat en l'anàlisi anomenada *bottom-up*- que podem realitzar una investigació més flexible: podem anar incorporant troballes en la nostra recerca de factors que potser no havíem considerat a l'inici, a mesura que avancem en el nostre estudiants podran ajudar a entendre millor el per què del rumb que va prenent el nostre estudi.

Aquest bloc creat de conceptes o categories que s'han englobat dins de temes per estudiar s'han anat relacionant, no tan sols amb el marc teòric -del qual se n'han destacat els conceptes més relacionables amb la informació obtinguda-, sinó també amb tot el bloc de dades extret de les entrevistes finals. Això és, s'ha dut a terme una relació entre la informació obtinguda *abans* de l'art teràpia i *després*. S'han relacionat els conceptes i buscat similituds i diferències entre els subjectes que comparteixin categories o conceptes en les primeres entrevistes i els que també ho feien a les últimes i els que no. Durant aquesta anàlisi de dades s'ha tingut en compte tota aquella informació obtinguda a partir de les Fitxes d'Observació, és a dir, al llarg de les sessions d'art teràpia.

Tota la informació obtinguda de les primeres entrevistes, doncs, s'ha relacionat amb les segones entrevistes i posteriorment s'ha lligat amb les dades extretes de les fitxes d'observació. Tot plegat, comparat amb tota la documentació que ens aporta el marc teòric.

Les dades extretes de les fitxes d'observació les ha categoritzat la investigadora i la professional clínica, posteriorment s'han posat en comú i aquelles amb les quals ambdues estaven d'acord s'han seleccionat i aquelles que no, han estat debatudes fins a arribar a un acord. L'objectiu ha estat el de realitzar aquesta categorització amb un altre jutge que aportés objectivitat màxima a aquest procediment.

Posteriorment s'han bolcat les explicacions enregistrades amb la gravadora del que cada participant explica sobre com interpreta la seva obra, el procés, com s'ha sentit i què en volia destacar. Aquesta informació ha servit per entendre amb més cura el resultat final de la dinàmica i per acabar de lligar aquestes dades amb tota la informació que s'ha anat recollint fins al moment.

S'ha treballat tot aquest material disposant-lo en forma de matriu, és a dir, comparant unes variables amb d'altres i explicant en el requadre de l'entrecreuament tota la informació complementària -extreta de la fitxa d'observació- que ha guiat i ajudat a entendre el recorregut de la resposta del subjecte a la dinàmica proposada. L'elaboració d'una matriu ha permès organitzar i a observar les dades amb perspectiva. Tota aquella informació obtinguda durant aquest procés s'ha discutit tenint en compte l'objectiu general d'aquest treball i la hipòtesi de la qual partim: la dinàmica d'art teràpia afavoreix les capacitats dels alumnes de 4t d'E.S.O d'un Centre Terapèutic Educatiu per gestionar les emocions.

7.6 PLANIFICACIÓ I TEMPORITZACIÓ

Taula 2 Planificació i temporització de la dinàmica				
DATA	INDICADORS	INSTRUMENTS:	OBJECTIUS ESPECÍFICS	OBJECTIUS OPERATIUS
Setmana del 17 al 23 i dilluns 24				
DILLUNS 17	<ul style="list-style-type: none"> - S'ha fet l'explicació pertinent de la proposta, del rol dels alumnes i de l'objectiu del treball d'investigació al grup 1 i grup 2. - S'han presentat els professionals que formaran part de la dinàmica. - S'ha explicat que se'ls entregarà un document de consentiment informat. - S'ha explicat que es realitzaran dues entrevistes al llarg de la dinàmica d'art-teràpia. 	<ul style="list-style-type: none"> * Documents de consentiment informat (amb còpies de més) 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Analitzar la resposta dels alumnes de CTE davant la dinàmica d'art-teràpia 2. Caracteritzar les condicions necessàries per a que una dinàmica d'art-teràpia aporti majors beneficis. 3. Identificar les dimensions en les quals la dinàmica els aporta beneficis. 	<ul style="list-style-type: none"> - Crear un espai adequat per a la realització de la presentació del Treball d'Investigació i la dinàmica proposada al grup-mostra.
DIMARTS 18	<ul style="list-style-type: none"> - S'ha realitzat la primera entrevista a tots els individus del grup-mostra 1. - S'ha anat realitzant la recollida de dades amb la fitxa d'observació. - S'ha realitzat primera sessió de la dinàmica d'art-teràpia amb el grup 1 	<ul style="list-style-type: none"> *Entrevistes inicials (còpies de més) *Fitxa d'observació (còpies de més) * Material per a treballar durant la dinàmica d'art- 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Analitzar la resposta dels alumnes de CTE davant la dinàmica d'art-teràpia. 2. Caracteritzar les condicions necessàries per a que una 	<ul style="list-style-type: none"> - Adequació d'un espai relaxat i privat per a realitzar la primera entrevista. - Crear un ambient de calma i harmonia que permeti el

		teràpia: papers, llapis, gomes, carbonet, aquarel·la, pintures, guixos...	dinàmica d'art-teràpia aporti majors beneficis. 3. Identificar les dimensions en les quals la dinàmica els aporta beneficis.	desenvolupament adequat de la dinàmica art-teràpèutica.
DIMECRES 19	<ul style="list-style-type: none"> - S'ha realitzat la primera entrevista a tots els individus del grup-mostra 2. - S'ha realitzat la primera sessió d'art-teràpia amb el grup 2. - S'ha anat realitzant la recollida de dades amb la fitxa d'observació. - S'ha realitzat la segona sessió d'art-teràpia amb el grup 1 	<ul style="list-style-type: none"> *Fitxa d'observació (còpies de més) * Material per a treballar durant la dinàmica d'art-teràpia: papers, llapis, gomes, carbonet, aquarel·la, pintures, guixos... 	<ul style="list-style-type: none"> 1. Analitzar la resposta dels alumnes de CTE davant la dinàmica d'art-teràpia. 2. Caracteritzar les condicions necessàries per a que una dinàmica d'art-teràpia aporti majors beneficis. 	
	<ul style="list-style-type: none"> - S'ha realitzat la segona sessió d'art-teràpia amb el grup 2 - S'ha anat realitzant la recollida de dades amb la fitxa d'observació. 	<ul style="list-style-type: none"> *Fitxa d'observació (còpies de més) * Material per a treballar durant la dinàmica d'art-teràpia: papers, llapis, gomes, carbonet, aquarel·la, pintures, guixos... 	<ul style="list-style-type: none"> 3. Identificar les dimensions en les quals la dinàmica els aporta beneficis. 	

DIVENDRES 21	<p>- S'ha anat realitzant la recollida de dades amb la fitxa d'observació.</p> <p>- S'han realitzat les entrevistes finals al grup 1 i grup 2.</p>	<p>* Entrevistes finals (còpies de més)</p> <p>*enregistradora</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Analitzar la resposta dels alumnes de CTE davant la dinàmica d'art-teràpia. 2. Caracteritzar les condicions necessàries per a que una dinàmica d'art-teràpia aporti majors beneficis. 3. Identificar les dimensions en les quals la dinàmica els aporta beneficis 	<p>- Adequació d'un espai relaxat i privat per a realitzar l'entrevista després de finalitzar la dinàmica.</p>
Dies 21, 22, 23 i 24	<p>- S'ha realitzat una anàlisi de dades exhaustiu amb els materials que ens han ajudat a recollir tota la informació al llarg de la investigació.</p>	<p>* Entrevistes inicials.</p> <p>* Entrevistes finals</p> <p>* Registre d'observació</p> <p>* Obres realitzades</p> <p>* Enregistradora</p>		

8. ANÀLISI DE RESULTATS

8.1. PROCÉS DE RECOLLIDA DE DADES ⁸⁹

S'ha de recordar que la mostra de participants inclou 10 alumnes d'un CTE, els quals dividits en dos grups han realitzat la dinàmica preparada i explicada anteriorment. Com bé s'ha indicat, s'han realitzat dues entrevistes, una abans de la dinàmica i una després i s'han anat omplint fitxes del registre d'observació -grupals i individuals-.

Es detalla ara el procés de recollida de dades de la primera entrevista: amb la finalitat d'obtenir les respostes tan objectives com sigui possible, una professional clínica del CTE va estar amb la investigadora mentre es presentava l'activitat que es duria a terme. Tot seguit ella és qui va anar fent les entrevistes a cadascun dels participants. És important destacar que la persona investigadora va anar ajudant en els casos que requeria, com per exemple ocupar-se del grup mentre uns ja havien realitzat les entrevistes, aclarir el significat de les preguntes si un participant no les comprenia o tan sols estar-ne pendent -tenint en compte que la persona investigadora és professora i té un major coneixement del comportament de cada participant enfront aquest tipus d'exercicis-.

A continuació es va iniciar la dinàmica. La professional clínica i la professora van anar omplint les fitxes d'observació, algunes individuals i d'altres grupals. S'ha de dir que, tot i que els grups estaven dividits segons els perfils dels participants va ser complicat poder estar pendent del grup mentre s'escrivia el registre, per aquest motiu va ser a l'acabar quan es va poder recollir més acuradament la informació després de cada sessió. Al final de la dinàmica, un cop realitzades totes les sessions, es va posar en comú la informació dels registres amb la finalitat d'obtenir informació tan objectiva com fos possible i de recopilar un cúmul més ampli d'informació extreta al llarg del desenvolupament de les sessions.

⁸ Veure Annex 7: Buidatge Fitxa d'Observació

⁹ Veure Annex 8: Buidatge Entrevistes (anterior i posterior a la dinàmica).

A l'acabar la dinàmica, deixant un temps prudencial als participants per evitar atribolar-los massa després de les dinàmiques es va passar a fer la última entrevista.

Aquesta última entrevista la va traspasar la professional clínica a cada alumne, però en aquest cas se'ls va deixar llegir a ells les preguntes i anar contestant de manera més autònoma. El motiu és que ja coneixen molts dels termes que a l'inici no havien entès, ara se sentien més capaços i fou una manera de premiar-los i fer-los saber que els professionals creien que havien après molt al llarg de les sessions.

S'ha de tenir en compte que, si bé no ha estat tècnicament un instrument amb l'objectiu d'obtenir dades a través d'ell, es considera que els dibuixos que han anat realitzant els participants ens ofereixen molta informació a tenir en compte un cop s'hagin ordenat i organitzat la resta de dades adquirides.

Per últim, afegir que s'ha hagut de reajustar la temporalitat de la planificació de la recerca. La persona investigadora va estar de baixa laboral durant dues setmanes i, per tant, no va tenir contacte amb el seu grup mostra. Per tant es va haver de realitzar en una setmana la dinàmica pensada per a fer amb un temps més relaxat, així com la redacció de la fase corresponent, malgrat que es va poder pactar una data de 48 hores més tard per a poder redactar l'entrega pertinent.

8.2. TRACTAMENT DE LES DADES

Les dades s'han tractat de manera anònima des del primer moment. Un dels avantatges de tenir un grup petit i de conèixer la lletra dels participants és que no hi ha hagut la necessitat d'haver de posar els noms a les entrevistes -ni els codi plans, noms més curts que s'atorguen a l'entrar al CTE per tal de mantenir la privacitat-.

A l'hora de passar les entrevistes a ordinador i d'organitzar les respostes en un full d'Excel per tal de veure relacions entre les dades s'ha atorgat a cada participant un número, de l'u al deu, i se l'ha denominat 'subjecte'. D'aquesta manera ens ha estat més fàcil transcriure tota la informació obtinguda i descriure'n la relació.

Un cop transcrites les entrevistes s'han triturat els fulls amb una trituradora, ja que malgrat que no haguessin posat nom en aquestes, entre els mateixos participants es podien reconèixer la lletra i és important no perdre ni extraviar informació privada. D'aquesta manera ha estat més segur triturar-ho amb la trituradora del CTE.

Pel que fa al registre d'observació s'ha realitzat el mateix procediment, si bé és cert que no s'ha pogut transcriure de manera tan fàcil i ràpida tot el que contenia cada fitxa d'observació. En aquest cas els fulls s'han estripat i llençat un cop ja no es necessitava consultar-nos de nou.

En relació a l'enregistrament de veu proposat als alumnes s'ha de comentar que se'ls va informar a tots que es tractava d'un mètode que permetia bolcar tota la informació de manera fiable i objectiva i que les gravacions serien eliminades un cop recopilada tota la informació. Malgrat tot, dos participants no van voler ser gravats i es va respectar la seva decisió.

És important mencionar que, tal com s'ha explicat en l'apartat anterior, els dibuixos que els participants han anat elaborant al llarg de la dinàmica han pogut servir per a acabar de tancar les relacions establertes a l'hora de fer una anàlisi curosa de les dades. Ara bé, tal com s'ha observat al llarg de la dinàmica, no tots els alumnes volien compartir-los durant l'última fase, per aquest motiu els dibuixos se'ls ha quedat la persona investigadora i posteriorment, s'ha decidit que els participants triarien què volen fer amb cada dibuix: alguns han manifestat que el volen penjar al CTE, d'altres que se'ls volen endur a casa i d'altres que els volen llençar.

8.3. RESULTATS

8.3.1. RESULTATS ENTREVISTES

Pel que fa l'anàlisi de dades, focalitzant en primer lloc en l'**entrevista anterior** a la dinàmica, observem:

La meitat dels participants del grup mostra no havien realitzat mai abans una dinàmica d'art-teràpia, dels que si que ho havien fet tres expliquen que aquesta va ser una dinàmica positiva (pregunta 3.1 *com va ser la dinàmica*) i que els va ajudar a 'expressar-se' (pregunta 3.2 *en què et va ajudar la dinàmica*), dels dos restants el subjecte 3 a la pregunta 3.2 explica que no el va ajudar a 'treure sentiments' i el subjecte 4 tan sols indica que 'no' el va ajudar en res.

A la pregunta número 4 (*Dins de tots els tipus d'art (música, dibuix, arts escèniques...) en practiques alguna?*) nou dels deu participants explica que practica alguna d'aquestes activitats, absolutament tots aquests recorren a utilitzar-la quan se senten malament o preocupats (pregunta 4.3) i a set dels nou els fa sentir bé fer-ho i els ajuda a gestionar les situacions difícils (pregunta 4.1 i 4.2) però a dos d'aquests nou no. D'aquests dos subjectes el número dos explica que escolta música trista quan se sent trist i que, per tant, encara s'hi posa més i l'altre explica que escolta música molt 'nerviosa' i que això no l'ajuda a calmar-se: per tant ni els fa sentir bé ni els ajuda a gestionar les situacions més difícils.

Dels 10 participants absolutament tots indiquen que creuen que la dinàmica els podrà ajudar en el seu dia a dia en el CTE, s'observa que el subjecte 10 indica 'podemos probar', és el que sembla tenir una confiança més baixa en el projecte.

Pel que fa al coneixement de les capacitats i habilitats per dibuixar tots indiquen que no creuen que sigui necessari dominar les tècniques artístiques per a desenvolupar la dinàmica, ara bé, s'observa que el subjecte 2 recalca la importància que aquestes habilitats tenen a nivell més general.

A l'apartat de 'gestió emocional' s'observa la creació de diferents blocs, els subjectes 3, 4,5, 8, 9 i 10 indiquen que han treballat i/o han de seguir millorant aspectes emocionals com l'agressivitat, la violència, la ràbia, l'addicció i l'autocontrol, els subjectes 1, 2 i 7 indica que ha treballat i/o continua treballant la paciència i l'autogestió de les emocions i els subjectes 6 i el 8 mencionen la seva relació amb els altres. En concret el subjecte 4 i 10 mencionen que han treballat i continuen esforçant-se en millorar la tolerància a la 'frustració'.

Pel que fa l'**entrevista realitzada després de la realització de la dinàmica**, en aquest cas les dades indiquen que:

Tots els participants afirmen que aquesta ha estat una experiència positiva (pregunta 1 *Que opines de l'experiència de la dinàmica d'art teràpia?*) tot i que el subjecte 10 diu, literalment 'más o menos bien'. També destaca la lectura que fa el subjecte 2 'és una dinàmica productiva per a la gent que té dificultats per a l'expressió oral'.

Nou dels deu participants afirmen que 'sí', que aquesta experiència és la que s'esperaven, excepte el subjecte 2, que indica que 'no', posteriorment quan se li pregunta durant l'entrevista aquest afegeix 'ha anat millor del que em pensava'.

A la pregunta número 3 (*què és el que més t'ha sorprès de la dinàmica*) set persones de les deu fan una observació que fa referència a ells mateixos: el subjecte 2 explica 'la forma en la qual pots veure't o veure coses des d'un tros de paper', el subjecte 3 'la tranquil·litat que m'ha transmès', el subjecte 5 explica que 'la capacitat d'expressar-me pintant', el subjecte 6 fa una autocrítica i afirma 'creia que podria dibuixar millor...', el subjecte 8 escriu 'descobrir la meua paciència', el subjecte 9 'mi capacidad pintando' i el subjecte 10 'tener que pensar tanto en mí'. Dels tres restants un fa referència a l'activitat i afirma 'la naturalidad que sale', l'altre diu 'no ho sé' i el subjecte 7 fa referència directa als altres i afirma que el que més l'ha sorprès ha estat 'saber como se autoretrataban los compañeros'.

Pel que fa a la pregunta número 4 (*què és el que més t'ha agradat*) vuit dels deu participants explica aspectes diferents de l'activitat, però en concret el subjecte 4 indica que 'descobrir que em va millor del que em pensava' i el subjecte 10 'pensar en aspectos de mí mismo que me gustan'.

Quan es pregunta *Què és el que menys t'ha agradat* a la pregunta 5 s'observa el següent: quatre persones de les deu indiquen que 'res', una que 'les entrevistes'. Dels cinc restants: el subjecte 1 es refereix als altres, 'que lo viesen otros', el subjecte 2 explica que el que menys li va agradar va ser 'menjar-me el cap', i els altres tres es refereixen a la frustració que van sentir quan alguna cosa no els sortia bé.

Pel que fa a la pregunta 6 (*ha canviat alguna cosa de la primera sessió a l'última?*) vuit dels deu alumnes indiquen que si, cadascun explica quelcom diferent, dos indiquen que 'no'. Tots, però, escriuen 'si' a la següent qüestió, la número 7 (*Consideres que amb un període més llarg de temps t'hagués pogut ajudar més?*)

A la pregunta número 9 (*Creus que t'ha ajudat a expressar-te o a treballar aspectes emocionals?*) tots indiquen que 'si'. A la pregunta número 10 (*Què has après?*) set dels deu participants indiquen que han descobert una altra forma 'd'expressar-me', els tres subjectes restants fan referència a l'aprenentatge de la tècnica del dibuix.

A la pregunta 11 (*Creus que el que has après et servirà per més endavant?*) tots indiquen que si. El subjecte 10 escriu 'si, supongo'.

Sis de les deu persones diuen que no canviarien res de la dinàmica (pregunta 12 *Què canviaries de la dinàmica?*), el subjecte 1 escriu 'los compañeros', els subjectes 2 i 6 fan referència a les seves capacitats i diuen, respectivament 'deixar-me anar més' i 'la meua manera de pintar', el subjecte 10 escriu 'más tiempo'

A la pregunta 13 (*Com haguessis après més*) el subjecte 8, 9 i el 10 expressen la necessitat de tenir més temps per a dedicar en les dinàmica; el subjecte 2 i 6 tornen a centrar-se en ells i indiquen, respectivament, 'deixar-me anar més' i 'fixar-me més en els altres'. Dos dels deu indiquen que 'res', el subjecte 4 escriu 'no ho sé' i el subjecte 1 escriu 'estando yo solo'.

A la pregunta 14 (*com haguéssiu gaudit més de la dinàmica*) el subjecte número 1 escriu 'lo anteriormente mencionado' referint-se a 'estando yo solo'. El subjecte 2 i 6 tornen a referir-se a ells mateixos i indiquen, respectivament 'estar més inspirada' i 'concentrar-me més', el subjecte 4 i el 9 escriuen 'no ho sé' i la resta 'res'.

A continuació s'exposa la informació extreta d'ambdues entrevistes que s'ha considerat més destacada:

Taula 3 Informació extreta de la 1^a i 2ª entrevista

Pregunta	Resposta	%	Subjectes
Creus que et pot ajudar?	si	100%	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10
	no	0%	-
Quins aspectes has de millorar?	gestió de les emocions i sensibilització	50%	1, 2, 6, 7, 9
	autocontrol, agressivitat i impulsivitat	90%	1, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10
	autoestima i frustració	40%	2, 4, 5, 10
	Socialització	10%	6
En què t'ha ajudat aquesta dinàmica?	gestió de les emocions	50%	2, 3, 5, 7, 10
	autocontrol, agressivitat i impulsivitat	70%	1, 3, 5, 6, 8, 9, 10
	autoestima i frustració	30%	4, 7, 9
	socialització	0%	
Quin aspecte de millora destaca de la dinàmica?	expressió d'emocions	70%	2, 3, 4, 5, 6, 8, 10

	autocontrol	10%	3
	millorar la frustració	10%	9
El que has après et serveix?			
	si	90%	1, 2, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10
	no	10%	3
Dedicant més temps t'ajudaria més?			
	si	100%	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10
	no	0%	-

8.3.2. Resultats fitxes d'observació

A continuació a la Taula 4 s'ha fet la transcripció general dels resultats de les fitxes d'observació. Aquesta s'ha elaborat a partir de les fitxes d'observació originals que poden consultar-se a l'Annex número 7.

Taula 4 Resultats de les fitxes d'Observació					
Subjecte	Actitud enfront la dinàmica	Sessió 1	Actitud enfront la dinàmica	Sessió 2	Es destaca:
1	Nerviós, poca paciència	Descobreix que el grafiti que ell domina no és com les aquarel·les i es posa nerviós. Fa un esforç per seguir.	No s'ha fet observació rellevant	No s'ha fet observació rellevant	Demostra que està pendent dels altres, quan compara el dibuix s'enfada i diu que no el voldrà ensenyar en públic.
2	Ganes, predisposada	Nerviosa perquè no acostuma a dibuixar en públic	Tranquil·la respecte la seva 'obra'.	Es mostra molt més tranquil·la i confiada perquè ja ha elaborat el dibuix	En la primera sessió menciona expressions com: 'no dibuixo bé', 'no puc' o 'jo no en sé'.

		Es compara amb un company			Canvia la seva actitud en la mesura que se sent orgullosa de la seva obra.
3	Actitud positiva i amb ganes	Fa algun comentari fora de lloc. Participa activament i gaudeix.	Demana varies vegades per participar-hi.	Continua amb ganes, tranquil i amable amb els companys	El canvi de conducta i actitud respecte les dinàmiques del centre. Demostrea interès i una capacitat de concentració que no s'havia vist fins el moment.
4	Actitud neutre.	A l'inici sembla tenir ganes, quan considera que no ho fa bé es creua de braços i verbalitza 'me frustró'.	Més tranquil·la, ja ha elaborat el dibuix i ja no es troba en una dinàmica nova.	Gaudeix del dibuix en la mesura que els companys li diuen que pinta molt bé.	Menciona diverses vegades 'no ho sé fer', 'no me sale, 'yo no sé dibujar' i 'no tengo imaginación' en totes les sessions?. Manté una rigidesa que s'ha observat en altres àmbits.
5	Moltes ganes de participar	Gaudeix molt, ajuda als altres, manté una actitud assertiva.	Amb més ganes encara de participar perquè ha	Continua ajudant als altres. Lidera. Bon comportament.	Se sent confiat, considera que dibuixa bé i tots els companys elogiaven el que fa -no succeeix en cap altre àmbit-.

				gaudit molt durant la primera sessió	
6	Moltes ganes	Comença molt motivat, però quan considera que no dibuixa bé què passa? Falta acabar la frase.	Amb més respecte però més confiat pel que fa a les seves capacitats	Com que ja ha fet un esbós del que vol, sembla estar més tranquil. Gaudeix més.	Verbalitza diverses vegades 'dibuixo fatal'. Es compara constantment amb els altres companys.
7	En té ganes	Se n'adona que el grafiti no és com l'aquarel·la, però aleshores demostra que té ganes d'aprendre. No se sent insegur quan elogia al subjecte 5 perquè considera que ell ho fa millor.	Continua amb ganes de dibuixar. Ha estat ensenyant a tots els professionals del centre el seu primer dibuix.	Agafa el ritme i fa dos dibuixos més, demana per fer més sessions, manté bona relació amb els companys.	Elogia als companys amb qui normalment no hi té massa relació.
8	Moltes ganes i nervis per començar.	A l'inici es compara amb els companys, però interioritza la idea que el resultat de l'obra no	Moltes més ganes que abans, demana repetides vegades de fer la segona sessió.	Molt content d'haver pogut pintar l'esbós que s'ha realitzat de la seva cantant preferida.	La seva actitud continua essent nerviosa, no sembla que es relaxi dibuixant.

		és el més important i acaba gaudint de l'experiència.			Bon exemple d'introspecció durant l'auto retrat.
9	Té ganes.	A l'inici de la sessió s'aclapara amb l'entrevista i les explicacions de la tècnica. Com més s'elogia la seva feina més es relaxa i manté una actitud positiva.	x	x	Manté una actitud similar a la de l'aula, quan s'aclapara expressa que no vol continuar, però quan se'l reforça positivament recupera les ganes.
10	Actitud neutre.	A l'inici sembla tenir ganes, quan se li proposa fer un auto retrat sembla incomodar-se.	x	x	Manté una actitud desinteressada, com a l'aula. Sembla sorprendre's de poder-se dibuixar, malgrat que a l'inici s'incomoda. Verbalitza 'no sé dibuixar' varies vegades.

Com es pot observar, la majoria -set, dels deu participants- tenen ganes de començar la dinàmica i inicien la primera sessió amb actitud positiva i participativa. Malgrat tot, d'aquests set, tres canvien la seva actitud al llarg de la primera sessió, segons s'observa: a causa d'inseguretat, comparacions amb la resta de companys i la sensació de sentir-se aclaparat per la informació.

Dos dels deu participants no comencen la dinàmica amb aquestes ganes i motivació i també comparteixen aquesta sensació d'inseguretat i aclaparament a l'hora de començar a dibuixar durant la primera fase *-unfreezing time-*, malgrat tot, a diferència dels que han començat amb més ganes, aquests dos subjectes no acaben de sentir-se còmodes al llarg de cap sessió, tot i que durant la segona es mostren una mica més tranquils perquè ja coneixen l'escenari on es treballa. Aquests dos participants verbalitzen diverses vegades que no saben dibuixar o que no tenen traça a dibuixar, aquest aspecte també el comparteix un dels tres participants que, malgrat començar amb ganes, s'aclapara durant la primera sessió.

S'observa també que hi ha dos participants que a l'inici se senten segurs amb la dinàmica perquè consideren que dominen la tècnica perquè practiquen l'art del grafiti, la diferència entre el subjecte 1 i 7 està en com confronten la situació quan se n'adonen que l'aquarel·la és una tècnica diferent. Mentre que el subjecte 1 es compara amb la resta i gairebé està a punt d'abandonar l'activitat, el subjecte 7 entoma la situació amb una actitud completament diferent: més positiva i amb més ganes, i en conseqüència, gaudeix més.

Un altre aspecte rellevant en observar les fitxes és com afecta a la majoria de participants veure o no els treballs dels seus companys, als subjectes 2, 4, 6, 8, 9 i 10 els afecta molt comparar les seves habilitats. Alguns d'ells accepten que l'objectiu no és dibuixar bé i acaben relaxant-se enfront aquesta situació, però d'altres -tal com s'observarà més endavant- no acaben de superar l'entrebanc que per ells suposar considerar que no ho fan bé o tan bé com els altres.

És destacable també el canvi d'actitud d'alguns participants en relació amb les dinàmiques de l'aula o inclòs les activitats psicoterapèutiques que es duen a terme al CTE. El subjecte 5 mostra més confiança, el subjecte 1 actua de manera similar a l'aula però es

mostra insegur, fet que no acostuma a succeir, i el subjecte número 3 és capaç d'estar-se a l'aula realitzant una activitat quan normalment s'aixeca als 15 minuts i se li fa difícil acabar qualsevol activitat.

No es destaca aquest aspecte tan sols a nivell personal, sinó també interpersonal: participants que entre ells no acostumen a mantenir relació, durant la dinàmica han establert relació: el subjecte 7 elogiava constantment els dibuixos del subjecte 5 així com el subjecte 3, qui normalment manté una relació complicada amb la majoria dels participants però, en canvi, al llarg de la dinàmica, ha minvat la seva actitud agressiva i ha arribat, fins i tot, a elogiar els dibuixos del subjecte 5.

8.3.3. RESULTATS DE LES OBRES FINALS I COMENTARI DE LA 'DIALOGUE PHASE'

Com bé s'ha comentat amb anterioritat, al llarg de la presentació de la proposta de disseny d'art teràpia, aquesta dinàmica s'ha basat en el plantejament que fa Nucho (2003): durant la primera sessió s'ha realitzat l'anomenada *unfreezing phase* on l'objectiu és el de perdre la por, la vergonya i deixar-se anar, posteriorment s'ha iniciat la *Doing Phase* on hem proposat diferents activitats de caràcter més personal o interpersonal, finalment, ja durant l'última sessió, en grup l'art terapeuta proposa una fase de diàleg -*dialogue phase*- amb la intenció de donar un espai al grup de parlar de les obres de manera individual i també grupal.

S'ha decidit presentar algunes de les obres i fer-ne el comentari en relació amb les fitxes d'observació realitzades durant la sessió en la qual es va elaborar la peça i a continuació explicar el que cada participant va comentar durant la *dialogue phase* de la seva obra.

Dibuix del subjecte 1:

Abans de comentar l'obra del participant 1 és important que recordar que aquest va iniciar l'activitat sense gaires ganes, però que va expressar tranquil·litat enfront de la idea de dibuixar perquè ell, explicava, ja dominava l'art del grafiti. Com es pot observar, aquest dibuix no està acabat, el subjecte 1 va descobrir que pintar amb aquarel·la no era el mateix que fer-ho amb grafiti i va estar a punt de deixar de fer l'activitat al veure que els seus

companys estaven més tranquils i, segons ell, ja tenien més pràctica en aquesta tècnica. Va ser molt important que la persona investigadora fes un seguiment i dirigís una mica més la dinàmica amb aquest participant, recordant que la importància no era l'obra final, sinó el procés i el que ell volia expressar. A diferència del subjecte 7, que també creia que dominaria més la tècnica al sorprendre's que no, el participant 1 en comptes d'enfocar la dinàmica com una oportunitat per aprendre alguna cosa nova va creuar-se de braços diverses vegades i va voler deixar l'activitat –cosa que finalment va fer, ja que no va acabar el dibuix-.

Com encaixa amb la seva predisposició inicial el participant 1 no va voler provar colors durant l'anomenada *unfreezing time* i va decidir que directament passaria a la *Body self: com et veus a tu mateix?*. Des de l'inici va tenir clar que dibuixaria un rostre amb dues cares, una representava el seu *jo* passat, però que encara ara sorgeix en alguns moments, i l'altra era la seva part 'curada' en la qual considera que es troba actualment.

Durant la realització del dibuix es va poder anar parlant amb el participant sobre el dibuix, ell no va voler participar amb la resta del grup durant la *Dialogue Phase* ni va acceptar que se'l gravés, d'aquesta manera es va registrar per escrit el que va explicar ell sobre el seu dibuix: Segons l'alumne, la cara expressa molt més que els sentiments d'una persona, també s'hi pot veure el seu passat, perquè queda marcat. En aquest cas explica que les dents destrossades de la part del rostre del 'passat' demostren l'ús de les drogues, les dents es queden molt malmeses, trencades i fins i tot cauen. La boca de la part del rostre del passat no riu, sinó que crida. A més a més, la seva intenció era fer un riu de sang que

brollés de l'ull, però no li va sortir bé -segons ell- i va acabar pintant el rostre sencer de color vermell –motiu pel qual va aturar aquí l'activitat-. De totes maneres, explica, la pell de color vermell és com la dels dimonis, que és el que ets quan estàs ficat dins de l'espiral de l'addicció. A més a més la pupil·la de l'ull és petita, com quan es representa algú espantat o alterat. Les ales que simbolitzen la llibertat no tenen plomes i estan trencades i el símbol del dimoni són les banyes, per això en va dibuixar una.

Dibuix del subjecte 2:

El subjecte 2 va començar la dinàmica amb ganes i bona predisposició -veure fitxa d'observació de la pàgina 41- però va expressar verbalment sentir-se una mica incòmode perquè, com explicava, ella tendia més a escriure que a dibuixar -veure annex 7 per a consultar informació més detallada del registre d'observació-. Després de trencar una

mica el gel la persona investigadora va proposar centrar-se ja en la *Doing Phase* per no allargar el pensament de la participant que no sabia dibuixar.

Davant la proposta de *Body self: com et veus a tu mateix?* La participant va estar pensat una bona estona i finalment va decidir fer una flor junt amb un animal, l'animal havia de ser una serp, ho tenia clar des del principi i va buscar referències d'imatges de serps quan va adonar-se que no li sortien com ella pretenia. Finalment va quedar-se molt contenta quan va tenir un esbós fet i d'aquesta manera a l'inici de la segona sessió es va mostrar més tranquil·la i confiada respecte al seu dibuix.

A l'hora d'escollir els colors va verbalitzar 'toda negra, es mi color', quan la persona investigadora va proposar algun altre o fins i tot poder degradar a gris perquè potser ella no era sempre de color negre, la participant va respondre 'pues degradamos un poco' i en decidir si seria el cap o la cua la part que es quedaria més fosca la participant va indicar que havia de ser el cap, perquè era el més fosc d'ella.

Durant la *dialogue phase* s'ha transcrit la part del diàleg on la participant explica el més destacable del seu dibuix:

'La rosa siempre ha formado parte de mi vida, es una etapa muy importante. [...] Para mí la rosa es un símbolo muy importante que me acompaña. La serpiente soy más yo, enroscándome en lo que ha sido mi vida, dañándome con las espinas. La serpiente la he elegido porque mudan de piel y son conocidas por el hecho de ser como insensibles, por el hecho de ser frías, dañinas, a poca gente les gusta. No sé, es un animal que suele dar rechazo. [...] La rosa es mi camino y yo constantemente estoy enroscada a ella y contra las espinas.'

(Es parla sobre el color de la serp)

'Yo quería la serpiente totalmente negra [...] ¿Por qué la quería negra? Pues porque me identifico mucho con el color negro, creo que es un color que pasa desapercibido, no llama la atención y siempre está allí. [...] La cola es más clarita porque las personas, por más oscuras que sean, siempre tendrán una parte de luz, aunque no la muestren.'

Dibuix del Subjecte 3:

El Subjecte 3 és un participant que, com ve pot veure's a la fitxa d'observació de l'annex 7, va iniciar la dinàmica amb moltes ganes ja que li agrada molt dibuixar. Normalment no manté bona relació amb els companys amb els quals es trobava durant la sessió, però va centrar-se molt ràpid en el seu dibuix. Com s'ha comentat amb anterioritat no va fer massa cas de les directrius i va demanar directament dibuixar la proposta de la *Doing Phase*, però no va centrar-se a dibuixar-se a si mateix sinó que, segons les seves paraules: 'així crec que és tothom'.

Durant tota la sessió aquest participant va estar assegut dibuixant, concentrat, no va molestar cap company i tampoc va mostrar-se inquiet. És important comentar que durant les classes aquest alumne té moltes dificultats de concentració, ha estat diagnòsticat amb trastorn per dèficit d'atenció i va sorprendre les dues professionals de l'aula estant durant una hora i mitja seguida dibuixant sense distraccions.

Durant la *Dialogue Phase* el subjecte va demanar que no se li gravés la veu, de manera que s'escriurà en tercera persona el que el participant va explicar a partir dels apunts presos durant aquesta part de la dinàmica:

Per ell una persona té una part més fosca dintre seu i una part més clara o alegre. La part clara és la que el fa estar content i animat i la part fosca és la que representa la tristesa o la ràbia. Per tant, el cor es divideix en aquestes dues parts: la fosca i la més clara. Ha decidit simbolitzar la part fosca amb la lluna i el cantó més clar amb el sol simplement perquè el sol provoca claror. Parant atenció en el dibuix i s'observa que els colors d'ambdues parts tenen una mateixa direcció paral·lela, però no sorgeixen del cor, sinó del foc. Al preguntar pel foc el participant explica que és del foc que tot sorgeix, sobretot les emocions i que del foc les emocions passen al cor i el fan ser d'un color o d'un altre.

Veiem una segona obra del subjecte 3. El següent dibuix el va fer fora de la sessió, però s'ha considerat interessant, ja que el participant expressa a l'entrevista final que una de les coses que li ha aportat aquesta dinàmica ha estat 'pau i tranquil·litat':

El primer paisatge el va dibuixar en un moment que estava molt nerviós, no va tenir temps d'acabar-lo i aquella mateixa tarda, durant la seva sessió pertinent va refer-lo de zero amb un resultat una mica diferent:

Destaquem també que va acabar aquest dibuix fora de l'horari escolar, els seus companys li demanaven que sortís ja amb ells, però ell va negar-se: volia acabar el dibuix encara que fos l'hora de marxar.

Dibuix del subjecte 4:

Com bé s'ha comentat al llarg de les fitxes d'observació i de l'entrevista, el subjecte 4 expressa diverses vegades que se sent 'frustrada' i que 'no sé dibuixar'. Des de l'inici es mostra amb una actitud distant enfront de la dinàmica i se l'ha d'acompanyar perquè no deixi l'activitat. Duran la *unfreezing time* dibuixa un element que li recorda la seva infància, un personatge dels Lunies. Se li proposa canviar el color per algun que ella identifiqui amb alguna cosa més personal, però no ho vol fer.

Quan els companys li diuen com de bé pinta amb aquarel·les sembla que es relaxa una mica i accepta fer la proposta de dibuixar-se a si mateixa. Malgrat tot comença a sentir-se aclaparada quan els companys dibuixen altres coses i ella verbalitza que no té idees ni imaginació. La persona investigadora treu importància a aquest fet i simplifica: 'farem una noia que t'agradi i li posarem *atrezzo* que et recordi a tu!'. Tenir una idea triada i que

ella vegi més clarament identificable amb ella sembla que ajuda la participant a estar més còmode al llarg de la dinàmica.

Com es veu a la imatge, la participant no va acabar el dibuix. Malgrat tot es pot observar que a cada galta del rostre ha escrit 'family' i 'friends' i que a part del color de la cara ha pintat els llavis.

Durant la *Dialogue Phase* explica:

(Parlant sobre el dibuix dels Lunies)

'Ara afegiria alguna cosa que em representés més, però no sé el què. [...]

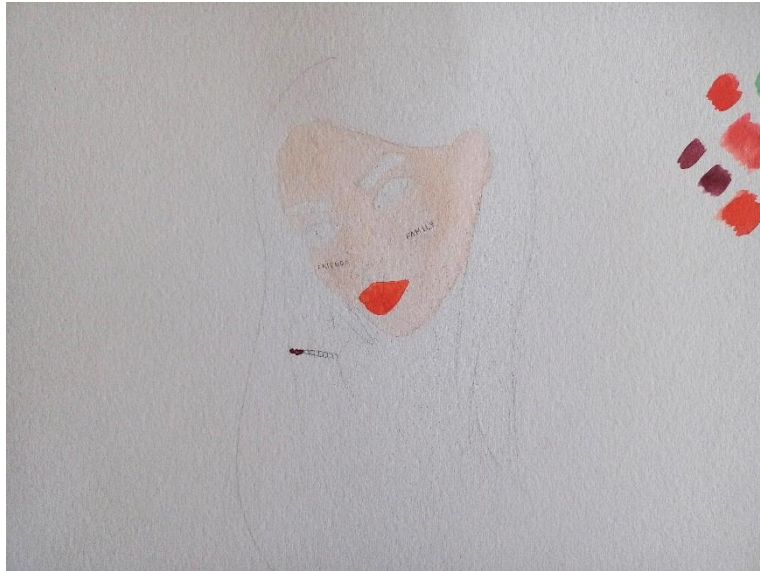
Es pregunta: Canviaries els colors que has triat pel dibuix del present?

'Si. Segurament. Triaria el rosa i el taronja.'

(Sobre l'auto retrat)

'No em vaig dibuixar a mi, però vaig dibuixar una noia, en el moment en el que ho vaig fer estava contenta, una mica nerviosa i vaig pensar en dibuixar-me com una noia amb la que em sentís identificada també en el gest. Vaig escollir aquesta i després vaig pintar amb els colors que més m'agraden.'

'La noia està amb la mà recolzada a la cara, em vaig sentir identificada perquè estava pensativa. 'Family' i 'Friends' es el més important per mi, un a cada cantó. [...] igual d'importants.'

Dibuix del subjecte 5:

Aquest participant ja havia pintat aquarel·la anteriorment i durant la *unfreezing time* va decidir fer aquest dibuix del cel amb els arbres. Durant el diàleg de la fase final explica:

'El bosque representa una parte de mi, a veces soy un poco oscuro, cuando estoy de malhumor soy como un bosque por la noche, silencioso. Luego hay mi otra parte, la galaxia, hay cosas bonitas también en mi: hay estrellas, como mis sentimientos. Hay muchas cosas, la galaxia es infinita y creo que yo puedo dar muchas cosas a gente.'

En la fase de *Body self: com et veus a tu mateix?* Observem:

Aquest dibuix el va fer, pintar i resseguir amb color negre durant la primera sessió. Se'l veia molt còmode durant la dinàmica, content i orgullós del que feia. Durant la fase de diàleg n'explicava el següent:

'Yo creo que este dibujo me representa a mí ya que me gusta ser distinto a la otra gente: liberal y sensual. Me gustan las cosas sensuales. Lo he puesto en esta postura porque soy provocativo, me encanta provocar. Los colores son la bandera gay, LGTBI, pero no lo hice pensando en eso, pero están ahí. La otra parte es más porque soy distinto, me gusta todo, soy abierto de mente porque respeto todo, como todos los colores.'

'Los tatuajes del dibujo son cosas que te marcan a ti mismo, los tatuajes los eliges tú en tu vida. Por ejemplo 'everything happens for a reason' es porqué todas las cosas que yo hago me las trabajo mucho para conseguirlas, la de 'you only live once' era mi frase de antes, pero iba al máximo en todo. El sol y la luna son mis dos caras, la luna en mi cabeza porqué soy más de noche.'

(Parlem també amb la resta del grup, ja que considerem que aquest participant està preparat per acceptar altres opinions sobre el que es percep del seu dibuix i a més a més els companys han estat elogiant la seva tècnica.)

‘El participant 5 es el rayo de luz el día que llueve’

Amb aquest participant vam poder fer una altre proposta d’activitat de caire més interpersonal: *Body self: com crec que em veuen?*

En aquest cas el participant va estar pensant més estona què dibuixar, finalment va triar una papallona, tota del mateix color però amb el fons negre. Durant la fase del diàleg va explicar el següent:

‘Soy yo pero como la gente me ve, no por ser una mariposa, sino porqué cambio. Creo que la gente me ve como una persona que cambia’.

Posteriorment, durant la segona sessió, vam poder fer un pas endavant i preguntar-nos *com em veig en un futur?*. El participant 4 va decidir copiar una foto seva actual i pintar-la tal i com estava, en blanc i negre. Quan en vam parlar amb tot el grup ell va matisar:

‘Soy yo pero de una foto, porque en un futuro yo quiero trabajar de eso, de algo del tema audiovisual y espero poder hacer fotos como ésta. Es mi ‘yo’ de ahora, pero de una foto, que es lo que quiero hacer el curso próximo’.

Dibuix del subjecte 6:

Cal recordar que aquest participant tenia moltes ganes de fer l’activitat, estava molt motivat i alegre. Malgrat tot quan va començar a dibuixar va verbalitzar que no en sabia, que no era bo dibuixant i que tampoc tenia imaginació. Enfront aquesta situació i quan es va veure que deixava el pinzell i mirava molt als seus companys, la persona investigadora -com ja s’ha comentat anteriorment- va proposar-li canviar-se de lloc per treballar amb més llum natural, d’aquesta manera el participant va estar menys pendent dels companys i va deixar-se anar una mica més. Amb ell va succeir com amb la participant 4, l’art terapeuta va haver d’acompanyar més a l’alumne durant la dinàmica.

Finalment durant la *Doing Phase* el participant va decidir que elaboraria un riu, però que cada part del riu representaria una etapa de la seva vida. Durant la fase de diàleg l’explica així:

'Jo soc tranquil en realitat, per això volia fer un mar, però després vaig decidir fer un riu perquè així podia fer com les etapes de la meua vida. La primera és de quan era un nadó, que tot estava bé, i per això és de color blau cel. Després quan era una mica més gran, però encara no era adolescent ja començava a ser un color més fosc, com verd, alguna cosa ja no estava bé del tot. D'adolescent ja és quan vaig estar molt trist i per això la línia baixa i el color és vermell, com fort, i he dibuixat persones ofegant-se al mar i demanant ajuda. L'etapa més fosca és la del centre on vaig estar quatre mesos, és negra i he dibuixat un tauró perquè va ser el pitjor moment. El present l'anava a fer taronja, però l'he fet groc perquè el taronja és el meu color preferit i l'he posat al futur on tot anirà bé. Ara estic bé però groc, i les línies estan rectes però algunes cap amunt. Al futur espero que totes les línies ja vagin cap a dalt, el color és el meu preferit.'

Dibuix del subjecte 7:

Cal mencionar que aquest participant va començar la dinàmica molt animat, estava confiat perquè practica el grafiti però al veure que la tècnica de l'aquarel·la era diferent va agafar la proposta amb ganes per continuar aprenent més.

El seu dibuix de la *unfreezing time* és interessant de treballar en el context de la fase del Diàleg:

'He dibuixat una vagina per les dones. Per mi són unes deesses i he dibuixat una vagina amb unes ales i unes orelles de conilleta. Per mi aquesta és la meua manera d'expressar l'amor per les dones. Amb colors crus i vius, que es noti que hi ha passió. Per mi tota dona és important, totes tenen les seves coses i estil, però totes són perfectes com elles són.'

(Es pregunta per les orelles de conill i les ales)

'És perquè són sexes i les ales no les he fet perquè volin o siguin lliures sinó perquè estan beneïdes.'

Es important comentar que posteriorment la professional clínica del centre va utilitzar aquest dibuix per tractar la relació d'aquest participant amb les seves ex parelles. Va esdevenir una eina útil per a desenvolupar una sessió de teràpia.

El següent dibuix pertany a la fase de *Body self: com et veus a tu mateix?* És el següent i explica:

'L'elefant per mi té un significat especial, l'he pintat de diferents colors per representar diferents etapes i diferents coses que m'han passat. Bé, els colors vius són els colors de quan estic content o em ric molt. En canvi el gris amb els ulls negres és la meua part més fosca, de quan estic en els meus pitjors moments, per tot el que he passat. Per això aquest ullal amb la cicatriu. Els ulls vermells simbolitzen les males etapes, quan una persona fa coses dolentes i ho passa malament: els ulls són vermells i negres.'

'La creu del front és per la religió, la efa per la família i la ela per amor.'

(una companya comenta que les orelles dels elefants no són tan grans)

'Però jo soc una persona que encara que ara parli amb tu, també estic atent a tot, escoltant qualsevol altre conversa.'

(se li pregunta pel fons blanc)

'Perquè el volia pintar però no tenia temps.'

(la mateixa companya li diu que potser el fons blanc és perquè pot ser el futur, que ja vindrà i ja el pintarà)

El participant 7 en tot moment reacciona bé a les aportacions i deixa que els companys expliquin com veuen el seu dibuix.

Dibuix del subjecte 8:

Com es pot consultar a la fitxa d'observació aquest alumne tenia moltes ganes de participar en la dinàmica. Ell mateix verbalitzava com estava de nerviós estava. Es tracta d'un persona amb trastorn per dèficit d'atenció diagnosticat i que va poder gaudir de l'activitat amb més calma de com es mostra durant les classes. Durant la primera fase d'*unfreezing time* va necessitar acompanyament, ja que no tenia molta paciència per aprendre a utilitzar el pinzell i volia dibuixar molt ràpid i sense aigua. A poc a poc, quan va descobrir que els resultats eren més satisfactoris escoltant les indicacions de les dues professionals va relaxar-se més i va aprofitar el temps de la sessió més concentrat.

La demanda d'atenció als professionals per part del participant havia de ser atesa, ja que quan no li sortien bé els dibuixos tendia a posar-se nerviós -però aquest comportament és independent al trastorn mencionat anteriorment-; es va realitzar un acompanyament més directiu amb aquest participant. Durant la següent fase *Body self: com et veus a tu mateix?* Va dir molt clarament que ell s'identificava amb Arianna Grande, de totes maneres es va cercar de fer una mica d'introspecció i es va acordar amb el participant que es calcaria el dibuix de l'artista, però que aquest hauria de triar els colors amb els quals s'identifiqués ell.

Això és el que va explicar durant la fase de Diàleg:

'Els ulls simbolitzen que tothom s'assabenta de tot. Si robes o cremes, com jo feia de petit, quan estava malament, doncs al final se sap. L'ull representa la meva mare, de quan era petit i ara.'

'Jo m'identifico molt amb Arianna Grande i per això la vaig calcar. Aleshores el que he fet és dibuixar-la, però he posat els colors que a mi m'agraden. És femenina com jo, una diva. Tinc una mica d'obsessió, però és bona perquè m'ajuda quan estic nerviós.'

'La cua és d'un color diferent perquè són com les dues parts, més fosca i més clara. Com quan estic més content o més alegre. Els llavis m'agraden vermells perquè a mi m'agrada pintar-los de vermell i també crec que soc com sensual. Els ulls estan maquillats perquè jo a la unitat quan estava ingressat estava amb les nenes i les maquillava i m'agrada molt. Els colors del maquillatge és així perquè és exagerat, com sóc jo. Jo sóc exagerat.'

Dibuix del subjecte 9:

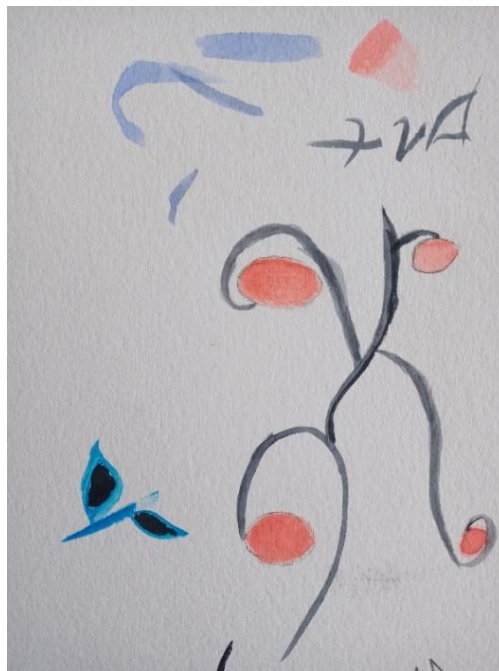
És important tenir en compte que el participant 9 tenia ganes de participar, però que es va sentir una mica aclaparat a l'inici a l'hora de fer les entrevistes. Per aquest motiu quan es

va iniciar la fase d'*unfreezing time* la persona investigadora i la professional clínica van donar-li poques directrius, amb la finalitat que s'acomodés a l'activitat. Finalment la persona investigadora va ensenyar-li com degradar colors i fou aleshores quan va proposar-li la següent fase: *Body self: com et veus a tu mateix?* El participant 9 es va negar, la persona investigadora va convidar-lo a dibuixar alguna cosa que li recordés la seva infància.

Poca estona després, quan la persona investigadora va tornar a veure què dibuixava es va adonar que l'alumne havia convertit les esferes de vermell degradat en tomàquets d'una tomaquera. Durant la fase del diàleg el participant 9 explicava:

'He convertido las manchas rojas en tomates. Porque X me ha preguntado qué me gustaba hacer de pequeño y yo me lo pasaba muy bien en el huerto con mi abuelo. Íbamos a recoger tomates y me recuerda a él.'

És important destacar que en aquest cas el rol de l'art terapeuta és important, mantenir una actitud directiva però acord amb l'actitud que l'alumne té en cada moment és el que pot condicionar clarament la possibilitat de mantenir un alumne participant en la dinàmica o que ho deixi. En aquest cas, conèixer amb anterioritat aquest participant va ajudar que les dues professionals sabessin com anar plantejant la situació a l'alumne.

Dibuix del subjecte 10:

El participant 10 no tenia massa ganes ni entusiasme de participar en l'activitat. Va manifestar diverses vegades en veu alta que ell no sabia dibuixar i que tampoc tenia imaginació. Per aquest motiu durant la primera fase *unfreezing time* es va considerar l'elecció de cercar una imatge per ordinador per copiar i perdre el respecte a la tècnica. Semblava que li agradava bastant usar el negre i quan va veure que sabia fer una mica el degradat cap al color gris va decidir fer el següent dibuix:

Aquest participant destacava a la segona entrevista el fet d'haver fet introspecció i d'haver pensat en ell mateix. És un alumne que tendeix a deixar les coses a mitges i quan no es veu capaç de resoldre un problema prefereix abandonar-lo. Gairebé es repeteix la situació durant la dinàmica. El rol de l'art terapeuta va ser el d'acompanyar al participant, però donant poques directrius per a no aclaparar-lo amb objectius que ell pogués considerar que no complia.

Durant la fase *Body self: com et veus a tu mateix?* Es va bloquejar i no va saber com prosseguir, la persona investigadora va proposar fer junts un autoretrat i que, jugant amb el seu nom, afegissin unes ales -ell havia fet la broma-, però finalment una fou de plomes i l'altre de foc. Durant la fase de Diàleg -durant la qual no es va deixar enregistrar la veu- va explicar que el tema de les ales va ser una broma però que sí que era cert que tenia dues cares, la de quan estava malament i la bona. També va explicar que no va voler pintar el dibuix perquè tenia por de malmetre'l amb les aquarel·les. No es va allargar més, ja que, segons ell, no hi ha res més rere el dibuix.

9. CONCLUSIONS I SUGGERIMENTS

9.1. ELS OBJECTIUS GENERALS I ESPECÍFICS

Cal recordar que l'objectiu general d'aquesta recerca era la **d'identificar i caracteritzar els beneficis de l'art teràpia en el desenvolupament de les capacitats necessàries per a la gestió emocional en alumnes d'un Centre Terapèutic Educatiu.**

Considerem aquest objectiu assolit, ja que les dades recollides ens han permès conèixer que un 90% dels participants ha considerat la dinàmica d'art-teràpia d'utilitat. Concretament, un 50% dels participants afirma que aquesta dinàmica els ha estat beneficiosa per a tractar la gestió de les seves emocions, un 70% indica que ha treballat l'autocontrol, la paciència i la gestió de la impulsivitat mentre un 30% exposa que n'ha treballat l'autoestima i el control de la frustració. Així doncs, podem afirmar que l'art teràpia ofereix beneficis en relació amb el desenvolupament de les capacitats necessàries per a la gestió emocional.

A continuació es passa a identificar i caracteritzar aquests beneficis que l'art teràpia ha permès treballar en relació amb el desenvolupament de les capacitats necessàries per a la gestió emocional d'aquests participants d'un CTE per tal de concloure l'objectiu general.

Els participants indiquen que el que han après és una nova forma d'expressar-se (70%) però d'aquests tan sols dos opinen que aquesta nova forma els servirà per més endavant. La resta mencionen altres aspectes relacionats amb la gestió emocional: la frustració,

l'autocontrol, la paciència, a desfogar-se i a pensar en si mateixos. Una persona que no havia mencionat haver après una nova forma d'expressar-se sí que ho menciona en la pregunta que fa referència al fet que li servirà més endavant.

Per tant es pot afirmar que els beneficis que l'art teràpia permet treballar en relació amb el desenvolupament de les capacitats necessàries de la gestió emocional en un grup de participants d'un CTE són: aprendre a expressar-se i oferir noves eines per gestionar l'autocontrol, la paciència, maneres de desfogar-se i possibilitar el pensament cap a un mateix.

Pel que fa als objectius específics, en primer lloc s'ha pogut analitzar **la resposta dels alumnes d'un CTE davant la dinàmica d'art teràpia**. A continuació se'n detalla la informació extreta a partir de les entrevistes i de les fitxes del registre d'observació:

La majoria de participants d'aquest grup van mostrar **interès** i ganes de participar en la dinàmica, tan sols un participant va semblar desanimar-se a l'hora d'haver d'escriure l'entrevista, però va recuperar les ganes quan es va passar a la següent fase.

Cap membre del grup mostra havia provat mai les aquarel·les, però malgrat haver-los explicat que també es podria dibuixar amb carbonet o llapis absolutament tots van voler aprendre la primera tècnica.

La diferència entre aquells que tenien més **paciència** per escoltar les explicacions i els que no, fou que després els segons van ser els primers a frustrar-se quan, durant la primera fase anomenada *traç i colors*, aquests no els sortien com ells esperaven. Els tres participants que no van voler escoltar les explicacions i després van molestar-se amb ells mateixos van ser capaços, però, d'escoltar de nou les directrius i d'adonar-se que els sortia a compte tenir una mica més de paciència i evitar-se així tenir ganes de deixar l'activitat.

Al llarg de la primera fase de l'activitat va ser molt interessant veure com cadascun dels participants es familiaritzava amb els instruments i la tècnica. La majoria d'ells expressava verbalment que **'no sé dibuixar'** malgrat que se'ls havia explicat amb cura

que aquest no era l'objectiu ni de la dinàmica ni d'aquesta primera part. L'actuació dels professionals i l'acompanyament el detallarem al llarg dels següents apartats.

Un altre exemple és el dels dos participants que acostumats a **dibuixar grafiti** van adonar-se que l'aquarel·la era molt diferent i van sentir-se decebuts: ells creien que els sortiria tot 'bé' a la primera i van expressar la dificultat de la tècnica.

Un cop es va passar a la segona fase de la dinàmica, anomenada '*Body self*' -que consisteix a realitzar un retrat realista o abstracte de com es veuen els participants actualment-, es va poder observar que una de les respostes més complicades i incapacitants respecte a la realització de la dinàmica va ser la **frustració**. Cinc dels deu participants van expressar verbalment que: no podien fer-ho, no sabien fer-ho, se sentien frustrats, no els sortia el que volien o bé que en tenien tanta traça com creien. És important destacar que la paraula 'frustració' va aparèixer diverses vegades i pronunciada per diferents participants.

Pel que fa al segon objectiu específic, **identificar les dimensions en les quals la dinàmica els aporta beneficis** ens guiarem per les respostes de les segones entrevistes -relacionades amb les dimensions d'anàlisi d'autors citats a l'apartat del marc teòric- i allò que s'ha observat i revisat en les fitxes d'observació omplertes al llarg de la dinàmica:

Tots els participants consideren que la realització de la dinàmica els ha ajudat a expressar-se i a treballar aspectes emocionals. Cadascun d'ells detalla en el següent apartat en què els ha ajudat en concret, tots els aspectes mencionats treballen les emocions i la gestió d'aquestes. També és important mencionar que set dels deu participants indiquen a la pregunta 10 (*què consideres que has après*) que han descobert una nova forma 'd'expressar-se'.

També s'ha de ressaltar que es va observar, i així va quedar palès en les fitxes del registre d'observació, que cinc dels deu participants estaven pendents dels seus companys i del que aquests poguessin pensar del seu treball.

D'altra banda es va observar que també es va estar fent un treball d'àmbit i dimensió cognitiva, ja que alguns alumnes amb més dificultats de comprensió necessitaven més temps per comprendre què pertocava fer o com era millor treballar, tot i que finalment van acabar contents i satisfets amb el resultat i la dinàmica en general.

Segons el registre d'avaluació individual, hi ha quatre participants que van treballar en especial les capacitats creatives, malgrat que cadascú de diferent manera.

Guiant-nos pels àmbits d'avaluació de Hanser (1999) podem afirmar, doncs, que les dimensions en les quals la dinàmica d'art teràpia aporta beneficis són principalment en la dimensió emocional, comunicativa, psico-social, cognitiva i creativa.

Pel que fa al tercer objectiu específic, **caracteritzar les condicions necessàries perquè una dinàmica d'art-teràpia aporti majors beneficis**, s'han considerat en primer lloc les respostes de les tres últimes preguntes de la segona entrevista realitzada als participants: *12 Què canviaries de la dinàmica?*, *13 Com creus que haguessis après més?*, *14 Com haguessis gaudit més?* S'ha de tenir en compte que alguns alumnes han escrit respostes que en comptes d'estar dirigides a fer una crítica constructiva a la dinàmica es refereixen a ells i al que poden millorar respecte al treball que han fet: en aquest cas aquest fet denota l'autocrítica que aquests dos participants fan cap a la seva persona i no sorprèn que formin part del grup que estava pendent dels companys així com dels que a l'inici de la dinàmica van expressar que 'no sabien dibuixar'.

Pel que fa a la resta de respostes, a la número 12 (*Què canviaries de la dinàmica?*): el subjecte 1 canviaria els companys, el subjecte 10 afegiria més temps i la resta no canviaria res. A la pregunta 13 (*Com creus que haguessis après més?*) les respostes són molt similars, tan sols canvia el fet que el subjecte 9 també expressa que amb més temps hagués après més i el subjecte 4 indica que no ho sap. A la pregunta 14 (*Com haguessis gaudit més?*) les respostes els subjectes 1, 2, 4 i 6 són iguals a la pregunta 13, de la resta destaca que el subjecte 8 explica que li hagués agradat fer la dinàmica a l'exterior.

Per tant es compren que ha estat una dinàmica que generalment ha funcionat adequadament segons l'opinió dels participants, però que seria convenient, tenint en

compte que quatre participants de deu mencionen concretament la figura de l'alteritat i que, com s'ha mencionat en anteriors apartats, cinc de deu estan pendents de la resposta del grup, seria molt important adequar els grups al perfil de participant i mirar de treballar de manera més independent els uns dels altres i amb més distància per tal que cada participant se senti més lliure d'actuar sense ser jutjat pels altres. També es podria considerar la realització de la dinàmica en un entorn més inspirador, com podria ser fora d'una aula.

9.2. LA HIPÒTESI

Recordem que la hipòtesi amb què hem estat treballant és que la dinàmica d'art teràpia afavoriria les capacitats dels alumnes de 4t d'E.S.O d'un Centre Terapèutic Educatiu per gestionar les emocions.

Considerant que X dels deu participants han mencionat haver treballat al llarg de la dinàmica els aspectes que havien mencionat anteriorment que estaven mirant de millorar considerem que aquesta hipòtesi es compleix.

9.3. LA COMPARACIÓ ENTRE EL MARC TEÒRIC I ELS RESULTATS OBTINGUTS EN RELACIÓ A LES PREGUNTES D'INVESTIGACIÓ REDACTADES

En primer lloc s'han organitzat els aspectes del marc teòric que es van situar en relació amb les preguntes de l'entrevista per tal de poder comparar els resultats obtinguts amb el marc teòric estudiat:

Levens, M. a *Bordeline aspects in eating disorders: Art Therapy's contribution. Group Analysis* (1990) explica que el pacient utilitza la feina que va fent al llarg de la dinàmica d'art teràpia com un procés continuat on desenvolupa i millora la seva tasca. Aquesta observació es va tenir en compte a la pregunta número 5 (*ha canviat algun aspecte de la primera sessió a l'última?*) i a la número 6 (*consideres que amb un període més llarg de temps t'hagués pogut ajudar més -aquesta dinàmica-?*). Vuit dels deu participants afirmen que sí que ha canviat alguna cosa, dues persones diuen que no. Malgrat tot a la

pregunta número 6 tots consideren que amb un període més llarg de temps la dinàmica els hauria ajudat més (en allò que ells consideressin que els havia ajudat).

En relació a l'observació de Levens, M. (1990) es pot fer una menció especial al subjecte número 10, el qual indica a les preguntes 12 i 13 que de la dinàmica canviaria si hagués disposat de més temps i que hagués après més amb 'más tiempo', respectivament. És a dir que s'observa que aquest és un aspecte important a tenir en compte a l'hora de dissenyar una dinàmica art terapèutica i que s'ha de tenir molt en compte el temps.

En relació amb el registre de les fitxes d'observació individuals i grupals pel que fa a l'aspecte del temps com eina necessària per avançar i millorar en la dinàmica, és important comentar que tots els alumnes treballaven més concentrats i els passava el temps més de pressa duent a terme aquesta activitat que no estant a l'aula treballant en una dinàmica normal. Si bé és cert que passada l'hora i mitja alguns necessitaven descansar, però posteriorment demanaven realitzar una segona sessió per acabar els treballs que havien començat o per fer-ne de nous perquè, expressaven, ara en sabien més.

Com bé diu Pérez Fariñas, R. (2004), una dinàmica d'art teràpia esdevé un espai flexible, d'acceptació però també de confrontació amb les emocions dels participants i amb la seva tolerància. És molt important mencionar aquí la resposta del subjecte 2 a la segona entrevista quan explica que el que percep que ha canviat d'una dinàmica a la següent és haver sentit emocions contradictòries. D'altra banda, i a un nivell més general, és important comentar que les dues professionals han pogut observar com els participants actuaven d'una manera molt diferent de com ho acostumaven a fer en altres espais de teràpia o d'aula del CTE: expressaven les seves emocions, alguns se sentien més acceptats i lliures -com el subjecte número 5, que va poder-se deixar anar i dibuixar sense sentir-se jutjat com se sentia- però d'altres van haver de confrontar i aprendre a tolerar la sensació de frustració -subjecte 1, 2, 4, 6, 7, 9, 10-. Va haver-hi moments en els quals gairebé algun participant pretenia marxar i no acabar la dinàmica, d'altres es creuaven de braços o tan sols deixaven el pinzell. Va ser molt important detectar aquests moments i intervenir per tal d'ajudar als participants a recuperar la confiança i a mantenir la motivació i les ganes que tots van mostrar a l'inici.

En relació amb l'observació de Pérez Fariñas, R. (2004) i també tenint en compte l'aportació de Coll, F.J (2006) que afirma que durant la dinàmica d'art teràpia es crea un espai amable per a la resolució de dificultats, s'ha de destacar la pregunta número 8, on es pregunta directament als participants si han tingut la sensació que podien expressar-se de maneres diferents de les que coneixien fins al moment, set responen que sí, un que no ho sap i dos diuen que no. Malgrat tot, els deu participants afirmen que la dinàmica els ha ajudat a expressar-se i/o a poder treballar aspectes emocionals.

En relació amb aquest aspecte és important tenir en compte l'afirmació de Paín, S. i Jarreau, G (1995) que destaquen la importància de poder tenir els mitjans per simbolitzar els conflictes i que els obstacles que sorgeixen estan lligats al conflicte mateix.

Klein (2006) explica que la dinàmica art terapèutica ajuda a exterioritzar aspectes potencials dels participants. Per corroborar aquesta afirmació es pot considerar tant l'aprenentatge que els mateixos participants consideren que han fet com el nostre registre d'observació. En primer lloc, la majoria dels participants (70%) consideren que han après a expressar-se millor, tres opinen sobre la millora de les habilitats artístiques que han estat treballant. El registre d'observació, en canvi sí que mostra aspectes de caràcter més terapèutic, com les potencialitats amagades en cada participant: el subjecte número 5 sempre dibuixa quan té temps lliure, però mai ha pogut expressar-se de la manera que ho ha pogut fer al llarg d'aquesta dinàmica; el subjecte 4 mostra una alta capacitat d'introspecció i auto crítica respecte al seu procés terapèutic, de la mateixa manera que ho fa el subjecte 2; d'altra banda els subjecte 7 demostra tenir gran capacitat d'adaptació quan accepta que mai ha utilitzat l'aquarel·la, però que en vol aprendre, no es frustra i es deixa ajudar en tot moment. Totes aquestes observacions fetes al llarg de la dinàmica realitzada ens mostren aspectes dels nostres participants i alumnes del CTE que potser els professionals no coneixien, però que, sobretot, han aparegut per sorpresa dels alumnes i els han mostrat quines són les seves potencialitats. Ha estat, en la majoria de casos, un aspecte molt positiu.

9.4. EL ROL DE L'ART TERAPEUTA:

S'ha realitzat una dinàmica art terapèutica psico-educativa i, segons Nucho (2003), aquestes tendeixen a tenir major inclinació cap a la directivitat per part de l'art terapeuta. També explica que normalment aquells participants que se senten més còmodes durant l'activitat necessiten un seguiment menys directiu, en canvi aquells amb menys confiança o que no se senten tan còmodes sí que necessitarien que el terapeuta adoptés un rol més directiu.

Al llarg de la dinàmica, tal com s'explica a continuació, la persona investigadora ha adaptat el seu rol a cada participant en concret, tenint en compte el seu perfil, el seu coneixement sobre el subjecte i també observant com es desenvolupava. És important afegir que el rol no s'ha mantingut estàtic envers cada participant, sinó que ha anat variant segons la sessió i la situació dels participants.

A continuació s'exposen una sèrie d'exemples que ajudaran a explicar com ha funcionat millor el paper del professional per tal d'acompanyar als nostres alumnes:

'No sé dibuixar'

Amb aquests participants fou necessari trencar el gel i utilitzar algunes de les propostes mencionades anteriorment per autors que han escrit i proposat activitats. Per tant, aquests participants necessitaven que un dels professionals els fes acompanyés una mica durant aquesta primera sessió.

Segons el perfil de cadascun dels participants el rol del professional canviava. Per exemple, el subjecte número 2 va expressar que era una participant imaginativa i que recorria sovint a activitats artístiques per relaxar-se, però que 'no sóc bona dibuixant'. Coneixent al subjecte, la investigadora es va asseure al seu costat i va difuminar colors amb ella -una tècnica fàcil, però que dona molt bon resultat-, quan el subjecte va veure que era capaç de fer-ho va decidir continuar practicant en comptes de tancar-se en banda.

'Jo dibuixo molt bé grafiti, però aquesta tècnica...'

Molts dels estudiants del CTE han practicat l'art del Grafiti. Dos dels deu participants eren vertaders fans d'aquest estil i en practicaven sovint. D'entrada es van mostrar relaxats enfront de la dinàmica, en tenien ganes i expressaven que ells no tenien problema a l'hora de dibuixar. Arribat el moment de tractar amb l'aquarel·la es van poder observar dues situacions diferents: un participant es va frustrar i va expressar disconformitat amb l'activitat, l'altre va encarar l'activitat com una nova manera de dibuixar i d'aprendre. El primer cas, però, destaca a la segona entrevista que l'ha sorprès que difícil era dibuixar i indica que ha après més d'aquesta tècnica.

En aquests dos casos se'ls va guiar de la mateixa manera: evidenciant que ells ja dominaven una tècnica i que ara els tocava aprendre'n una de nova. Això els va afermar les habilitats artístiques permetent que no se sentissin superats per haver d'aprendre de zero una nova tècnica.

'Apareix la frustració'

Amb el subjecte 4, que expressa que la frustració és un aspecte que ha de treballar i que a l'entrevista final també torna a mencionar, la persona investigadora va proposar-li fer la dinàmica juntes, d'aquesta manera la participant no es va sentir tan responsable de l'obra que en sortia i va semblar que es treia un pes de sobre, la idea va ser fer-ho entre les dues. A poc a poc la persona investigadora li va donar més espai i promovia un treball més autònom, felicitant la participant per allò que anava fent per si mateixa.

El subjecte número 6 no va expressar de manera tan directa el sentiment de frustració, tot i que va nomenar-lo una vegada, però repetia -tal com fa a l'entrevista- que no tenia traça per a dibuixar. La persona investigadora li recordava que l'objectiu no era dibuixar, sinó expressar el que sentim sobre nosaltres mateixos o com ens veiem -la segona fase de la dinàmica el 'Body Self'. D'aquesta manera i acompanyant-lo i donant idees es va aconseguir que anés avançant. És important mencionar que justament el subjecte 6 indica a la segona entrevista que voldria haver mirat més les obres dels companys, és interessant veure que ell se sentia molt observat i que va funcionar oferir-li un espai apartat dels altres amb l'excusa que era un lloc amb més llum natural, amb l'objectiu que es pogués expressar

amb calma i sense sentir-se jutjat. D'aquesta manera va començar a expressar-se més lliurement.

9. 5. ASPECTES COMPARABLES RESPECTE L'ACTITUD A L'AULA EN CONTRAPOSICIÓ A L'ACTITUD AL LLARG DE LA DINÀMICA

Com bé s'ha comentat amb anterioritat la persona investigadora és també professora dels dos grups de participants de la proposta. En primer lloc això ha exigint alguns canvis en la metodologia per tal de mantenir en tot moment la màxima objectivitat al llarg de la investigació. D'altra banda, però, ha facilitat la detecció de canvis de la conducta dels participants que durant la dinàmica han actuat de manera diferent a com ho fan normalment a l'aula.

En primer lloc, un aspecte molt destacable és el fet que aquells participants -subjecte 1, 4, 6, 8, 9 i 10- que tendien a bloquejar-se, frustrar-se o a sentir-se aclaparats durant una classe quan no els sortia un exercici, han actuat de la mateixa manera al llarg de la dinàmica art terapèutica. Per sort, poder-los conèixer ha ajudat a adaptar el rol dels professionals i a intentar que acabessin l'activitat amb bones sensacions. Si bé és cert que la finalitat de la dinàmica era més atractiva que no pas la resolució d'un exercici de l'aula i, en línies generals, s'ha aconseguit de manera més senzilla i profitosa l'objectiu que la majoria dels participants finalitzessin els dibuixos.

D'altra banda, un efecte molt positiu i totalment destacable és la sorpresa que ha estat poder observar com alumnes que durant les classes tenen grans dificultats per mantenir l'atenció, escoltar i acabar les tasques -diagnosticats amb trastorn per dèficit d'atenció-, no han hagut d'esforçar-se gens per estar asseguts una hora i mitja seguida dibuixant de manera apassionada i tranquil·la. Com bé s'ha explicat en l'apartat del Marc Teòric d'aquesta recerca, en el seu moment D. K. West Linn a *Art therapy in a socialization program for children with attention deficit hyperactivity disorder* (2004) va considerar l'art teràpia com una proposta viable per a deixar d'enfocar la problemàtica dels alumnes amb trastorns de dèficit d'atenció en la seva conducta i passar a oferir-los propostes que els ajudessin a millorar la integració sensorial -problema de base que presenten tots els pacients amb aquest diagnòstic-. Malgrat que el seu estudi era individual, en el present

existeixen tres alumnes d'aquest perfil que han reaccionat de manera positiva enfront aquesta dinàmica i que han demostrat ser capaços d'estar tranquils i relaxats i que, a més a més, posteriorment ho han indicat en les entrevistes o ho han expressat verbalment - subjecte 3, 5, 6, 8 i 9-.

L'últim aspecte a comentar en relació a l'actitud de l'aula enfront la dinàmica és el de les relacions interpersonals entre el grup-classe: l'elaboració del grup 1 i el grup 2 es va realitzar amb la finalitat de poder crear un bon espai de treball, de confiança i que fos confortable per a tots els participants. Ara bé, hi ha participants que han manifestat tenir l'autoestima baixa, que han declarat obertament sentir vergonya quan alguna cosa no els surt bé i que, en concordança han demostrat les mateixes pors durant la dinàmica art terapèutica. El subjecte 1, malgrat que no ho va expressar en veu alta va estar en tot moment pendent dels dibuixos dels altres companys; el subjecte 4 se sentia avergonyida quan comparava el seu dibuix amb el del subjecte 5; el subjecte 6 no ho va verbalitzar, però estava molt pendent dels companys i quan es va canviar de lloc i va treballar sol el canvi va ser excepcional. És important considerar, doncs, no tan sols els grups amb qui es treballa, sinó el perfil dels participants pel que fa a la seva relació amb l'alteritat.

D'altra banda, però sense allunyar-nos dels aspectes relacionats amb la interacció social, es va observar un canvi actitudinal molt positiu en aquells participants que no mantenien bona relació amb la resta o amb algun altre participant en concret. Cap d'ells va deixar l'activitat per haver de compartir aula amb algú altre. Tots estaven centrats en els seus dibuixos o com a molt en els seus companys. Poques vegades hi va haver mals comentaris o discussions entre ells, cadascú estava centrat en la seva tasca i, tot i treballar en una mateixa aula, els alumnes que normalment tenien conflictes amb d'altres, durant les sessions no van tenir-los.

9. 6. PERFILS QUE S'ESTABLEIXEN A PARTIR DE LA DINÀMICA ART TERAPÈUTICA

Tenint en compte la informació extreta a partir de tots els mètodes de recollida de dades anteriors (ambdues entrevistes, les fitxes observacionals i les reflexions dels mateixos alumnes) i havent realitzat les posteriors anàlisis es poden establir els perfils següents:

Perfil 1 – Tendeix a la frustració

Perfil 2 – Manca d'atenció i concentració

Perfil 3 – Dificultat respecte a les relacions interpersonals

Perfil 4 – Bloqueig i dificultat d'introspecció

El perfil 1 el conformen tots aquells participants que han d'enfrontar-se el sentiment de *frustració* quan alguna cosa no els surt com esperen o pretenen. El subjectes 1, 2, 4, 6, 9 i 10 formen part d'aquest perfil. Justament els subjectes 1, 2, 4, 6 i 10 mencionen en la primera entrevista que estan treballant o bé la *gestió de les emocions*, la *paciència*, la *sensibilitat* o directament escriuen la *frustració*. El subjecte 9 no menciona estar treballant aquest aspecte, però sí que és un àmbit que a l'aula li dificulta la finalització de tasques, la bona predisposició i la motivació i ganes de treballar. Pel que fa a la resta, si bé cadascun d'ells ha fet front a aquest sentiment d'una manera diferent en l'àmbit acadèmic, el cert és que tots ells estan treballant aquest aspecte d'ells mateixos.

No serà fàcil, doncs, treballar amb aquest perfil d'alumnat al llarg d'una dinàmica art terapèutica. Ja que, com explica Pérez Fariñas, R. (2004) durant una dinàmica art terapèutica es crea un espai on moltes emocions conflueixen plegades, es confronten. Persones amb poca tolerància a la frustració necessitaran un bon acompanyament, una art terapeuta que els faci de guia i els recordi en tot moment l'objectiu de la dinàmica i que busqui quines són les causes de la frustració: en alguns casos pot ser el fet de no obtenir els resultats esperats (subjecte 1: ell creu que li serà fàcil la tècnica de l'aquarel·la i, en canvi, creu que no és així), en altres casos la figura de l'altre jugarà un paper molt important (el subjecte 6 està molt pendent de com dibuixen els companys i decideix que ell no està a l'altura, la solució fou apartar-lo del grup sense que se n'assabentés que aquesta era la intenció), altres participants són molt conscients que tendeixen a tenir aquest sentiment: és el cas dels subjectes 4 i 10, que escriuen literalment a la primera entrevista que treballen la frustració, amb aquests participants es pot tractar el tema d'una altra manera, ells ja saben identificar el que senten. A la segona entrevista, el subjecte 10

respon que el que menys li ha agradat ha estat que no dibuixava com ell volia i que, per tant, es frustrava.

Hem de tenir en compte que aquest grup mostra el conformen un grup d'alumnes d'un CTE i que, per tant, la majoria d'ells són noies i nois que porten un temps en tractament terapèutic, han après a posar nom al que senten i treballen en això. Però no totes les persones d'aquestes edats podran ser tan concrets respecte allò que senten, l'art terapeuta haurà de ser capaç de percebre-ho.

El perfil 2 el conformen aquells participants que tendeixen a patir dificultats a l'hora de posar atenció, seguir les classes o finalitzar les tasques que comencen. Alguns dels alumnes del grup mostra han estat diagnosticats amb trastorn per dèficit d'atenció o trastorn d'hiperactivitat, d'altres no però mostren simptomatologies semblants durant les hores d'aula. Els subjectes, 3, 5, 8 formen part d'aquest perfil. És interessant destacar que són els tres participants que s'han advertit, segons les fitxes d'observació, que gaudien més de la dinàmica i que es trobaven més còmodes. El seu canvi d'actitud respecte a l'aula ha estat destacable, si bé a la majoria d'ells els costava mantenir l'atenció, estar asseguts i escoltar les explicacions, al llarg de la dinàmica no han necessitat aixecar-se de la cadira, moure's per l'espai de l'aula i en canvi han volgut, els tres, acabar la tasca que havien començat.

En relació amb el rol de l'art terapeuta, és important mencionar que aquests tres participants, perfil d'alumne que normalment requereix més l'atenció dels professionals, són els que menys han demandat les directrius o indicacions de les dues professionals que feien la dinàmica art terapèutica.

A més a més, el subjecte 3, diagnosticat amb un trastorn per dèficit d'atenció, expressava a la segona entrevista que havia trobat 'pau i tranquil·litat' mentre dibuixava. S'ha de comentar també, que a la següent psico-terapèutica, a l'hora de fer una valoració setmanal va expressar tenir moltes ganes de repetir l'experiència perquè, deia, havia pogut trobar calma i sentir-se tranquil. És important recordar que un dels dibuixos que va fer era el d'un mar amb les aigües tranquil·les que reflectien la posta de sol. Unes hores abans, sentint-se més nerviós va fer un dibuix semblant però amb un mar amb onades.

Sembla que l'estudi fet per D. K. West Linn, *Art therapy in a socialization program for children with attention deficit hyperactivity disorder* (2004) concorda amb aquest perfil i en concret amb un subjecte amb aquestes mateixes dificultats d'integració sensorial.

Els participants que pertanyen al **perfil 3**, aquells amb dificultat respecte a les relacions interpersonals, coincideixen amb el perfil 1. Es tracta dels subjectes 1 i 6. En ambdós casos els participants han mostrat sentir-se frustrats i això ha dificultat el procés de la dinàmica. La relació entre les dificultats respecte a les relacions interpersonals i la frustració sembla contundent: el subjecte 1 expressa no voler continuar dibuixant perquè explica, ell només sap fer grafiti, quan compara els seus dibuixos amb els dels altres. No s'expressa així fins que no aixeca la vista del seu dibuix. En el cas del subjecte 6, està des de l'inici intentant seguir el ritme als altres companys i al veure que és incapaç deixa el pinzell sobre la taula i baixa la mirada.

La relació entre la frustració i la figura de l'alteritat apareix, en aquests dos casos, ben lligada. Malgrat tot, la resposta i les intencions d'ambdós participants és totalment diferent: mentre el subjecte 1 a l'entrevista final explica que el que no li ha agradat de la dinàmica són els companys i que ells són el que canviaria, el subjecte 6 explica que pot aprendre més dels altres participants i menciona explícitament en la primera entrevista que està treballant la seva relació amb els altres.

En ambdós casos és important que el rol del professional que fa l'acompanyament sigui actiu, si es deixa que el participant amb aquest perfil avanci sol, segurament no ho farà. Ara bé, no tenen per què necessitar el mateix tipus de directrius, en aquests casos s'ha de conèixer el subjecte en profunditat. És important, també, tenir en compte que no és el mateix que necessitin una empenta o ajuda per no abandonar el projecte que el fet que siguin capaços de fer una bona introspecció o autocrítica d'ells mateixos. A ambdós subjectes els va ser molt fàcil pensar com expressar artísticament el seu auto retrat: el subjecte 1 tenia clar que volia mostrar les seves dues cares, la del seu passat i l'actual, el subjecte 6, en canvi, va voler plasmar-se a sí mateix representant el seu recorregut terapèutic i vital. En els dos casos no els va ser difícil aquesta part de la dinàmica.

Així com alguns subjectes, malgrat tenir dificultats en altres àmbits, demostren una gran capacitat d'introspecció (subjecte 1, 2, 3, i 6) un perfil observable al llarg d'aquesta dinàmica ha estat el d'aquells que es bloquegen enfront aquesta proposta: el **perfil 4**. Aquest és l'últim perfil rellevant i que, com passa amb el perfil 3, coincideix amb algun dels anteriorment mencionats. El bloqueig i la dificultat d'introspecció l'observem clarament en els subjectes 4 i 10, malgrat que tan sols es tracti de dos participants és important tenir en compte que, com bé explica Pérez Fariñas (2004), és fàcil que una dinàmica art terapèutica esdevingui un context de confrontació d'emocions, això facilita que aquells participants que no volen, no saben o no poden pensar en ells mateixos com se'ls proposa puguin bloquejar-se i arribin a passar-ho malament. De fet, observem respostes que ho demostren quan preguntem què els ha agradat menys, el subjecte 6 indica, literalment que el que menys li ha agradat ha estat 'menjar-se el cap'. S'ha de ser conscient de quin escenari estem creant, la confrontació de les emocions de molts dels nostres alumnes els fa pensar en allò que han de millorar, què no els agrada de sí mateixos, de la seva família o dels altres. Si bé s'ha aconseguit que els dos subjectes finalitzessin la dinàmica i hi participessin fins al final, cap dels dos ha acabat el dibuix. El subjecte 4 es bloquejava tan sovint que tan sols avançava quan una professional s'asseia al seu costat i treballaven juntes, d'altra banda li mancava motivació i tenia por d'equivocar-se. El subjecte número 10 va decidir no pintar el dibuix perquè, deia, no volia arruïnar-lo, però aquesta actitud s'ha observat altres vegades a l'aula: no s'avança en una activitat, perquè així s'evita una confrontació directa amb allò que creu que no sap fer.

L'objectiu, però, es poder redreçar el comportament i aconseguir que acabin passant-ho bé: quan se'ls pregunta què els ha agradat més, els subjectes 4 i 10 responen, respectivament, 'descobrir que em va anar millor del que em pensava' i 'pensar en aspectos de mí mismo que me gustaron'.

Hi ha factors que ajuden a dominar i controlar aquests sentiments, un és, com bé sosté Levens, M. (1990) el temps. Justament el subjecte 10 remarca la importància d'aquest factor: a l'entrevista final no tan sols indica, com la majoria dels seus companys, que més sessions hagueren estat més útils, sinó que indica que el que hagués millorat de la dinàmica hagués estat tenir més temps. S'ha de donar, doncs, l'oportunitat a les persones d'avançar i millorar les seves capacitats d'introspecció, que no es quedin tan sols amb el

tast amarg de l'experiència, que puguin anar més enllà i adonar-se de com de bé poden arribar a centrar-se en ells mateixos, sovint és el que més els agrada.

10. LIMITACIONS DE L'ESTUDI

Aquesta investigació s'ha dut a terme amb un grup mostra de 10 alumnes de 4t d'E.S.O d'un CTE. Es tracta d'una mostra reduïda i, per tant, s'és conscient que de l'estudi no se'n podran generar dades generalitzables a gran escala. Ara bé, treballar amb aquest número ha permès poder aprofundir en la investigació de casos o perfils concrets enfront una dinàmica d'art teràpia -perfils d'estudiants amb TDH diagnosticat, etc-.

És important mencionar que aquesta dinàmica s'ha dut a terme en el mateix centre terapèutic educatiu on aquests alumnes estudien. L'activitat d'art teràpia s'ha adaptat als horaris i als espais que s'han considerat més adients tenint en compte la rutina diària establerta en aquest centre. En un context ideal l'aula hauria estat equipada de manera diferent: segurament amb més temps s'hauria pogut utilitzar sempre la mateixa disposició, material que amb experiència es preveuria més adequat, hores concretes tenint en compte la seva reacció abans o després de l'esbarjo... Malgrat tot, conèixer als alumnes ha permès poder preveure, en la mesura del possible, quin tipus d'art teràpia els agradaria més -tots dibuixen durant les classes i alguns practiquen el grafiti, però tan sols una persona balla i una altra escriu-, també s'ha tingut en compte que en estar la major part del dia amb ells s'ha pogut considerar, en quines hores treballar amb el grup 1 i amb quines amb el grup 2 tenint en compte quins participants hi havia en cada grup i moment. També és cert, però, que el que aquest estudi representa és una situació que podria esdevenir real en qualsevol altre centre terapèutic educatiu o centre educatiu, per tant, és positiu poder considerar totes aquestes variables.

En últim lloc recordem que la persona investigadora és una de les professores dels alumnes i per aquest motiu des d'un primer moment s'ha plantejat la proposta de l'activitat junt amb una altra professional clínica del CTE. L'objectiu era el d'aportar distància entre la professora i els alumnes per tal de no coaccionar de cap manera ni els seus actes ni les seves respostes en les entrevistes. Per aquest motiu va ser la professional

clínica qui va realitzar aquestes entrevistes i va ser amb ella amb qui, al final de la dinàmica, es va posar en comú el registre d'observació.

En tot moment, doncs, es va plantejar la dinàmica com una activitat innovadora que es volia dur a terme al centre, que tots els professionals tenien ganes de provar i que, efectivament, necessitava la participació dels alumnes per ajudar a veure com de bé funcionava. D'altra banda es va tenir en compte i es va pactar amb altres professionals la possibilitat de canviar les seves hores de classe o altres dinàmiques per tal d'aconseguir la millor predisposició per part de l'alumnat.

Si bé és cert que, com s'ha mencionat anteriorment, les dinàmiques d'aquest tipus tenen com a objectiu ser aplicables a d'altres CTE o a escoles on estaran presents les professores o altres educadors que els participants coneixeran, la finalitat de l'estudi ha estat en tot moment la d'obtenir les dades com més objectives possibles en tots els àmbits i s'han utilitzat tots els instruments possibles en cada moment.

11. LÍNIES DE TREBALL FUTURES

Després d'haver realitzat aquesta recerca susciten diferents propostes per on seguir treballant a partir d'aquí. En primer lloc, els resultats obtinguts d'aquesta investigació conviden a continuar explorant la relació de la gestió emocional a través de la dinàmica d'art teràpia centrada en diferents perfils de participants. A partir de l'obtenció de resultats destacables en relació amb perfils concrets (aquells participants diagnosticats amb trastorns de dèficit d'atenció, els que reconeixen que han de treballar la frustració, els que han de millorar la gestió dels impulsos...) es poden plantejar diverses dinàmiques centrades en la recerca més profunda i concreta dels efectes d'una dinàmica d'art teràpia en diferents perfils concrets amb la finalitat d'obtenir resultats més adequats a aquests grups mostra que s'han diferenciat al llarg d'aquesta investigació.

Com s'ha observat durant la prèvia investigació teòrica, si bé hi ha estudis, cursos i màsters en les universitats i també professionals dedicats exclusivament a l'art teràpia, podem afirmar que, en comparació a altres propostes, l'art teràpia s'ha fet lloc a Espanya fa relativament poc i que, malgrat ser reconeguda, està difícilment situada en el context

terapèutic i sovint mal entesa com un tipus de dinàmica artística amb un objectiu en diferent. Seguir definint i buscant el lloc per a situar-la permetrà que el sector terapèutic on s'emplaci pugui treballar amb ella i així avançar en aquesta investigació. Per aquest motiu és important continuar explorant noves línies de treball a través de l'art teràpia. Si bé aquesta recerca s'ha centrat en el treball de la gestió emocional a través de l'art teràpia, poden fer-se recerques similars amb l'objectiu de descobrir com treballar altres aspectes com bé la concentració, la síndrome d'estrès posttraumàtic o altres trastorns d'ansietat.

12. BIBLIOGRAFIA

Bisquerra Alzina, R., García Navarro, E., Ángel Castel, J.C. (2008) *Educació emocional i benestar*. Universitat Oberta de Catalunya.

[Bonnie L. Green](#) , [Christina Wehling](#) , and [Gerald J. Taisky](#) (Apr 2006). *Group Art Therapy as an Adjunct to Treatment for Chronic Outpatients*. . Published Online:1

Carmen Alcaide Spirito, C. (2001) *Expresión plástica y terapia* Universidad Complutense de Madrid.

Coll, espinosa, FJ. (2006) *Arteterapia: dinámicas entre creación y procesos terapéuticos*. Murcia: Universidad de Murcia.

Esteve Givert, N., Vall-llovera Llovet, M., Becerril Balín, L., Selva Olid, C. (Juliol 2020) Full informatiu sobre la 'declaració del Consentiment Informat'. Preguntes freqüents. Universitat Oberta de Catalunya.

Feliciano Castillo Andrés, F., Escudero Gallego, F. X (1993) *CREI-Sants: Educació, art i terapia*. Temps d'educació. 2n semestre.

Ferrer-Fernández, Maite (2020) *Guia del Treball Final de Màster*. . Universitat Oberta de Catalunya.

Consultat a: http://cv.uoc.edu/webapps/UocBLTI_c/BLTIConsumer?provider=guia-tfm-psicopedagogia&s=115c98ab9919750b5f2cac32622b22af5002259dd4488cb696a8f4555e6439dc0168bbb4eca85d5c957914c2a9e1e5d37b4641543e1b7ac01fcaa91b9bbb0ed8&container=DOMAIN.804740&instanceId=EPC-REF.133

Gutiérrez Rodríguez, E (1999) *Arte -terapia con orientación gestáltica*. Universidad Complutense de Madrid.

- Klein (2006) *Arte teràpia: una introduccion*. Barcelona: octaedro.
- Kranowitz, C. S. (1998). *The out-of-sync child*. New York: Penguin-Putnam.
- Laura Guadiana Martínez. (noviembre 2003) *Las artes expresivas centradas en la persona: un sendero alternativo en la orientación y la educación. Entrevista a Natalie Rogers*. Universidad Iberoamericana. *Versión On-line* ISSN 1607-4041. Vol 5, N^a2.
- Levens, M. (1990) *Bordeline aspects in eating disorders: Art Theraphy's contribution*. *Group Analysis* 23 (3), pp, 277-284.
- López Martínez, Mª Dolores. (2009) *La Intervención Arteterapéutica y su Metodología en el Contexto Profesional Español*. Departamento de Expresión Plástico, Musical y Dinámica. Universidad de Murcia.
- Mauer, D. (1996). *Issues and applications of sensory integration theory and treatment with children with language disorders*. *Language, Speech, and Hearing Service in Schools*, 30, 383-392.
- Moreno Conzález, A. Aloma (2004). *L'Art-terapia i els inicis de la seva formació a Espanya.*: revista de psicologia, ciències de l'educació i de l'esport. ISSN 1138-3194. N° 14, pàgs, 179-189.
- Paín, S. i Jarreau, G (1995). *Una psicoteràpia por el arte: teoria y técnica*. Argentina: nueva visión.
- Pérez Fariñas, R. (2004). *Un acercamiento al Arteterapia para la educación*. En: Martínez Díez, N. y López Cao, M (Eds), *arteterapia y educación* (pp, 249-261). Madrid: comunidad de Madrid. Consejería de educación.

Rodríguez-Gómez, David. (n.d) *El Projecte d'Investigació*. Universitat Oberta de Catalunya.

Salmurri Trinxet, Ferran; Skoknic Cvitanic, Vania (2005). *Efectos Conductuales de la Educación Emocional en Alumnos de Educación Básica*. Vol. XIV, N^o1: Pág. 9-28.

Vassiliadov Yiannak, M. (2001) *La expresión plástica como alternativa de comunicación en pacientes esquizofrénicos*. Universidad Complutense de Madrid.

Diane Kearns, West Linn, D.K *Art therapy in a socialization program for children with attention deficit hyperactivity disorder*. Art Therapy: Journal of the American Art Therapy Association, 21(2) pp. 95-101 © AATA, Inc. 2004

13. WEBGRAFIA

Generalitat de Catalunya. (2009) Llei 12/2009, del 10 de juliol, d'educació. Quaderns de Legislació 82. Barcelona, 2009. Consultat a:

http://educacio.gencat.cat/web/.content/home/departament/publicacions/monografies/llei-educacio-index-analitic/llei_deducacio_catalunya_amb_index_analitic.pdf

Normativa de la Generalitat de Catalunya. Consultat a:

http://xtec.gencat.cat/ca/comunitat/entorn_pee/entorn_pee_normativa/

Documents per a l'organització i la gestió dels centres Gestió del centre (curs 2020-2021) Generalitat de Catalunya. 02/11/2020. Consultat a:

https://documents.espai.educacio.gencat.cat/IPCNormativa/DOIGC/DOIGC_Gestio.pdf

Mètodes d'investigació. Universitat de Lleida. Campus Iberus. Consultat a:
<http://cv.udl.cat/cursos/100737/continguts/modul1/tema1.htm>

ANNEX

ANNEX 1

Al Títol VI. Dels centres educatius Capítol I. Normes generals. Article 81. Criteris d'organització pedagògica dels centres per a l'atenció dels alumnes amb necessitats educatives específiques:

‘2. Els projectes educatius dels centres han de considerar els elements curriculars, metodològics i organitzatius per a la participació de tots els alumnes en els entorns escolars ordinaris, independentment de llurs condicions i capacitats.

3. S'entén per alumnes amb necessitats educatives específiques: a) Els alumnes que tenen necessitats educatives especials, que són els afectats per discapacitats físiques, psíquiques o sensorials, els que manifesten trastorns greus de personalitat o de conducta o els que pateixen malalties degeneratives greus.’

‘4. Amb relació als alumnes amb necessitats educatives especials, s'ha de garantir, prèviament a llur escolarització, l'avaluació inicial d'aquestes necessitats, l'elaboració d'un pla personalitzat i l'assessorament a cada família directament afectada. Aquests alumnes, un cop avaluades llurs necessitats educatives i els suports disponibles, si es considera que no poden ésser atesos en centres ordinaris, s'han d'escolaritzar en centres d'educació especial. Aquests centres poden desenvolupar els serveis i programes de suport a l'escolarització d'alumnes amb discapacitats als centres ordinaris que el Departament determini.’ (Títol VI. Capítol I. Art. 81. Llei d'educació, 2009).

ANNEX 2

Al Títol VI. Capítol I. Article 96. Autonomia pedagògica i organitzativa dels centres privats no sostinguts amb fons públics.

‘1. Els centres privats no sostinguts amb fons públics disposen d’autonomia pedagògica i organitzativa, amb les úniques limitacions que estableix l’ordenament per a aquest tipus de centres.

2. Els centres privats no sostinguts amb fons públics han de desenvolupar i concretar el currículum dels ensenyaments que imparteixen, d’acord amb el que estableix l’article 53.

3. Els titulars dels centres privats no sostinguts amb fons públics han de garantir que el centre exerceix l’autonomia en el marc legal vinculat al règim d’autorització de centres privats.

4. Els titulars dels centres privats no sostinguts amb fons públics han de posar a disposició de l’Administració educativa la concreció del currículum dels ensenyaments que imparteixen. (Títol VI. Capítol I. Art. 96. Llei d’educació, 2009)

ANNEX 3

DECLARACIÓ DE CONSENTIMENT INFORMAT

TREBALL FINAL DE MÀSTER UNIVERSITARI EN PSICOPEDAGOGIA

Aquest document vol informar-vos sobre un treball (d'ara en endavant en direm "Estudi") al que us convidem a participar. Aquest Estudi el duu a terme un/a estudiant en el marc de l'assignatura 'Treball Final de Màster (Educació Emocional) i ha sigut aprovat pel professorat responsable de l'assignatura. La nostra intenció és que rebeu la informació correcta i suficient per a què pugueu decidir si accepteu o no participar en aquest Estudi. Us demanem que llegiu aquest document amb atenció i que ens formuleu els dubtes que tingueu.

Títol de l'estudi: *L'Educació emocional a través de l'Art Teràpia. Avaluació de la implantació d'una dinàmica art-terapèutica en un grup d'alumnes de 4t E.S.O d'un CTE*

Objectiu de l'estudi: En aquest Estudi el que volem és identificar i caracteritzar els beneficis de l'art-teràpia en el desenvolupament de les capacitats necessàries per a la gestió emocional en alumnes d'un Centre Terapèutic Educatiu. Per a fer-ho, volem analitzar com es desenvolupen els estudiants de 4t d'E.S.O del CTE Julià Romea al llarg de la proposta d'art-teràpia.

Responsable de l'estudi: *[Nom de l'estudiant]*

Jo, el Sr./La Sra. _____, major d'edat, amb DNI número _____ i correu electrònic _____, que actua en nom i representació del menor d'edat _____, amb DNI número _____ en la seva qualitat de pare/mare/ tutor legal del menor (fet que s'acreditarà, en la mesura del possible, adjuntant còpia del document que acrediti aquest fet), confirma que

- L'altre progenitor no s'oposa a la participació del nostre fill en aquest Estudi

- El signant és l'únic tutor legal

MANIFESTO QUE HE ESTAT INFORMAT/DA DE LES QÜESTIONS SEGÜENTS RELACIONADES AMB L'ESTUDI:

- La participació en aquest estudi és voluntària i, si en qualsevol moment desitjo canviar la meua decisió, puc retirar el meu consentiment en qualsevol moment.
- La participació en aquest estudi consisteix en realitzar una dinàmica d'art-teràpia. La persona Responsable del tractament de les dades personals del menor al meu càrrec és [nom de l'estudiant]
- Les dades del menor seran recollides i tractades amb finalitats exclusives docents i d'investigació i sense ànim de lucre.
- Les dades del menor seran anonimitzades, de manera que no es podrà conèixer la identitat del menor a partir de les dades que es recullin.
- Es guardarà secret sobre la informació personal que facilito, i només es farà servir amb finalitat docent i d'investigació en el marc d'aquest Estudi, de manera que el menor no es pugui identificar en els resultats de l'estudi.
- Seguint el principi de minimització, només es recolliran les dades mínimes que siguin necessàries per portar a terme l'Estudi, i una vegada hagi acabat la finalitat docent o de recerca que es derivi d'aquest estudi, es destruirà tota la informació de caràcter personal que hagi facilitat de forma definitiva.
- El menor al qual represento ha estat informat mitjançant *una explicació detallada a l'aula* sobre l'Estudi, la seva finalitat i les dades que es recolliran, i ha consentit a participar en aquest Estudi.
- En el cas que l'estudi requereixi recollir dades de so del menor a càrrec meu, aquestes dades es recolliran a través dels mitjans de gravació que utilitzi l'estudiant, i només es faran servir amb la finalitat de realitzar la investigació en el marc de l'Estudi. Aquestes gravacions només es duraran el temps necessari i indispensable per a l'elaboració del treball, i no rebré cap contraprestació econòmica.
- En el cas que l'estudi requereixi recollir dades d'imatge o vídeo del menor a càrrec meu, aquestes dades d'imatge/so/vídeo es faran servir per a l'Estudi respectant la normativa aplicable i en cap cas suposaran una intromissió il·legítima ni una vulneració dels drets a l'honor, intimitat personal i pròpia imatge del menor a càrrec meu.

- El tractament de les dades de caràcter personal de tots els subjectes participants s'ajustarà al que es disposa al Reglament General de Protecció de Dades (UE) 2016/679 i a la Llei Orgànica 3/2018 de Protecció de Dades Personals i garantia dels drets digitals. D'acord amb el que s'estableix en aquesta legislació, podeu exercir els drets d'accés, modificació, oposició i supressió de les dades de caràcter personal del menor a càrrec vostre dirigint-vos al Responsable del tractament a través dels canals de contacte establerts.

AUTORITZACIÓ A PARTICIPAR A L'ESTUDI:

Autoritzo al Sr./Sra. _____ *[nom de l'estudiant]*, Responsable de l'estudi, amb DNI número _____ i correu electrònic personal _____ *[email privat de l'estudiant]*, Estudiant de l'assignatura Treball Final de Màster del *Grau/Màster* en Psicopedagogia de la Universitat Oberta de Catalunya (UOC) perquè tracti les dades de caràcter personal facilitades corresponents al menor al qual represento, per a la realització de la recerca descrita en el marc de l'Estudi indicat. A la taula següent es resumeix de manera esquemàtica com es tractaran aquestes dades:

Informació bàsica sobre protecció de dades personals	
Responsable del tractament	<i>[Nom de l'Estudiant que realitza el TFM, adreça electrònica i telèfon de contacte]</i>
Finalitats	<ul style="list-style-type: none"> - Dur a terme les activitats de recerca detallades al marc de l'Estudi - Només si vostè ens ho autoritza, gestionar la autorització d'ús de la imatge del menor i utilitzar el material fotogràfic i audiovisual que contingui la seva imatge i veu al marc de l'Estudi.
Legitimació	<ul style="list-style-type: none"> - Consentiment del pare/mare o tutors legals del menor interessat - En cas que es recullin imatges d'un menor, consentiment del pare/mare/tutor legal per l'ús de la imatge/vídeo/so del menor interessat

Destinatari	Les seves dades seran utilitzades únicament per <i>[Nom de l'Estudiant que realitza l'Estudi]</i> i no es comunicaran a tercers sense el seu consentiment, excepte en el supòsits previstos per la llei.
Drets dels interessats	Podreu exercitar el vostre dret d'accés, rectificació, suspensió, oposició, portabilitat i limitació enviant un correu electrònic a <i>[adreça electrònica de l'Estudiant]</i> , adjuntant una fotocòpia del DNI o document acreditatiu de la seva identitat.
Informació addicional	Podreu revisar la informació addicional sobre el tractament de les dades personals a l'apartat següent.

A Barcelona, a ____ de _____ 20__

El Sr./La Sra. _____ (nombre y firma)

AUTORITZACIÓ PER A L'ÚS DE LA IMATGE/SO/VÍDEO

Amb la finalitat de dur a terme la investigació en el marc de l'Estudi i l'elaboració del treball, necessitarem fer gravacions audiovisuals de la imatge i veu dels participants en l'Estudi.

Fent una creueta al requadre següent, dono permís a _____ *[nom de l'estudiant]* per fer ús del material audiovisual que elabori durant la realització de les activitats que formin part de l'Estudi en les que el vostre fill serà partícip i on apareixi la seva imatge i, en virtut de l'Estudi, la veu del menor, durant el temps necessari i indispensable per a l'elaboració de l'Estudi i sense cap contraprestació econòmica.

L'estudiant es compromet a que la utilització d'aquestes imatges respecti la normativa aplicable i que en cap cas suposi una intromissió il·legítima ni una vulneració dels drets a l'honor, intimitat personal i pròpia imatge dels participants.

Autoritzo l'ús de la imatge/so del menor a càrrec meu en els termes indicats.

A Barcelona, a ___ de _____ 20__

El Sr./La Sra. _____

ANNEX 4

Fitxa de registra individual d'Alba Delgado (2004)

FICHA INDIVIDUAL:	FECHA:
MATERIALES:	
NIVEL DE CONCENTRACIÓN:	
LENGUAJE CORPORAL:	
REPETICIONES DE LAS OBRAS:	
PARTICIPANTES:	
INTERVENCIONES:	

Fitxa de registra grupal d'Alba Delgado (2004)

FICHA GRUPAL:	FECHA:
ESPACIO:	
TIPO DE GRUPO:	
TIPO DE SESIÓN:	
MATERIALES:	
CONCENTRACIÓN EN LA TAREA:	
NÚMERO DE INTERVENCIONES:	
TIEMPOS MUERTOS, SABER ESPERAR:	
ANSIEDAD QUE GENERA EL GRUPO:	
REPETICIONES EN LA MANERA DE ACTUAR:	
REPETICIONES EN LAS OBRAS:	
MIEDO, DESORIENTACIÓN, AISLAMIENTO:	
DESEOS PARA EL FUTURO:	
RELACIÓN CON OTROS PARTICIPANTES:	
APOYO QUE NECESITA EL GRUPO O CADA PARTICIPANTE	
CONSIDERAR LA IMPORTANCIA DE LA PRIMERA SESIÓN:	

ANNEX 5

Fitxa de Registre d'Observació

Registre d'Observació	
Sessió: Nom de l'alumne:	
Actitud enfront de la dinàmica:	Observació lliure
S'observen canvis respecte de la seva actitud habitual?	
S'observen canvis respecte d'algun moment o sessió anterior?	
Perquè és destacable l'observació anterior?	

ANNEX 6

Entrevista (anterior a la dinàmica art-terapèutica)

Sobre l'Art teràpia

1. Coneixes l'art-teràpia?

2. Si no saps què és, quina idea te'n fas pel nom?

3. Anteriorment has fet alguna dinàmica d'art teràpia?
 3. 1 Com va ser l'experiència?

 3. 2 Creus que et va ajudar?

 3. 3 Perquè?

4. Dins de tots els tipus d'art (música, dibuix, arts escèniques,) en practiques alguna?
 4. 1 Com et fa sentir?

 4. 2 t'ajuda a gestionar situacions difícils?

 4. 3 Recorres sovint a X quan et sents malament/preocupat....?

5. Creus que l'art-teràpia pot ajudar-te aquí al CTE?

6. Creus que és important tenir capacitats artístiques per realitzar una dinàmica d'art teràpia?

Sobre gestió emocional

7. Quins aspectes de gestió emocional has estat treballant?

8. Quins creus que encara pots seguir millorant?

Sobre la dinàmica

9. Creus que la dinàmica et podrà ajudar en algun aspecte?

Entrevista (posterior a la dinàmica art-terapèutica)

1. Que opines de l'experiència de la dinàmica d'art teràpia?
2. Era el que t'esperaves?
3. Què és el que més t'ha sorprès de la dinàmica?
4. Què és el que més t'ha agradat?
5. Què és el que menys t'ha agradat?

Sobre la gestió emocional

6. Ha canviat algun aspecte de la primera sessió a la última?
7. Consideres que amb un període més llarg de temps t'hagués pogut ajudar més la dinàmica?
8. Durant la dinàmica d'art teràpia has notat que podies expressar-te d'alguna manera diferent a com has fet sempre fins ara? Explica-la:
9. Creus que t'ha ajudat a expressar-te i a treballar aspectes emocionals?
 - 9.1 En què?
 - 9.2 Perquè creus que t'ha ajudat?
10. Què has après?
11. Creus que el que has après et servirà més endavant?

11.1 En què?

12. Què canviaries de la dinàmica?

13. Com creus que haguessis après més?

14. Com haguessis gaudit més?

ANNEX 7

Buidatge de les fitxes d'observació:

Registre d'Observació	
Sessió: 1 Nom de l'alumne: Subjecte 1	
Actitud enfront de la dinàmica: Actitud nerviosa, poca paciència.	Observació lliure
S'observen canvis respecte de la seva actitud habitual? No, tendeix a actuar com a l'aula, quan alguna cosa no li surt vol deixar-ho estar depressa. S'observen canvis respecte d'algun moment o sessió anterior? Si, a l'inici s'enfada, després recapacita, respira i fa l'esforç de continuar dibuixant. Perquè és destacable l'observació anterior? Ell té ganes de compartir l'experiència de dibuixar perquè li agrada fer graffiti, al descobrir que l'aquarel·la no és el mateix es posa nerviós. Però gestiona la frustració. Finalment sembla content amb el dibuix	Comença confiat i amb ganes, però quan se n'adona que no li surt tan bé com espera es posa nerviós, s'enfada i arriba a doblegar el dibuix. Demostra estar pendent dels altres, quan es compara el dibuix s'enfada i diu que no en vol parlar en públic.

Registre d'Observació	
Sessió: 1 Nom de l'alumne: Subjecte 2	
Actitud enfront de la dinàmica: Té ganes, li agrada l'art i es veu predisposada a participar amb dos companys que l'acompanyen	Observació lliure
<p>S'observen canvis respecte de la seva actitud habitual?</p> <p>Si, perquè aquesta activitat comporta fer una cosa que no acostuma a fer i això li provoca certa inestabilitat i nerviosisme.</p> <p>S'observen canvis respecte d'algun moment o sessió anterior?</p> <p>Al treballar amb un dels dos companys amb qui no comparteix aula se n'adona que hi ha aspectes que ella considera que ell fa millor. Això no l'ajuda, ja que es compara constantment.</p> <p>Perquè és destacable l'observació anterior?</p> <p>Perquè veiem al Subjecte 2 fora de la seva zona de confort de sempre.</p>	<p>Repeteix varies vegades 'no dibuixo bé', 'no puc' o bé 'jo no en sé'.</p>

Registre d'Observació	
Sessió: 2 Nom de l'alumne: Subjecte 2	
Actitud enfront de la dinàmica:	Observació lliure
Més tranquil·la respecte el seu dibuix, més nerviosa amb l'ambient general.	Ha fet una bona introspecció i s'ha centrat molt bé en analitzar el dibuix que ha fet i perquè.
<p>S'observen canvis respecte de la seva actitud habitual?</p> <p>Sí, es mostra més tranquil·la perquè va agafar confiança en la sessió anterior.</p> <p>S'observen canvis respecte d'algun moment o sessió anterior?</p> <p>Si, ara sembla més segura del que està fent, però com que la seva parella està al costat n'està pendent i compara els dos dibuixos.</p> <p>Perquè és destacable l'observació anterior?</p> <p>Perquè, en l'àmbit que ens ocupa, la veiem més segura, més orgullosa de la seva feina i més tranquil·la, amb més temps avançaria més.</p>	<p>Manté bona actitud i ajuda als companys, no es riu de les feines dels altres i respecte les diferents expressions.</p>

Registre d'Observació	
Sessió: 1 Nom de l'alumne: Subjecte 3	
Actitud enfront de la dinàmica: Positiva, té moltes ganes de participar, li agrada dibuixar, pintar i tot allò manual.	Observació lliure No estem s'està segur que reaccioni positivament a la dinàmica. Quan comença fa algun comentari en contra d'algun company, com sempre. Però quan comença a dibuixar desconnecta del tot, parla amablement i malgrat que en algun moment fa algun comentari fora de to, la major part del temps es mostra tranquil. Li costa seguir les directrius però vol participar.
S'observen canvis respecte de la seva actitud habitual? Sí, normalment és un alumne nerviós, no està mai quiet més de 15 minuts a no ser que escolti música o arregli alguna cosa. Durant la primera sessió ha estat una hora i mitja sense aixecar-se, tranquil i sense estar pendent dels demés. S'observen canvis respecte d'algun moment o sessió anterior? (Primera sessió d'art teràpia.) Perquè és destacable l'observació anterior? Perquè el Subjecte 3 mai ha estat tan relaxat i tranquil.	

Registre d'Observació	
Sessió: 2 Nom de l'alumne: Subjecte 3	
Actitud enfront de la dinàmica: Molt tranquil. Ja coneix la tècnica i encara està més relaxat.	Observació lliure: Arriba l'hora de marxar i els seus companys li insisteixen perquè surtin fora i vagin a fumar. Ell els diu que primer vol acabar el dibuix que està fent. Fins que no acaba no marxa de l'aula.
S'observen canvis respecte de la seva actitud habitual? Sí, com en la sessió anterior. S'observen canvis respecte d'algun moment o sessió anterior? Sí, de fet encara es mostra més tranquil, fa la sensació que ja coneix com se sentirà i que vol repetir l'experiència. Perquè és destacable l'observació anterior? Pel comportament que acostuma a tenir sempre i com de bé reacciona enfront aquesta dinàmica.	

Registre d'Observació	
Sessió: 1 Nom de l'alumne: 4	
Actitud enfront de la dinàmica: Normal, li fa respecte perquè no ho ha fet mai.	Observació lliure Se li posen els ulls plorosos, fins que no es posa a treballar junt amb la persona investigadora no sembla relaxar-se i entendre que ho està fent bé i que no hi ha una manera correcta de fer-ho.
<p>S'observen canvis respecte de la seva actitud habitual?</p> <p>Si, es posa una mica nerviosa, com més s'esforça més veu que no li surt com voldria. Es compara amb els companys i manifesta reiterades vegades que 'no ho sé fer', 'no me sale, 'yo no sé dibujar', 'no tengo imaginación'.</p> <p>S'observen canvis respecte d'algun moment o sessió anterior?</p> <p>Si, a l'inici té sembla més tranquil·la i pendent de la tasca però arriba a creuar-se de braços i verbalitza 'me frustró'.</p> <p>Perquè és destacable l'observació anterior?</p> <p>La seva reticència a acceptar que no ha de dibuixar bé, que tan sols importa el procés.</p>	

Registre d'Observació	
Sessió: 2 Nom de l'alumne: 4	
Actitud enfront de la dinàmica: Receptiva.	Observació lliure Sembla que haver fet una sessió anteriorment li dona seguretat. Transmet amb més força la sensació de ser una participant de caràcter rígid, quan no li surt alguna cosa se li fa molt difícil acceptar que hi hagi altres camins o maneres de fer-la. Verbalitza el sentiment de 'frustració' molt sovint.
<p>S'observen canvis respecte de la seva actitud habitual?</p> <p>No excessivament. Està més relaxada, ja coneix de què va la dinàmica.</p> <p>S'observen canvis respecte d'algun moment o sessió anterior?</p> <p>Si, més tranquil·la. Sembla que continua sense gaudir però es posa contenta quan els companys li diuen que pinta molt bé.</p> <p>Perquè és destacable l'observació anterior?</p> <p>Perquè s'observa una altra actitud per part de la participant, ara més relaxada enfront el nerviosisme del dia anterior.</p>	

Registre d'Observació	
Sessió: 1 Nom de l'alumne: 5	
Actitud enfront de la dinàmica: En té moltes ganes.	Observació lliure El subjecte 5 es deixa anar, si fos per aquest participant faríem dinàmiques semblants cada dia, anima als companys, manté bona actitud i es mostra pro actiu.
<p>S'observen canvis respecte de la seva actitud habitual?</p> <p>Participant molt motivat, li agrada dibuixar, domina la tècnica i se sent molt orgullós del que fa, de mostrar-ho i de poder-ho expressar com a ell li agrada.</p> <p>S'observen canvis respecte d'algun moment o sessió anterior?</p> <p>Si, se'l veu en un ambient més de confort per ell.</p> <p>Perquè és destacable l'observació anterior?</p> <p>Perquè menciona sovint que la gent no el comprèn però que ell respecta tothom. Sembla que li ha agradat molt aquesta primera sessió.</p>	

Registre d'Observació	
Sessió: 2 Nom de l'alumne: 5	
Actitud enfront de la dinàmica: Amb moltes ganes de continuar.	Observació lliure Sembla que a través de l'art pot sentir-se, com en pocs llocs, en un ambient on encaixa perfectament, això el fa somriure i actuar amb tranquil·litat, no el jutgen com en altres activitats. Lidera.
<p>S'observen canvis respecte de la seva actitud habitual?</p> <p>Si, més alliberat.</p> <p>S'observen canvis respecte d'algun moment o sessió anterior?</p> <p>No masses. Potser ara té més ganes d'ajudar als seus companys.</p> <p>Perquè és destacable l'observació anterior?</p> <p>Perquè demostra que és una persona que al dominar una àrea no se centra en ella, sinó en ajudar als demés.</p>	

Registre d'Observació	
Sessió: 1 Nom de l'alumne: 6	
Actitud enfront de la dinàmica: En té moltes ganes.	Observació lliure
S'observen canvis respecte de la seva actitud habitual?	El canvi d'actitud ve donat per l'autocrítica que ell mateix es fa del dibuix.
Més motivat, té més ganes de dibuixar que de estudiar. Se sent confiat a l'inici.	Quan es posa trist no demana ajuda, simplement deixa el pinzell. La persona investigadora se n'adona que ell no se sent bé i li ofereix canviar de lloc -amb l'excusa d'ocupar una zona amb més llum natural- per tal que no es compari amb els altres.
S'observen canvis respecte d'algun moment o sessió anterior?	
Si, a l'inici té ganes de fer la dinàmica, però al veure que no li surt el dibuix que vol fer es queda callat.	
Perquè és destacable l'observació anterior?	
Perquè canvia d'actitud quan verbalitza que 'dibuixo fatal'.	La seva actitud canvia molt de pressa.

Registre d'Observació	
Sessió: 2 Nom de l'alumne: Subjecte 6	
Actitud enfront de la dinàmica: Més tranquil	Observació lliure
S'observen canvis respecte de la seva actitud habitual?	El subjecte 6 té molta capacitat d'introspecció.
Si, ara en té més ganes i ja sap què es trobarà i farà durant la dinàmica.	Analitza la seva vida i els estats d'ànim que l'han afectat més al llarg del seu procés terapèutic. Té bones idees per expressar-ho però no se n'adona ni valora com d'imaginatiu i creatiu és.
S'observen canvis respecte d'algun moment o sessió anterior?	
Si, ha fet l'esbós just amb la persona investigadora, se sent segur i ja afirma tenir clar què vol fer i de quins colors.	
Perquè és destacable l'observació anterior?	Es deixa animar i confia en allò que se li diu.
Perquè la seva actitud canvia en el moment que se'l convenç que fa bé l'activitat sigui com sigui i que n'ha d'estar orgullós.	

Registre d'Observació	
Sessió: 1 Nom de l'alumne: 7	
Actitud enfront de la dinàmica: En té ganes, expressa com li agrada dibuixar graffiti.	Observació lliure Repeteix diverses vegades com de bonics són els dibuixos dels seus companys. Paral·lelament està molt content amb els seus dibuixos i els ensenya a d'altres professionals explicant-e el significat.
S'observen canvis respecte de la seva actitud habitual? No, aquest participant acostuma a ser positiu. Manté una actitud similar al llarg d'aquesta dinàmica.	
S'observen canvis respecte d'algun moment o sessió anterior? Hi ha un moment que se n'adona que el graffiti no és com l'aquarel·la: té ganes d'aprendre	
Perquè és destacable l'observació anterior? Perquè és destacable que en compte de posar-se nerviós o se senti insegur ell tingui ganes d'aprendre de la persona investigadora i sobretot dels companys.	

Registre d'Observació	
Sessió: 1 Nom de l'alumne: 8	
Actitud enfront de la dinàmica: Molt neguitós, té moltes ganes.	Observació lliure Obert, amable amb els companys i sense vergonya quan s'equivoca. Es nota que es relaxa molt, malgrat que és una persona neguitosa és capaç d'estar més estona de l'habitual assegut i expressa verbalment com de bé s'ho està passant.
S'observen canvis respecte de la seva actitud habitual? No, acostuma a ser un subjecte molt nerviós. Canta, balla i s'expressa sempre artísticament.	
S'observen canvis respecte d'algun moment o sessió anterior? Algun, hi ha un moment en el que com que se li barregen els colors perquè posa massa aigua avisa que s'està posant nerviós.	
A més a més ell normalment no està tanta estona assegut. Perquè és destacable l'observació anterior?	
Ell i la persona investigadora decideixen que faran un dibuix d'una cantant que li agrada molt i que el pintaran d'uns colors que el representin a ell.	

Registre d'Observació	
Sessió: 2 Nom de l'alumne: 8	
Actitud enfront de la dinàmica: Té moltes ganes de continuar.	Observació lliure
<p>S'observen canvis respecte de la seva actitud habitual?</p> <p>Si, té més clar què fer i com fer-ho i se sent més segur abans de fer la dinàmica.</p> <p>S'observen canvis respecte d'algun moment o sessió anterior?</p> <p>Si, ha estat pensant els colors per pintar la cantant que ha estat dibuixant i té ganes de poder explicar perquè tria cada color.</p> <p>Perquè és destacable l'observació anterior?</p> <p>Perquè quan coneix una activitat es mostra més tranquil.</p>	
<p>Se sent molt orgullós d'el dibuix que està fent, ho ensenya a professionals i a companys i a l'hora diu coses boniques dels dibuixos dels altres.</p>	

Registre d'Observació	
Sessió: 1 Nom de l'alumne: 9	
Actitud enfront de la dinàmica: En té ganes.	Observació lliure
<p>S'observen canvis respecte de la seva actitud habitual?</p> <p>Si, més motivat. Durant les classes s'adorm i ara està engrescat.</p> <p>S'observen canvis respecte d'algun moment o sessió anterior?</p> <p>Si, quan comença a escriure l'entrevista es desmotiva i contesta malament. Després es torna a relaxar i descobreix que li agrada dibuixar.</p> <p>Perquè és destacable l'observació anterior?</p> <p>Perquè malgrat agradar-li dibuixar i saber que és el que es farà, es queixa moltes vegades tan sols per contestar unes preguntes. Expressa verbalment que sap que ha de treballar la paciència.</p>	
<p>Comença dibuixant amb poca aigua, 'yo soy muy intenso' exclama. La persona investigadora li explica com es pot degradar un color i li proposa fer algun dibuix en relació a la seva infància: transforma el nas de pallaso que ell diu que és un autoretrat en tomàquets vermells transparents de l'hort del seu avi.</p> <p>Se'l felicita per haver tingut aquesta idea i se sent orgullós de la feina feta: automàticament canvia l'actitud.</p>	

Registre d'Observació	
Sessió: 1 Nom de l'alumne: 10	
Actitud enfront de la dinàmica: En té ganes, verbalitza que qualsevol cosa és millor que fer classe.	Observació lliure
S'observen canvis respecte de la seva actitud habitual? Amb més ganes, normalment és mostra més desinteressat. S'observen canvis respecte d'algun moment o sessió anterior? A l'inici té més ganes, quan veu que ha de pensar en un autoretrat o en ell mateix sembla incomodar-se. Perquè és destacable l'observació anterior? Perquè queda palès el fet que no li agrada pensar en ell mateix.	S'esforça poc durant les classes i quan veu que s'ha d'esforçar també en pensar en ell, en fer alguna cosa que pugui expressar com se sent es bloqueja i diu 'no' a tot. Finalment pensa en la seva parella, diu que a ella si que la vol dibuixar.

ANNEX 8

Buidatge de les entrevistes anteriors a la dinàmica:

	Subj 1	Subj 2	Subj 3	Subj 4	Subj 5	Subj 6	Subj 7	Subj 8	Subj 9	Subj 10
<i>sobre l'art teràpia</i>										
1. coneixes l'art-teràpia?		Si	Si	Més o menys	Si	Si	No	No	Si	No
2. Si no saps què és, quina idea te'n fas pel nom?							Teràpia a través del arte	Sí, pintar		Algo de arte
3. Anteriorment has fet alguna dinàmica d'art teràpia?	No	Si	Si	Si	Si	Si	No	No	No	No
- si és que Si										
Com va ser l'experiència		Innovadora. Me pude expresar sin hablar.	Normal, sin más.	Normal	Molt 'chula'	Entretinguda i alliberadora				
Creus que et va ajudar?		A expresarme a través del arte con psicólogos de mi pasado.	No, porque no me hizo sacar sentimientos ni relajarme.	No	Si, m'encanta expressar-me a través de l'art	Em va ajudar a desfogar-me i a tenir clars els pensaments				

4. Dins de tots els tipus d'art (música, dibuix, arts escèniques,) en practiques alguna?	Música y grafiti	Música y escritura	A veces escribo, otras escucho músico, depende de la temático y de mis sentimientos	Depende, cuando estoy triste me pongo música triste y me deprimó más.	Dibuixar i escoltar música.	Toco el piano	Si, graffiti	Ballo	Escucho música	No
- si és que Si										
Com et fa sentir?	Desconectar	Siento que puedo plasmar en algún lado como me siento. También siento que no es efímero.	Sentir lo que transmite	Mal	Em desfogo, i em calmo	Alliberador	Libre, me expreso sin ataduras	Me relajo cuando estoy nervioso	Escucho música de 'la masia' así que no me relajo mucho	
T'ajuda a gestionar situacions difícils?	A veces	Si	Si	No me sirve	Si, em tranquil·litza	Si, treballo l'autocontrol i els filtres	Si, en momentos límite es una gran herramienta	Si. aunque, acabo fumando.	No	
Recorres sovint a X quan et sents malament/preocupat....?	Si	Si, siempre.	Si	Si		Si	Si	Si, mucho.	Si	
5. Creus que l'art teràpia et pot ajudar al dia a dia aquí en el CTE?	Si	Sí, podría aprender.	Si	Si	Si, per expressar-me i relaxar-me	Si	Si		Puede que si	Podemos probar

6. Creus que és important tenir capacitats artístiques per a realitzar la dinàmica?	No, pero ayuda	No. Pero creo que las capacidades artísticas son muy importantes y que esta infravaloradas.	No	No	No, importa la voluntat	No, però és important saber de tot	No, ya se van desarrollando	No, cada uno es como es	No	Creo que no
<i>sobre gestió emocional</i>										
8. Quins aspectes de gestió emocional has estat treballant?	Paciencia, gestión de las emociones e impulsos	Autoestima, auto gestión de las emociones	Rabia, adicción, mi pasado y el autocontrol	La paciencia, los impulsos y la frustración	La paciència i impulsivitat (verbal y física)	Auto control, sensibilitat i socialització	A expresarme y a identificar las emociones	Impulsos y agresividad	La violencia i la relación con los demás	La impulsividad y la frustración
9. Quins creus que encara pots seguir millorant?	Lo mismo anterior	Impulso y dolor	Rabia, adicción y mi pasado	Impulsos y frustración	Paciència, impulsivitat, bloquejos i frustració.	Si, l'autocontrol i la part social	Rabia e ira	Los mismos, impulsos y agresividad	La violencia i la relación con los demás	La impulsividad, la frustración y los hábitos
<i>sobre la dinàmica</i>										
10. Creus que la dinàmica et podrà ajudar en algun d'aquests aspectes?	Si	Sí, espero poder descargar y expresar.	Si, a expresarme y a contar lo que siento	Si	Si	Si, en la imaginació	Si, soy más de letras pero dibujar figuras no me disgusta	Sí, a respetar a mi madre	Si	Espero que sí

ANNEX 9

Buidatge de les entrevistes posteriors a la dinàmica:

	Subj 1	Subj 2	Subj 3	Subj 4	Subj 5	Subj 6	Subj 7	Subj 8	Subj 9	Subj 10
1. Que opines de l'experiència de la dinàmica d'art teràpia?	Ayuda a expresarse con más facilidad	Que és una dinàmica productiva per a la gent que té dificultats per a l'expressió oral	M'ha agradat sentir una estona la pau interna	Ha estat bé	Molt 'chula' i interessat	Que és positiva	Interesante, muy buena dinámica.	Molt bona	Normal	Más o menos bien
2. Era el que t'esperaves?	Si	No	Més o menys	Si	Si	Si, més o menys	Si, ¡la verdad es que genial!	Si	Si	Si
3. Què és el que més t'ha sorprès de la dinàmica?	Con la naturalidad que sale	La forma en la que pots veure't o veure les coses des d'un tros de paper	La tranquil·litat que m'ha transmès	No ho sé	La capacitat d'expressar-me pintant	Creia que podria dibuixar millor...	Saber cómo se auto retrataban los compañeros	Descobrir la meva paciència	Mi capacidad pintando	Tener que pensar tanto en mí

4. Què és el que més t'ha agradat?	El tiempo desconectando	La forma de fluir amb l'aquarel·la	Poder dibuixar el que sento	Descobrir que se'm dona millor del que pensava	Els colors	Pintar i sucuar el pinzell	Los dibujos de mis compañeros, de X en concreto. Y expresarme con calma	Tot	La parte en la que dibujaba	Pensar en aspectos de mí mismo que me gustan
5. Què és el que menys t'ha agradat?	Que lo viesen otros	Menjar-me el cap	Res	Que em vaig frustrar	Res	dibuixar cares i persones, no em van sortir bé	Nada.	Res	La entrevista	No dibujaba como quería (frustrarme)
<u>Sobre la gestió emocional</u>										
6. Ha canviat algun aspecte de la primera sessió a la última?	No	He sentit emocions contradictories. Al final m'ha estat més fàcil	Si	Li he posat més ganes i m'ha ajudat a tolerar la frustració	Més motivació	Si, he anat progressant	Si, que al principio me costó, pero luego ya no.	No	Dominaba más la acuarela	Me he relajado más, aunque no me saliera bien el dibujo
7. Consideres que amb un període més llarg de temps t'hagués pogut ajudar més?	Si	Si	Si	Si	Si	Si	Si	Si	Si	Supongo que si

8. Durant la dinàmica d'art teràpia has notat que podries expressar-te d'alguna manera diferent a com has fet sempre fins ara? Explica-la	Si	si. A mi, que em costa parlar, m'ha sigut molt més fàcil expressar dibuixant-ho	Pot ser	No	No	Si. Artísticament de manera més alliberadora	Si, me he podido expresar de otras maneras.	si	Si, perquè me hace sentir libre dibujar	Si, pero me cuesta
9. Creus que t'ha ajudat a expressar-te i a treballar aspectes emocionals?	Si	Si	Si	Si	Si	Si	Si	Si	un poco, el dibujo de mi abuelo y la paciencia	Sí, a pensar en mi pareja
- Si és que si										
9.1 En què?	Estar realmente despejado	Plasmar les meves emocions	Treure el nerviosisme	La frustració	M'he expressat a través de formes i colors	Autocontrol	En buscar otras maneras de expresarme	En tot: paciència, ràbia, control	La paciencia (no me salía bien pintar con agua)	Pensar en mi pareja
9.2 Per què creus que t'ha ajudat?	Porqué he desconectado	Perquè és més fàcil que parlar-ho	Treure els sentiments de forma diferent	A tolerar-la	M'he alleujat	Perquè he practicar l'autocontrol	Porqué no había dibujado así hasta ahora	He practicat el que em costa	Porqué he aprendido	Me he relajado pintando

10 . Què has après?	Que dibujar no es tan fàcil	Diferents formes d'expressar-me	Que tinc una altra forma de relaxar-me i expressar-me	A expressar -me d'una altra manera	A expressar-me millor	A expressar-me a través de la pintura	A dibujar	A expressar-me	Al principio te frustras un poco pero después ya te sale bien	A expresar una idea dibujando
11. Creus que el que has après et servirà per més endavant?	Si	Si	No	Si	Si	Si, per tota la vida	Si	Si	Si	Si, supongo
11.1 En què?	A expresarme mejor	En poder canalitzar i expressar-me millor		A gestionar la frustració	A desfogar-me	En l'autocontrol , estar tranquil....	Según la situación	En practicar la paciència	a expresarme con el dibujo	A pensar en mí
12. Què canviaries de la dinàmica?	Los compañeros	Deixar-me anar més	Res	Res	Res	La meva manera de pintar	Nada.	Res	Nada	Más tiempo
13. Com creus que haguessis après més?	Estando yo solo	Deixar-me anar més	De cap altra manera	No ho sé	res	Fixant-me més en els altres	más tiempo	Res	Con más tiempo	Más clases como esta
14. Com haguessis gaudit més?	Lo dicho antes	Estar més inspirada	De cap altra manera	No ho sé	res	Concentrant -me més	hacerla en el exterior	Res	No sé	Nada